

Sosiaali- ja terveysministeriön oppaita 2001:11

Sosiaalihuollon asiakkaan
asema ja oikeudet

SOSIAALI- JA TERVEYSMINISTERIÖ

Helsinki 2001

TIIVISTELMÄ

Sosiaalihuollon asiakkaan asema ja oikeudet. Helsinki 2001. 126 s. (Sosiaali- ja terveysministeriön oppaita, ISSN 1236-116X; 2001:11.)
ISBN 952-00-1066-1

Vuoden 2001 tammikuun alusta tuli voimaan laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000). Sosiaalihuollon asiakaslaki sisältää sosiaalihuollon asiakkaan osallistumiseen, kohteluun ja oikeusturvaan liittyvät keskeiset oikeudelliset periaatteet. Lain tarkoituksena on edistää asiakaslähtöisyyttä ja asiakassuhteen luottamuksellisuutta sekä asiakkaan oikeutta laadultaan hyvään sosiaalihuoltoon ja hyvään kohteluun. Laki määrittelee myös salassapitoa, vaitiolovelvollisuutta ja salassa pidettävien tietojen luovuttamista koskevia kysymyksiä (3 luku). Laki koskee asiakkaan asemaa ja oikeuksia sekä viranomaisen että yksityisen järjestämässä sosiaalihuollossa.

Sosiaali- ja terveysministeriö julkaisee tämän sosiaalihuollon asiakaslakia koskevan oppaan tukemaan viranomaisten ja yksityisten järjestämää sosiaalihuoltoa ja sosiaalihuollon asiakkaita. Oppaan toivotaan olevan avuksi sosiaalihuollon käytännön tehtävien hoitamisessa.

Asiasanat: asiakkaat, asiakaslähtöisyys, etuudet, henkilökisterit, itsemäärääminen, oikeusturva, salassapito, sosiaalihuolto, tiedot

SAMMANFATTNING

Klientens ställning och rättigheter inom socialvården. Helsingfors 2001. 126 s. (Social- och hälsovårdsministeriets handböcker, ISSN 1236-116X; 2001:11)
ISBN 952-00-1066-1

Lagen om klientens ställning och rättigheter inom socialvården (812/2000) trädde i kraft vid ingången av år 2001. Lagen innehåller de centrala rättsliga principerna som gäller klienternas medbestämmande inom socialvården, bemötandet av dem samt deras rättsskydd. Syftet med lagen är att främja klientmedverkan och förtroendefulla klientrelationer samt klientens rätt till socialvård av god kvalitet och gott bemötande. Lagen innehåller även bestämmelser i anslutning till sekretess, tystnadsplikt och utlämnande av sekretessbelagda uppgifter (3 kap.). Lagen gäller klientens ställning och rättigheter både inom socialvård som ordnas av myndigheter och socialvård som ordnas av privata.

Social- och hälsovårdsministeriet publicerar denna handbok som stöd för den socialvård som ordnas av myndigheter och av privata och för socialvårdsklienterna. Förhoppningsvis är handboken till hjälp vid skötseln av den praktiska verksamheten inom socialvården.

Nyckelord: förmåner, klienter, klientmedverkan, personregister, rättsskydd, sekretess, självbestämmanderätt, socialvård, uppgifter

SUMMARY

The Status and Rights of Social Welfare Clients. Helsinki 2001. 126p. (Handbooks of the Ministry of Social Affairs and Health, ISSN 1236-116X; 2001:11)
ISBN 952-00-1066-1

The Act on the Status and Rights of Social Welfare Clients (812/2000) entered into force at the beginning of January 2001. It lays down the key legal principles regarding the participation, treatment and legal protection of social welfare clients. The purpose of the Act is to promote client-orientedness and the confidentiality of client-service provider relationships, as well as the client's right to quality social welfare and good treatment. The Act further defines issues related to confidentiality, professional secrecy and submitting of confidential information (chapter 3). It deals with the client's status and rights in social welfare, whether organised by public authorities or the private sector.

The Ministry of Social Affairs and Health publishes the handbook dealing with the Act on social welfare clients to support both public authorities and private service-providers in the delivery of social services, as well as social welfare clients. It is hoped that the handbook will prove useful in attending to practical tasks in social welfare.

Key words: benefits, client-orientedness, clients, confidentiality, data, legal protection, registers of persons, self-determination, social welfare

SISÄLLYS

I JOHDANTO	13
Asiakaslain suhde sosiaalihuollon yleis- ja erityislainsäädäntöön	13
Kunnan järjestämisvastuu.....	14
Muun lainsäädännön vaikutus	15
Yhteydet perusoikeuksiin	16
II SOSIAALIHUOLLON ASIAKASLAKI	17
1. YLEISET SÄÄNNÖKSET	17
1.1. Lain tarkoitus (1 §)	17
1.2. Lain soveltamisala ja suhde muuhun lainsäädäntöön (2 §)	18
Viranomaisen järjestämä sosiaalihuolto	18
Yksityisen järjestämä sosiaalihuolto	19
1.3. Määritelmät (3 §)	19
1.3.1. Asiakas	19
1.3.2. Sosiaalihuolto	20
1.3.3. Asiakirja	21
<i>1.3.3.1. Asiakirjan määritelmä</i>	21
<i>1.3.3.2. Viranomaisen asiakirja</i>	22
1.3.4. Viranomaisen toimeksianto	23
<i>1.3.4.1. Ostopalvelusopimus</i>	23
<i>1.3.4.2. Maksusitoumus</i>	23
<i>1.3.4.3. Muu toimeksiantotehtävä</i>	24
2. ASIAKKAAN OIKEUDET JA VELVOLLISUUDET	24
2.1. Oikeus laadultaan hyvään sosiaalihuoltoon ja hyvään kohteluun (4 §)	25
2.1.1. Hyvä huolto	25
2.1.2. Hyvä kohtelu	25
2.1.3. Laadun ja kohtelun valvonnasta	26
2.2. Asiakkaan oikeus saada selvitys toimenpidevaihtoehdoista (5 §)	27
2.3. Päätös tai sopimus sosiaalihuollon järjestämisestä (6 §)	28
2.3.1. Vireillepano ja käsittely viranomaisessa	29
2.3.2. Päätöksenteko viranomaisen järjestämässä sosiaalihuollossa	29
2.3.3. Päätöksessä olevan virheen korjaaminen	31
<i>2.3.3.1. Asiavirheen korjaaminen</i>	31
<i>2.3.3.2. Kirjoitusvirheen korjaaminen</i>	31
2.4. Palvelu- ja hoitosuunnitelma (7 §)	31
2.5. Itsemääräämisoikeus ja osallistuminen (8 §)	33
2.5.1. Asiakkaan kuuleminen	34
2.5.2. Hallintomenettelylain 15 §:n mukainen asianosaisen kuuleminen	35
2.5.3. Tahdosta riippumaton huolto	36
2.6. Itsemääräämisoikeus erityistilanteissa (9 §)	36
2.6.1. Holhoustoimilain säännösten suhde asiakaslain 9 §:ään.....	37
2.7. Alaikäisen asiakkaan asema (10 §)	38
2.7.1. Lapsioikeuden yleisiä säännöksiä ja periaatteita	38
2.7.2. Lapsi asiakkaana.....	39
2.7.3. Alaikäisen puhevalta ja eturistiriitatilanteet.....	40

2.7.3.1. Alaikäiselle määrättävä edunvalvoja eturistiriitatilanteessa.....	41
2.8. Tietojen antaminen asiakkaalle tai hänen edustajalleen (11 §)	42
2.8.1. Asianosainen ja asianosaisjulkisuus käsitteinä.....	43
2.8.1.1. Asianosainen ja hänen puhevaltansa	43
2.8.1.2. Asianosaisjulkisuus	44
2.8.2. Asianosaisen tietojensaantioikeus julkisuuslain perusteella	45
2.8.3. Julkisuuslaissa säädetyt rajoitukset asianosaisen tietojensaantioikeudelle	46
2.8.3.1. Erittäin tärkeä yleinen etu rajoitusperusteena.....	46
2.8.3.2. Erittäin tärkeä yksityinen etu	47
2.8.3.3. Erittäin tärkeä lapsen etu rajoitusperusteena.....	47
2.8.3.4. Todistajan sekä rikos- ja lastensuojeluilmoituksen tekijän suoja rajoitusperusteena	48
2.8.4. Oikeus saada tieto itseään koskevasta asiakirjasta (Julkisuuslain 12 §)	49
2.8.5. Asiakirjan antamisesta päättäminen ja muutoksenhaku	49
2.8.5.1. Tehtävämääräykset.....	49
2.8.5.2. Asiakkaan ohjaus.....	50
2.8.5.3. Tietopyynnön käsittelyaika	50
2.8.6. Hallintovalitus	51
2.8.7. Julkisuuslain mukainen valitusoikeus ja päätökset, joista voi hakea valittamalla muutosta	52
2.8.8. Asiakkaan tarkastusoikeus henkilötietolain nojalla	52
2.8.9. Alaikäisen kielto-oikeus (asiakaslain 11 §:n 3 momentti)	53
2.8.10. Poikkeuksista alaikäisen kielto-oikeuteen.....	54
2.9. Asiakkaan ja hänen edustajansa tietojenantovelvollisuus (12 §)	55
2.9.1. Viranomaisen selvittämisvelvollisuus – hallintomenettelylain 17 §	55
2.10. Informointi tietojen käsittelystä (13 §)	56
2.10.1. Yleinen ja erityinen informointivelvollisuus.....	56
2.10.2. Henkilötietolain tarkoittama tiedon korjaaminen.....	58
3. SALASSAPITO, VAITIOLOVELVOLLISUUS JA SALASSA PIDETTÄVIEN TIETOJEN LUOVUTTAMINEN SUOSTUMUKSEN PERUSTEELLA	58
3.1. Asiakirjasalaisuus (14 §)	59
3.1.1. Julkisuuslain salassapitokohdat suhteessa asiakaslain säännöksiin	59
3.1.2. Salassapitoaika	60
3.2. Vaitiolovelvollisuus ja hyväksikäyttökielto (15 §)	61
3.2.1. Vaitiolovelvolliset tahot - salassapitovelvollisten piiri	61
3.2.2. Hyväksikäyttökielto.....	62
3.2.3. Salassapitomerkinä (julkisuuslain 25 §).....	62
3.3. Suostumus tietojen antamiseen (16 §)	63
3.3.1. Tietojen luovutus asiakkaan nimenomaisen luvan tai suostumuksen perusteella.....	63
3.3.2. Laillisen edustajan oikeudesta antaa asiakkaan puolesta suostumus	65
4. JULKISUUSLAIN YLEISET PERUSTEET SALASSA PIDETTÄVÄN TIEDON ANTAMISEEN	66
4.1. Laissa oleva nimenomainen valtuutus salassa pidettävän tiedon luovuttamiseen	66
4.2. Suostumus	66
4.3. Eräät viranomaistehtävät (JulkL 26.2 §)	67
4.4. Virka-aputehtävä ja toimeksiantotehtävä (JulkL 26.3 §)	67

4.5. Salassa pidettävien tietojen antaminen toiselle viranomaiselle julkisuuslain mukaan (JulkL 29 §)	68
4.5.1. Laissa oleva nimenomainen valtuutus (JulkL 29.1 § 1 kohta)	68
4.5.2. Suostumus (JulkL 29.1 § 2 kohta).....	68
4.5.3. Muutoksenhaku, kantelu tai muu valitus (JulkL 29.1 § 3 kohta)	69
4.5.4. Viranomaisen valvontatehtävä (JulkL 29.1 § 4 kohta).....	69
4.5.5. Osoite- ja muut yhteystiedot (JulkL 29.2 §).....	69
5. SALASSA PIDETTÄVIEN TIETOJEN LUOVUTTAMINEN VASTOIN ASIAKKAAN SUOSTUMUSTA JA SALASSAPIDON LAKKAAMINEN	69
5.1. Salassa pidettävien tietojen antaminen asiakkaan hoidon, huollon tai koulutuksen turvaamiseksi (17 §)	70
5.1.1. Tarkoitukset.....	70
5.1.2. Tilanteet.....	71
5.1.3. Tahot, joille tietoja voidaan luovuttaa.....	72
5.1.4. Yksityinen sosiaalihuolto	73
5.1.5. Muut tilanteet	73
5.2. Salassa pidettävien tietojen antaminen asiakkaan suostumuksesta riippumatta eräissä muissa tilanteissa (SHAL 18 §)	74
5.2.1. Osallistumisoikeus tai -velvoite	74
5.2.2. Väärinkäytökset.....	75
5.2.3. Poliisi, syyttäjä ja tuomioistuin	75
5.2.4. Tietojen tarkastaminen	76
5.3. Vaitiolovelvollisuudesta poikkeaminen ja sen lakkaaminen (19 §)	76
6. SOSIAALIHUOLLON VIRANOMAISTEN OIKEUDESTA SALASSA PIDETTÄVIIN TIETOIHIIN JA VIRKA-APUUN	77
6.1. Velvollisuus antaa sosiaalihuollon viranomaiselle salassa pidettäviä tietoja (SHAL 20 §)	77
6.1.1. Rahalaitoksen velvollisuus antaa salassa pidettäviä tietoja.....	78
6.2. Tietojen luovuttaminen teknisen käyttöyhteyden avulla (21 §)	79
6.3. Sosiaalihuollon viranomaisen oikeus saada virka-apua (22 §)	80
6.3.1. Ulkoasiainministeriön antama virka-apu.....	81
6.4. Sosiaalihuollon viranomaisten velvollisuus antaa virka-apua	81
7. MUISTUTUS JA SOSIAALIASIAMIES	82
7.1. Muistutus (23 §)	82
7.2. Sosiaaliasiamies (24 §)	84
8. ERINÄISET SÄÄNNÖKSET	86
8.1. Asiakirjojen käsitteleminen ja säilyttäminen (26 §)	86
8.2. Tietosuojaa ja virka-apua koskevien säännösten soveltamisala (27 §)	86
8.3. Merkintä tietojen hankinnasta tai antamisesta (28 §)	87
8.4. Rangaistusvastuu (29 §)	88
III ASIAKASLAIN MYÖTÄ MUUTETUT MUUT SOSIAALIHUOLLON JÄRJESTÄMISEEN TAI TOTEUTTAMISEEN LIITTYVÄT SÄÄNNÖKSET	89
1. SOSIAALIHUOLTOLAKI	89
1.1. Ammatillisesti pätevän sosiaalityöntekijän palvelut	89
1.2. Toimielimelle säädetyin toimivallan delegointi	89
1.3. Kiireellinen tahdosta riippumattomaan huoltoon liittyvä päätöksenteko	89
2. LAPSEN HUOLLOSTA JA TAPAAMISOIKEUDESTA ANNETUN LAIN 16 §:N MUUTTAMINEN	90

3. LAKI LAPSEN HUOLTOA JA TAPAAMISOIKEUTTA KOSKEVAN PÄÄTÖKSEN TÄYTÄNTÖÖNPANOSTA ANNETUN LAIN 8 §:N MUUTTAMISESTA	91
IV SOSIAALIHUOLLON VIRANOMAISEN LAKIIN PERUSTUVA VELVOLLI- SUUS LUOVUTTAA TIETOJA MUUN LAINSÄÄDÄNNÖN PERUSTEELLA	91
1. POLIISI	92
1.1. Luvat	92
1.2. Törkeän rikoksen valmistelun ilmoittaminen	92
1.3. Kansalaisuuslausunnot	93
1.4. Passiviranomaiset	93
2. VEROVIRANOMAISET	94
3. KANSANELÄKELAITOS JA ELÄKELAITOKSET.....	94
3.1. Kansaneläkelaki	95
3.2. Eläkkeensaajien asumistukilaki	95
3.3. Rintamasotilaseläkelaki	95
3.4. Sairausvakuutuslaki	95
3.5. Perhe-eläkelaki	95
3.6. Äitiysavustuslaki	96
3.7. Lapsilisälaki	96
3.8. Lapsen hoitotuesta annettu laki	96
3.9. Sotilasavustuslaki	96
3.10. Asumistukilaki	96
3.11. Vammaistukilaki	96
3.12. Kansaneläkelaitoksen järjestämästä kuntoutuksesta annettu laki	97
3.13. Kuntoutusrahalaki	97
3.14. Lasten kotihoidon ja yksityisen hoidon tuesta annettu laki	97
4. MUUT TIETOJENSAANTIIN OIKEUTETUT	97
4.1. Asevelvollisuusviranomaiset	97
4.2. Ulosottoviranomaiset	97
4.3. Velkajärjestely	98
4.4. Haastemies	98
4.5. Kunta asianomistajana	98
4.6. Syytetyn mielentilan tutkinta	98
4.7. Lapsen tekemän rangaistavan teon esitutkinta ja tuomioistuinkäsittely	99
4.8. Lapsen koulusta erottaminen	99
4.9. Syyttäjä	99
4.10. Valvontaviranomaiset	100
4.11. Tietosuojaviranomaiset	100
4.12. Kunnan luottamushenkilöt ja tilintarkastajat	100
4.12.1. Luottamushenkilöt.....	100
4.12.2. Tarkastuslautakunta ja tilintarkastajat	101
5. YHTEISTYÖ MUIDEN VIRANOMAISTEN KANSSA.....	101
5.1. Sosiaalityön toteuttaminen	101
5.2. Velvoite tehdä lastensuojeluilmoitus	102

I JOHDANTO

Vuoden 2001 tammikuun alusta tuli voimaan laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000, jäljempänä asiakaslaki tai SHAL). Lakiehdotusta käsitellessään eduskunnan sosiaali- ja terveysvaliokunta piti erittäin tärkeänä, että uuden lainsäädännön vaatimaa laajaa sosiaalihuollon toimijoiden koulutusta järjestetään ja lain soveltajille samoin kuin asiakkaille laaditaan selkeät oppaat lain sisällöstä.

Sosiaali- ja terveysministeriö julkaisee tämän sosiaalihuollon asiakaslakia koskevan oppaan tukemaan viranomaisten ja yksityisten järjestämää sosiaalihuoltoa ja sosiaalihuollon asiakkaita. Oppaassa esitetyt kannanotot ja suositukset perustuvat hallituksen esitykseen sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (HE 137/1999 vp), eduskunnan sosiaali- ja terveysvaliokunnan hallituksen esityksen johdosta antamaan mietintöön (StVM 18/2000 vp) sekä hallintovaliokunnan ja perustuslakivaliokunnan antamiin lausuntoihin (HaVL 7/2000 vp, PeVL 7/2000 ja PeVL 7a/2000 vp).

Sosiaali- ja terveysministeriön toimeksiannosta Helsingin kaupungin sosiaaliviraston lakimies Tapio Rätty kirjoitti luonnoksen sosiaalihuollon asiakaslakioppaaksi. Luonnoksesta saatujen kommenttien pohjalta opas on valmisteltu ministeriössä.

Oppaan kannanotot eivät ole kuntia tai yksityisiä sitovia määräyksiä tai ohjeita. Sosiaali- ja terveysministeriö on antanut asiakaslain sisällöstä myös kuntatiedotteen (7/2000) ja julkaissut asiakkaille tarkoitettun esitteen STM, esitteitä 2001:1. Esitettä on saatavissa suomen, ruotsin ja englannin kielellä. Lisäksi esite on saatavissa internetissä saksan, venäjän ja somalin kielellä. Esitteestä on internetissä myös selkokielineen versio (www.stm.fi/julkaisut).

Sosiaali- ja terveysministeriö toivoo, että opas olisi avuksi sosiaalihuollon käytännön tehtävien hoitamisessa. Myös tämä opas on saatavana ministeriön edellä mainituilta kotisivuilta.

Asiakaslain suhde sosiaalihuollon yleis- ja erityislainsäädäntöön

Sosiaalihuollon asiakaslaisissa on säädetty asiakkaan osallistumiseen, kohteluun ja oikeusturvaan liittyvistä keskeisistä oikeudellisista periaatteista. Eduskunnan sosiaali- ja terveysvaliokunta piti lakia sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista tärkeänä sosiaalihuollossa noudatettavien periaatteiden ja tavoitteiden kirjaamisena.

Lain tavoitteena on turvata asiakkaan asema ja oikeudet sosiaalihuollon palvelujen käyttäjänä sekä selkiinnyttää ja yhtenäistää asiakkaan ja sosiaalihuollon toteuttajan yhteistyötä ja vuorovaikutusta. Sen sijaan sosiaalihuollon asiakaslaisissa ei säädetä asiakkaan oikeuksista saada erilaisia palveluja ja etuuksia eikä kuntien ja kuntayhtymien velvollisuudesta järjestää sosiaalihuoltoa ja osoittaa siihen voimavaroja.

Asiakkaan oikeuksista saada palveluja ja etuuksia sekä kunnan järjestämisvelvoitteista on säädetty erikseen sosiaalihuollon yleis- ja erityislainsäädännössä. Tällaisia säännöksiä sisältyy muun muassa sosiaalihuoltolakiin (710/1982, SHL), toimeentulotuesta annettuun lakiin (1412/1997, toimeentulotukilaki), lastensuojelulakiin (683/1983, LSL), vammaisuuden

perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista annettuun lakiin (380/1987, vammais- palvelulaki), kehitysvammaisten erityishuollosta annettuun lakiin (380/1987, kehitysvam- malaki), päihdehuoltolakiin (41/1986) sekä sosiaali- ja terveydenhuollon suunnittelusta ja valtionosuudesta annettuun lakiin (733/1992, STVOL). Näissä laeissa on säännökset erilai- sista etuuksista ja palveluista sekä niiden saamisen erityisistä edellytyksistä ja menettelyta- voista. Lisäksi mielenterveyslain (1116/1990, MTL) mukaan osa mielenterveyspalveluista järjestetään sosiaalihuoltona.

Kunnan järjestämismääräykset

Suomessa velvollisuus sosiaalihuollon järjestämiseen kuuluu kunnalle. Lainsäädäntö antaa kunnille melko vapaat kädet päättää sosiaalihuollon järjestämisestä. Valtion rooli liittyy lainsäädännön laatimiseen ja taloudellisten toimintaedellytysten turvaamiseen sekä toi- saalta kunnallisten palvelujen toteutumisen valvontaan. Kuntien harkintavallan käyttöä ra- joittavat kuitenkin muun muassa perustuslaki ja ihmisoikeussopimukset sekä sosiaalihuol- lon lainsäädäntö.

Sosiaali- ja terveydenhuollon suunnittelusta ja valtionosuudesta annetun lain 3 §:n mukaan kunnan on osoitettava voimavaroja valtionosuuden perusteena olevaan sosiaali- ja tervey- denhuoltoon. Kunnan järjestämä sosiaalihuolto perustuu siten lähtökohtaisesti kunnan va- raamiin määrärahoihin, jolloin palveluja ja tukitoimia järjestetään niille varattujen määrä- rahojen puitteissa ja niiden edellyttämässä laajuudessa. Poikkeuksena tästä ovat niin sano- tut subjektiiviset oikeudet (esimerkiksi lasten päivähoito, eräät vammaispalvelulain mukai- set palvelut ja tukitoimet, toimeentulotuki ja eräät lastensuojelulain mukaiset palvelut), jolloin kunnan järjestämismääräykset on määrärahoista riippumattomia. Näiden subjektiivisten oikeuksien toteuttamiseksi kunnan on varattava riittävät määrärahat ja tarvittaessa määrä- rahojen loputtua varattava lisätalousarvioissaan tarkoitukseen lisää määrärahoja siten, että subjektiivisten oikeuksien toteuttamiseksi tarvittavat palvelut tulevat järjestetyiksi.

Myös määrärahasidonnaisissa etuuksissa on aina arvioitava hakijan yksilölliset olosuhteet ja etuuden tarve sekä yhdenvertaisuuden näkökulmasta käytössä jo olevan määrärahan suu- ruus suhteessa muihin etuuden hakijoihin. Pelkkä vetoaminen määrärahojen puuttumiseen ei ole hyväksyttävä peruste evätä palvelu. Esimerkiksi eduskunnan apulaisoikeusasiamie- hen näkemyksen mukaan talousarvion valmistelijat ja päättäjät rikkovat Suomen perustus- lain (731/1999, jäljempänä PL) 19 §:ssä ja 22 §:ssä julkiselle vallalle asetetun velvollisuu- den turvata ja edistää riittävien sosiaali- ja terveyspalvelujen järjestämistä, jos kunta talous- arviosta päättäessään mitoitaa määrärahasa tietoisesti tiedossa olevaa tarvetta vähäisem- mäksi.

Perustuslain 19 §:n mukaan jokaisella, joka ei kykene hankkimaan ihmisarvoisen elämän edellyttämää turvaa, on oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon. Säännök- sen 3 momentin mukaan julkisen vallan on turvattava, sen mukaan kuin lailla tarkemmin säädetään, jokaiselle riittävät sosiaali- ja terveyspalvelut ja edistettävä väestön terveyttä. Julkisen vallan on myös tuettava perheen ja muiden lapsen huolenpidosta vastaavien mah- dollisuuksia turvata lapsen hyvinvointi ja yksilöllinen kasvu. Julkiselle vallalle on säädetty lisäksi perustuslain 22 §:ssä yleinen velvollisuus turvata perusoikeuksien ja ihmisoikeuk- sien toteutuminen.

Sosiaalihuollossa tarve palveluihin ja tukitoimiin on selvitettävä siis yksilökohtaisella tarveharkinnalla. Sosiaalihuollon asiakaslaki ei luo asiakkaalle sellaisia uusia oikeuksia ja toisaalta kunnille uusia velvollisuuksia, joihin asiakas voisi suoraan vedota vaan sääntelee menettelytapoja, joiden mukaisesti sosiaalihuollon asiakkaita tulee kohdella sekä heitä koskevia asioita ja asiakirjoja käsitellä. Kunnan velvollisuus järjestää sosiaalipalveluja ja niihin liittyviä muita tukitoimenpiteitä ja osoittaa niihin voimavaroja määräytyy edelleen sen mukaan, miten erityislainsäädännössä (esimerkiksi vammaispalvelulaki tai lastensuojelulaki) on erikseen määritelty. Lain tulkinnat ovat saattaneet vinoutua tai tulkinnassa on saatettu pitäytyä liian tiukasti lain kirjaimen. Tällöin perus- ja ihmisoikeusnäkökulma on voinut hämärtyä tai unohtua. Muuta lainsäädäntöä, esimerkiksi sosiaalihuollon yleis- ja erityislainsäädäntöä, on tulkittava perus- ja ihmisoikeusäännöksille myönteisellä tavalla. Voimassa oleva oikeus ”löytyy” yhä harvemmin yhdestä valmiista lakipykälästä kuten joskus aikaisemmin. Sen sijaan on tärkeää, että perus- ja ihmisoikeudet heijastuvat myös viranomaisten arvoissa ja ajattelutavoissa päätöksiä tehtäessä, palveluja järjestettäessä ja toteutettaessa. Palvelujärjestelmän lähtökohtana on aina ihminen, asiakas. Hänen perus- ja ihmisoikeuksiansa toteutuminen ja turvaaminen tulisi heijastua ”läpäisyperiaatteella” kaikessa sosiaali- ja terveydenhuollon toiminnassa. Jos usean henkilön oikeudet ovat ristiriidassa, on niiden keskinäistä painoarvoa arvioitava suhteessa toisiinsa.

Muun lainsäädännön vaikutus

Myös yleinen hallinto-oikeudellinen lainsäädäntö, joka sääntele hallintomenettelyä, julkisuutta ja salassapitoa sekä muutoksenhakua, sääntele sosiaalihuollon asiakkaan asemaa ja oikeuksia. Viranomaisten toimintamenettelyä koskeva yleislaki on hallintomenettelylaki (598/1982, jäljempänä HML). Hallintomenettelylaki edellyttää muun muassa, että viranomaisen neuvoo asiakasta, selvittää asiaa oma-aloitteisesti, kirjaa suullisesti esitetyt vaatimukset, ohjaa asiakasta tarvittaessa hakemaan etuutta kirjallisesti ja kuulee asianosaista ennen päätöksen tekemistä sekä perustelee päätökset.

Julkisuutta ja salassapitoa koskeva yleislaki on laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta (621/1999; julkisuuslaki tai JulkL). Julkisuuslaissa on säädetty yleisesti oikeudesta saada tieto viranomaisten julkisista asiakirjoista ja asianosaisten tiedonsaantioikeudesta sekä viranomaisessa toimivan vaitiolovelvollisuudesta, asiakirjan salassapidosta ja muista tietojen saantia koskevista välttämättömistä rajoituksista sekä salassa pidettävien tietojen luovuttamisesta. Julkisuuslakia sovelletaan suhteessa asiakaslakiin täydentävänä silloin, kun kyse on viranomaisen järjestämästä sosiaalihuollosta. Täysin yksityisesti järjestettyyn sosiaalihuoltoon sovelletaan julkisuuslakia vain silloin, kun julkisuuslakiin on nimenomaisesti viitattu asiakaslain säännöksessä.

Henkilötietoja koskeva yleislaki on henkilötietolaki (523/1999, jäljempänä HTL). Se koskee aina sekä julkista että yksityistä rekisterinpitäjää. Laki sisältää yleiset säännökset henkilötietojen keräämisestä, tallettamisesta, käytöstä, luovuttamisesta, siirrosta ja muusta käsittelystä. Sen tavoitteena on lisätä yksilöiden itsemääräämisoikeuden edellyttämiä tietojensaantioikeuksia ja siten parantaa ihmisten mahdollisuuksia valvoa itseään koskevien tietojen käyttöä. Henkilötietolaki täydentää asiakaslakia.

Muutoksenhakua sääntelevä hallinto-oikeudellinen yleislaki on hallintolainkäyttölaki (586/1996), hallintopäätösten ja muiden viranomaisasiakirjojen tiedoksiannosta sääntelevät laki ja asetus tiedoksiannosta hallintoasioissa (L 232/1966, A 662/1966). Myös kielilakia (148/1922) sovelletaan sosiaalihuollon asiakkaan asioita käsiteltäessä.

Näitä lakeja ja niiden vaikutuksia sosiaalihuollon asiakkaan asemaan ja oikeuksiin käsitellään tarkemmin jäljempänä selostettaessa yksittäisiä asiakaslain pykäläiä.

Yhteydet perusoikeuksiin

Henkilön asemaan ja oikeuksiin sosiaalihuollon asiakkaana vaikuttavat myös Suomen perustuslain säännökset, erityisesti perustuslain 2 luku perusoikeuksista. Suomen perustuslaki tuli voimaan maaliskuun alussa 2000. Perustuslakiin sisällytettiin lähes sellaisinaan vuonna 1995 uudistetut perusoikeussäännökset. Perusoikeusuudistuksen keskeisiä osia olivat taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien eli TSS-oikeuksien lisääminen perustuslakiimme ja samalla perusoikeussäntelyn saattaminen vastaamaan Suomen ihmisuusvelvoitteita.

Perustuslaki on maamme oikeusjärjestyksen ydin ja perusoikeuksilla on erityinen pysyvyys. Perusoikeuksia koskevat säännökset ovat perusta, jolle lainsäädäntö tulee rakentaa ja ohjenuora, jota viranomaistoiminnassa tulee noudattaa. Perustuslaissa on julkiselle vallalle asetettu velvollisuus turvata perusoikeuksien ja ihmisuusvelvoitteiden toteutuminen. Perusoikeusuudistuksen tärkeimpänä tavoitteena oli yksilön oikeuksien perustuslaintasoisien turvan laajentaminen ja vahvistaminen. Säännöksillä parannettiin yksilön oikeusturvaa myös sosiaalisten oikeuksien alueella sekä luotiin edellytyksiä sille, että ihmiset voivat aikaisempaa enemmän vaikuttaa itseään koskeviin asioihin.

Yhdenvertaisuus ja syrjinnän kieltä ovat keskeisiä ihmisuusvelvoitteita ja perusoikeuksia, mutta tasa-arvon toteutumisen kannalta tärkeitä ovat myös muut perusoikeudet, esimerkiksi sosiaaliset oikeudet, joissa on erotettavissa oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon (19.1 §), perustoimeentulon turva (19.2 §), sosiaali- ja terveystaloudellisten palvelujen turvaaminen (19.3 §), väestön terveyden edistäminen (19.3 §), perheen ja muiden lapsen huolenpidosta vastaavien tukeminen (19.3 §) ja asumisen edistäminen (19.4 §).

Lisäksi eräät muutkin perusoikeussäännökset ulottavat vaikutuksensa TSS-oikeuksiin. Tällaisia ovat ennen kaikkea säännökset ihmisarvon loukkaamattomuudesta ja itsemääräämisoikeudesta (1 §), oikeudesta elämään sekä henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen (7 §), kielellisistä ja kulttuurisista oikeuksista (17 §) sekä säännökset hallinnon ja lainkäytön oikeusturvatakeista (21 §) ja siitä, että julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisuusvelvoitteiden toteutuminen (22 §). Perusoikeusuudistuksen yhtenä lähtökohtana oli ajatus siitä, että perusoikeudet toimivat yhtenä tasapainoisena kokonaisuutena.

Sosiaalihuollon asiakaslilla on monia yhtymäkohtia perus- ja ihmisuusvelvoitteisiin. Asiakaslilla on säännös asiakkaan oikeudesta laadultaan hyvään sosiaalihuoltoon ja hyvään kohteluun ilman syrjintää (SHAL 4 §). Tällä säännöksellä on yhteys perustuslaissa turvatuista perusoikeuksista ainakin yhdenvertaisuuteen, yksityiselämän suojaan, uskonnon ja oman tunteiden vapautteen sekä kielellisiin oikeuksiin. Hyvään kohteluun sosiaalihuollossa kuuluu myös ihmisarvon loukkaamattomuus.

Asiakaslain tavoitteena on toteuttaa sosiaalihuollon toiminta-alalla myös niitä perustuslain säännöksiä, jotka koskevat oikeutta elämään, oikeutta sosiaaliturvaan ja julkisen vallan yleistä tehtävää turvata perus- ja ihmisoikeuksia. Perustuslain mukaan välttämättömällä toimeentulolla ja huolenpidolla tarkoitetaan sellaista tulotasoa ja palveluja, joilla turvataan ihmisarvoisen elämän edellytykset.

Sosiaalihuollon asiakaslaki vahvistaa myös sosiaalihuollon asiakkaan itsemääräämisoikeutta ja osallistumista (SHAL 8 – 10 §). Säännökset osaltaan konkretisoivat perustuslaissa jokaiselle vahvistettua oikeutta henkilökohtaiseen vapauteen, koskemattomuuteen ja turvallisuuteen sekä yhdenvertaiseen kohteluun. Ne vahvistavat sosiaalihuollossa myös asiakkaan osallistumista palvelujensa suunnitteluun ja toteuttamiseen tai muihin hänen sosiaalihuoltoonsa liittyviin toimenpiteisiin ja siten konkretisoivat perustuslain säännöstä osallistumisoikeudesta, jonka mukaan julkisen vallan tehtävänä on edistää yksilön mahdollisuuksia vaikuttaa häntä itseään koskevaan päätöksentekoon.

Lakiin sisältyvät säännökset alaikäisen itsemääräämisoikeudesta ja alaikäisen kuulemisesta liittyvät perusoikeusjärjestelmässämme vahvistettuun periaatteeseen lapsen oikeudesta tulla kuulluksi myös itsenäisenä subjektina ja hänen oikeudestaan saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti.

Sosiaalihuollon asiakaslain eräänä tavoitteena on myös perusoikeuksien konkretisointi sosiaalihuollon eri toimintamuodoissa. Perusoikeuksien sisältöä selvitetään tarkemmin käsiteltäessä yksittäisiä sosiaalihuollon asiakaslain pykäläiä.

II SOSIAALIHUOLLON ASIAKASLAKI

1. YLEISET SÄÄNNÖKSET

1.1. Lain tarkoitus (1 §)

Tämän lain tarkoituksena on edistää asiakaslähtöisyyttä ja asiakassuhteen luotamuksellisuutta sekä asiakkaan oikeutta hyvään palveluun ja kohteluun sosiaalihuollossa.

Asiakkaan kohtelulla tarkoitetaan pääasiassa sitä tapaa, miten häneen eri asiakastilanteissa suhtaudutaan. Lain tavoitteena on sosiaalihuollon asiakkaan kohtelussa toteuttaa asiakkaan itsemääräämisoikeutta ottamalla huomioon asiakkaan tarpeet, toivomukset ja mielipiteet sen suuntaisina ja sellaisina, kuin asiakas ne itse ilmaisee. Tavoitteena on palveleminen ensisijaisesti asiakkaan esille tuomien lähtökohtien mukaan, eikä auttajan tai organisaation sanelemista tarpeista. Lain myötä pitää luottaa enemmän asiakkaan omaan kykyyn kertoa, minkälaisia palveluja hän tarvitsee. Lailla pyritään lisäämään asiakkaan aktiivisuutta ja edistämään sosiaalihuoltoon liittyvää asiakkaan myönteistä kohtelua. Erityistä huomiota on kiinnitettävä paljon hoivaa ja huolenpitoa tarvitsevien vanhusten, kehitysvammaisten ja alaikäisten asemaan ja oikeuksiin.

Laki korostaa hyvän hallinnon vaatimuksia sosiaalihuollossa. Hyvän hallinnon vaatimukseen kuuluu muun muassa oikeus saada asiansa käsitellyksi viivytyksettä sekä oikeussuojakeinojen tehokkuus. Hyvään hallintoon kuuluu myös asiakkaan kuuleminen, päätöksentekovelvollisuus ja velvollisuus perustella päätökset. Viranomaisella on velvollisuus neuvoa asiakasta siinä, miten viranomaisessa asiat voidaan panna vireille ja muista menettelyihin liittyvistä asioista. Hyvän hallinnon takeiden noudattaminen ja soveltaminen järjestettäessä sosiaalihuoltoa turvaa osaltaan asiakkaan oikeutta hyvään palveluun ja kohteluun.

1.2. Lain soveltamisala ja suhde muuhun lainsäädäntöön (2 §)

Tätä lakia sovelletaan sekä viranomaisen että yksityisen järjestämään sosiaalihuoltoon, jollei tässä tai muussa laissa toisin säädetä.

Kunnan velvollisuus järjestää sosiaalihuoltoa ja osoittaa siihen voimavaroja määräytyy sen mukaan kuin siitä erikseen säädetään.

Sosiaalihuollon asiakaslaki koskee sekä viranomaisen järjestämää sosiaalihuoltoa että puhtaasti yksityisesti järjestettyä sosiaalihuoltoa. Laissa on erikseen säädetty, mitkä säännökset ja millä edellytyksillä ne koskevat vain viranomaisen järjestämää sosiaalihuoltoa (2 §:n 2 momentti, 5 §:n 4 momentti, 6 § osin, 8 §:n 3 ja 4 momentti, 9 §:n 2 momentti, 10 §:n 3 momentti, 12 §, 17 § 4 mom., 18 § 4 momentti, 22 §, 24 § ja 27 § 1 momentti).

Viranomaisen järjestämä sosiaalihuolto

Asiakslakia sovelletaan aina viranomaisen järjestämään sosiaalihuoltoon. Laki on sosiaalihuollon toimintaa koskeva yleislaki, joka täydentää muuta sosiaalihuollon lainsäädäntöä. Näin ollen asiakslakia sovelletaan sosiaalihuollon viranomaisen järjestämään sosiaalihuoltoon eri toimintayksiköissä, mikäli toiminta on asiakaslaissa tarkoitettua sosiaalihuoltoa.

Asiakslain 3 §:n 2 kohdassa on määritelty lain tarkoittama sosiaalihuolto. Sen mukaan asiakslain tarkoittamaa sosiaalihuoltoa ovat sosiaalihuollon palvelut ja etuudet sekä palveluihin ja etuuksiin liittyvät toimenpiteet, joiden tarkoituksena on edistää ja ylläpitää yksityisen henkilön tai perheen sosiaalista turvallisuutta ja toimintakykyä. Sosiaalihuoltolain 17 §:ssä säädetään tarkemmin, millaisten palveluiden katsotaan olevan lain 6 §:n 1 momentissa tarkoitettuna, kunnan sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen järjestämää sosiaalihuoltoa. Jos sosiaalityöntekijä työskentelee terveydenhuollon toimintayksikössä, häneen sovelletaan kuitenkin potilaan asemasta ja oikeuksista annettua lakia (785/1992, potilaslaki 1 §).

Viranomaisen järjestämällä sosiaalihuollolla tarkoitetaan valtion, kunnan tai kuntayhtymän järjestämää sosiaalihuoltoa. Valtio järjestää sosiaalihuoltoa muun muassa vankiloissa ja puolustusvoimissa. Asiakslain tultua voimaan on esiintynyt erilaisia tulkintoja ja epäselvyyttä siitä, sovelletaanko sitä esimerkiksi koulukuraattoreiden ja koulupsykologien toimintaan, josta säädetään lastensuojelulaissa, mutta jota toteutetaan esimerkiksi opetustoimen alaisuudessa. Lisäksi epäselvyyttä on aiheuttanut se, sovelletaanko sosiaalihuoltolaissa säännellyssä kasvatus- ja perheneuvolatoiminnassa asiakslakia myös säännöksissä tarkoitettuna moniammatillisen työryhmän psykologeihin ja lääkäreihin, jotka ovat terveyden-

huollon ammattihenkilöitä ja joihin voidaan siten soveltaa myös potilaslain säännöksiä. Myös vankiloissa järjestetyn sosiaalityön asema on tulkinnanvarainen. Tulkintaongelmien vuoksi asiakaslain soveltamisalaa koskevaa pykälää on tarkoitettu myöhemmin täsmentää. Tulevasta mahdollisesta lainmuutoksesta tiedotetaan erikseen sen tultua voimaan.

Kunnan itse tuottaman toiminnan lisäksi sen järjestämänä pidetään myös yksityisen palveluntuottajan toteuttamaa sosiaalihuoltoa, jos sen järjestämisen perusteena on sosiaali- ja terveydenhuollon suunnittelusta ja valtiosuudesta annetun lain (STVOL) 4 §:n tarkoittama nimenomainen ostopalvelusopimus, kunnan toimeksianto tai muu osoitus (esimerkiksi maksusitoumus, palveluseteli).

Yksityisen järjestämä sosiaalihuolto

Yksityisesti järjestetyllä sosiaalihuollolla tarkoitetaan asiakkaan ja yksityisen sosiaalihuollon toteuttajan (esimerkiksi yksityinen vanhainkoti tai palvelutalo) väliseen sopimukseen perustuvia sosiaalihuollon palveluja ja tukitoimia. Yksityisen sosiaalihuollon toteuttaja ei saa kunnalta toimeksiantoa eikä maksusitoumusta, vaan huolto perustuu yksinomaan asiakkaan ja yksityisen sosiaalihuollon toteuttajan väliseen sopimukseen. Tällaisia puhtaasti yksityisesti järjestettävää sosiaalihuoltoa voi olla esimerkiksi tilanne, jossa vanhus itse maksavana asiakkaana ostaa palveluja yksityiseltä palveluntuottajalta. Puhtaasti yksityisesti järjestettyä sosiaalihuoltoa voi olla esimerkiksi myös asiakkaan ja palveluntuottajan välisellä sopimuksella järjestetty kotipalvelu, jonka asiakas itse maksaa.

Oppaassa esitetty koskee aina myös yksityistä sosiaalihuoltoa, ellei asiayhteydestä selvästi muuta ilmene.

1.3. Määritelmät (3 §)

Tässä laissa tarkoitetaan:

1) **asiakkaalla** sosiaalihuoltoa hakevaa tai käyttävää henkilöä;

2) **sosiaalihuollolla** sosiaalihuoltolain (710/1982) 17 §:ssä mainittuja sosiaalipalveluja, tukitoimia, toimeentulotukea, elatustukea sekä mainittuihin palveluihin ja etuuksiin liittyviä toimenpiteitä, joiden tarkoituksena on edistää ja ylläpitää yksityisen henkilön tai perheen sosiaalista turvallisuutta ja toimintakykyä; sekä

3) **asiakirjalla** viranomaisen ja yksityisen järjestämään sosiaalihuoltoon liittyvää, viranomaisen toiminnan julkisuudesta annetun lain (621/1999) 5 §:n 1 ja 2 momentissa mainittua asiakirjaa, joka sisältää asiakasta tai muuta yksityistä henkilöä koskevia tietoja.

1.3.1. Asiakas

Säännöksen mukaan asiakkaalla tarkoitetaan sosiaalihuoltoa hakevaa tai sitä käyttävää henkilöä. Sosiaalihuollossa asiakkuus on monitahoinen ja asiakkuuskäsite on nähtävä sisällöltään laajana. Asiakkuus kattaa kaikki ne henkilöt, jotka hakevat tai käyttävät sosiaalihuol-

lon palveluja tai saavat sosiaalihuollon etuuksia. Asiakkaita ovat myös ne henkilöt, jotka saavat palveluja ja etuuksia koskevaa ohjausta tai neuvontaa.

Asiakkuusmääritelmä sisältää myös ne tilanteet, joissa asiakkaaseen kohdistetaan hänen tahdostaan riippumattomia toimenpiteitä. Tällaisia tahdosta riippumattomia tai jopa suoraan vastoin asiakkaan tahtoakin toteutettuja toimenpiteitä koskevia säännöksiä sisältyy muun muassa lastensuojelulakiin (esimerkiksi LSL 18 §:n mukainen kiireellinen huostaanotto tai LSL 16 §:n mukainen lapsen huostaanotto), päihdehuoltolakiin (kiireellisen tahdosta riippumattoman hoidon järjestäminen) sekä kehitysvammalakiin (lain 32 §:n tarkoittama erityishuollon järjestäminen vastoin asiakkaan tahtoa).

Asiakkaana on aina yksilö, myös lapsi tai holhoustoimilain mukaisesti vajaavaltaiseksi julistettu täysi-ikäinen henkilö, vaikka hänen puhevaltaansa käyttäisikin joku muu. Sosiaalihuollossa samat päätökset ja toimenpiteet saattavat kuitenkin koskea samanaikaisesti useita asiakkaita (muun muassa lastensuojelu) tai esimerkiksi asiakkaan kanssa samassa taloudessa eläviä muita henkilöitä (muun muassa toimeentulotukipäätöksissä). Kunkin heistä asemaa ja oikeusturvaa tulee arvioida erikseen, mutta samalla suhteessa muiden asiaan osallisten oikeusturvaan, jos eri osapuolten edut ja oikeudet käyvät ristiin. Lähtökohta on, että kaikkien oikeuksia tulee kunnioittaa samanaikaisesti niin pitkälle kuin mahdollista. Laeissa, ihmisoikeussopimuksissa ja hallinnon yleisissä periaatteissa on ohjeita, joiden avulla yksilöiden oikeusturvassa olevat keskinäiset ristiriidat tulee ratkaista. Tällaisia ovat muun muassa hallinnon keskeisiin periaatteisiin kuuluva suhteellisuusperiaate, julkisuuslaissa ilmaistut poikkeukset asianosaisen ja asiakkaan tai laillisen edustajan tiedonsaantioikeuksiin, lapsen edun ensisijaisuuden periaate jne. Niitä käsitellään myöhemmin yksittäisissä asiakohdissa.

1.3.2. Sosiaalihuolto

Sosiaalihuolto on laaja yläkäsite. Sosiaalihuoltolain 1 §:n ja sosiaalihuollon asiakaslain sosiaalihuoltoa koskevat määrittelyt poikkeavat toisistaan hieman. Asiakslain määrittelyn mukaan sosiaalihuollolla tarkoitetaan sosiaalihuoltolain 17 §:ssä mainittuja sosiaalipalveluja, tukitoimia, toimeentulotukea, elatustukea sekä näihin edellä mainittuihin palveluihin ja etuuksiin liittyviä toimenpiteitä, joiden tarkoituksena on edistää ja ylläpitää yksityisen henkilön tai perheen sosiaalista turvallisuutta ja toimintakykyä. Säännös on pyritty laatimaan kattavaksi siten, että käytännössä se sisältää lähes kaikki sosiaalihuoltoon sisältyvät palvelut ja tukitoimet sekä näihin liittyvät muut toimenpiteet.

Sosiaalihuoltolain 1 §:n määrittelyssä on mukana myös sosiaaliavustukset. Pääsääntöisesti sosiaaliavustukset ovat Kansaneläkelaitoksen maksamia avustuksia. Asiakslain määrittelyyn eivät sen sijaan sisälly sosiaaliavustukset elatustukea lukuun ottamatta. Sosiaalihuollon asiakaslaki ei siten koske Kansaneläkelaitoksen toimintaa. Kansaneläkelaitoksen toimintaa varten on valmisteilla erilliset tietosuoja-säännökset. Sosiaalihuoltolain määrittelyssä sosiaalihuollon tarkoituksena on edistää ja ylläpitää yksityisen henkilön, perheen *sekä yhteisön* sosiaalista turvallisuutta ja toimintakykyä.

1.3.3. Asiakirja

Sosiaalihuollon asiakaslaissa asiakirjalla tarkoitetaan viranomaisen ja yksityisen järjestämään sosiaalihuoltoon liittyvää asiakirjaa, joka sisältää asiakasta tai muuta yksityistä henkilöä koskevia tietoja. Asiakirjan käsite määritellään asiakaslain 3 §:n 3 momentin mukaan samoin kuin julkisuuslain 5 §:n 1 ja 2 momentissa.

Asiakirjan tekninen määrittely ja käsite sosiaalihuollossa on siten yhtäläinen julkisuuslaissa määritellyn asiakirjakäsitteen kanssa. Arvioitaessa sosiaalihuollon salassapito- ja vaitiolovelvollisuutta on kuitenkin huomattava, että sosiaalihuollon asiakaskertomuksiin, päätöksiin ja muihin asiakirjoihin kertyy myös runsaasti tietoa paitsi asianomaisista asiakkaista, myös heidän elämäänsä läheisesti liittyvistä muista henkilöistä silloin, kun nämä tiedot ovat merkityksellisiä arvioitaessa asiakkaan sosiaalista tilannetta tai järjestettäessä asiakkaalle sosiaalihuollon palveluja ja tukitoimia. Myös nämä muuta henkilöä kuin sosiaalihuollon asiakasta koskevat tiedot ovat asiakaslain 14 §:n mukaan salassa pidettäviä.

Säännöksen määritelmän mukaan asiakirjalla tarkoitetaan myös yksityisesti järjestettävään sosiaalihuoltoon liittyviä asiakirjoja. Yksityisen sosiaalihuollon asiakkaan kannalta on välttämätöntä, että häntä koskeva asiakirja määritellään yhtenäisin perustein riippumatta siitä, onko kyse viranomaisen vai yksityisen järjestämästä sosiaalihuollosta. Myös asiakkaan tai muun henkilön (esimerkiksi toisen asianosaisen) oikeus sosiaalihuollon yhteydessä laadittuun, häntä itseään koskevaan asiakirjaan, määräytyy siten samalla tavoin sekä viranomaisen että yksityisen järjestämässä sosiaalihuollossa.

Sosiaalihuollon asiakirjat ovat sosiaalihuoltoon liittyviä, sosiaalihuollon järjestämisen ja toteuttamisen yhteydessä käytettäviä, laadittuja, hankittuja tai saatuja asiakirjoja, jotka sisältävät asiakasta tai muuta yksityistä henkilöä koskevia tietoja.

Sosiaalihuollon eri tehtävien yhteydessä muodostuvista asiakirjoista ja tiedoista muodostuu myös henkilötietolain tarkoittamia henkilörekistereitä. Henkilötietolain säännöksistä ja merkityksestä sosiaalihuollossa löytyy tarkempia tietoja muun muassa seuraavista tietosuojavaltuutetun toimistossa laadituista esitteistä: ”Henkilötietolain merkitys kunnallisessa sosiaalihuollossa, asiakirjahallinto ja asiakkaan yksityisyyden suoja yksityisessä sosiaalihuollon toimintayksikössä ja malli sosiaalihuollon asiakkaiden informoinnista. Mainittuja esitteitä löytyy tietosuojavaltuutetun toimiston kotisivulta: www.tietosuoja.fi ja niitä voi myös tilata tietosuojavaltuutetun toimistosta, puh. 09-18251.

1.3.3.1. Asiakirjan määritelmä

Julkisuuslain 5 §:n 1 momentissa määritellään asiakirja ja sen 2 momentissa viranomaisen asiakirja. Asiakirja voi olla kirjallinen ja kuvallinen esitys. Perinteisiä kirjallisia ja kuvallisia esityksiä ovat muun muassa erilaiset päätökset, esityslistat, selvitykset, suunnitelmat, lausunnot, hakemukset, ilmoitukset, kantelut sekä kartat, taulukot, kuvat ja piirroksot.

Paperialustalle ja muulla tavoin tallennetut tiedot voivat muodostaa asiakirjan tai asiakirjaksi katsottavan viestin. Asiakirja voi olla käsin, konekirjoituksella, painamalla, sähköisesti ja myös optisesti laadittu kirjallinen tai kuvallinen esitys tai viesti.

Myös sellainen käyttönsä vuoksi yhteenkuuluviksi tarkoitetuista merkeistä muodostuvaa tiettyä kohdetta tai asiaa koskeva viesti, joka on saatavissa selville vain automaattisen tietojenkäsittelyn tai äänen- ja kuvantoistolaitteiden taikka jonkun muun apuvälineen avulla, on julkisuuslaissa tarkoitettu asiakirja.

Asiakirjana pidettäviä viestejä ovat muun muassa atk-tallenteet, CD-levyt, magneettinauhat, mikrofilmit ym. Viesti, jota pidetään yhtenä asiakirjana, voi muodostua esimerkiksi yhdestä tai myös useammasta atk-levykkeestä tai tiedostosta.

1.3.3.2. Viranomaisen asiakirja

Jotta asiakirja olisi viranomaisen asiakirja, sen täytyy täyttää edellä kuvatut asiakirjaa ja jäljempänä esitetyt viranomaisen asiakirjaa koskevat vaatimukset. Viranomaisen asiakirja on normaalisti sellainen asiakirja, joka on

- viranomaisen hallussa
- viranomaisen tai sen palveluksessa olevan laatima tai
- toimitettu viranomaiselle asian käsittelyä varten tai muuten sen toimialaan tai tehtäviin kuuluvassa asiassa (esimerkiksi hakemus, muistutus, kantelu ja valitus).

Asiakirjaa pidetään viranomaisen asiakirjana, kun se on toimitettu viranomaiselle postin välityksellä, telefaksilla, sähköpostina tai muullakin sähköisellä tiedonsiirrolla, jos se on toimitettu viranomaiselle asian käsittelyä varten tai muuten sen toimialaan tai tehtäviin kuuluvassa asiassa

Viranomaiselle toimitettuna asiakirjana pidetään myös sellaista asiakirjaa, joka on annettu viranomaisen toimeksiannosta tai muuten viranomaisen lukuun toimivalle toimeksianto-tehtävän suorittamista varten.

Viranomaisen asiakirjalla tarkoitetaan myös asiakirjaa, joka on laadittu viranomaisen antaman toimeksiannon perusteella, esimerkiksi kunnan yksityiseltä henkilöltä tai yhteisöltä hankkimaan lausuntoon tai palveluun liittyvät asiakirjat. Myös muut toimeksisaajan hallussa olevat, toimeksiantoon liittyvät asiakirjat ovat toimeksiannon antaneen viranomaisen asiakirjoja.

Tällaiset toimeksiannon (ostopalvelu, maksusitoumusmenettelyllä ostetut palvelut, toimeksiantosuhteinen perhehoito, yksityisiltä asiantuntijoilta pyydettävät lausunnot) perusteella toimeksisaajan hallussa olevat asiakirjat ovat viranomaisen määrättävissä siten, että viranomaisen päättää siitä, miten asiakirjat esimerkiksi laaditaan, säilytetään, arkistoidaan tai hävitetään. Lähtökohtaisesti viranomaisen päättää myös mainittujen asiakirjojen antamisesta esimerkiksi muulle viranomaiselle, asiakkaalle itselleen tai asianosaisasemansa perusteella niitä pyytävälle. Julkisuuslaissa on säädetty kuitenkin mahdollisuudesta sopia asiasta toisinkin (14.1 §: “jollei toimeksiannosta muuta johdu”).

1.3.4. Viranomaisen toimeksianto

Toimeksiannolla tarkoitetaan tilanteita, joissa viranomaiselle kuuluvan tehtävän suorittaa erillisen sopimuksen mukaan kyseiseen viranomaiseen kuulumaton yksityinen henkilö tai muu organisaatio. Sillä ei ole merkitystä, kuinka laajasta tehtävästä ja tehtävän suorittamisesta kulloinkin on kysymys.

Sosiaali- ja terveydenhuollon suunnittelusta ja valtiosuudesta annetun lain 4 §:n 1 momentin mukaan kunta voi järjestää sosiaali- ja terveydenhuollon alaan kuuluvat tehtävät

- hoitamalla ne itse
- sopimuksin yhdessä muun kunnan tai muiden kuntien kanssa
- olemalla jäsenenä toimintaa hoitavassa kuntayhtymässä tai
- hankkimalla palveluja valtiolta, toiselta kunnalta, kuntayhtymältä tai muulta julkiselta taikka yksityiseltä palveluntuottajalta.

1.3.4.1. Ostopalvelusopimus

Kunnat ostavat perinteisesti yksityisiltä palveluntuottajilta palveluja kirjallisilla sopimuksilla. Kunta voi esimerkiksi sitoutua ostamaan yksityiseltä palveluntuottajalta vanhustenhuollon tai lastensuojelun palveluja vähintään tietyn määrän vuoden aikana. Ostopalvelusopimuksissa määritellään kunnan ja yksityisen palveluntuottajan oikeudet ja velvollisuudet.

Toimeksianto- ja vastaavat ostopalvelusopimukset voivat koskea kunnan lakisääteisten palvelujen järjestämistä tai kunnan tosiasiallisen toiminnan järjestämistä. Julkisuuslaki ei erottele erilaisia sopimuksen tarkoituksintressejä toisistaan.

Kun kunta ostaa esimerkiksi sosiaali- ja terveydenhuollon palveluja yksityiseltä palveluntuottajalta, tämän sopimuksen toteuttamisessa laaditut ostopalveluihin liittyvät asiakirjat ovat kunnan asiakirjoja. Vaikka ostopalvelutilanteissa palveluntuottajan laatimat asiakirjat eivät ole fyysisesti kunnan hallussa, ne ovat kuitenkin kunnan asiakirjoja, joiden käsittelyn järjestäminen on lähtökohtaisesti kunnan vastuulla.

Ostopalvelusopimuksia solmittaessa on sopimukseen syytä ottaa määräykset siitä, miten ostopalvelusuhteessa asiakirjahallinnosta huolehditaan, miten asiakirjoja laaditaan, miten ne säilytetään ja miten ne hävitetään tai arkistoidaan. Lisäksi sopimukseen olisi syytä kirjata, miten tietoja asiakirjoista annetaan asiakkaalle tai asianosaisasemassa olevalle henkilölle taikka muulle ulkopuoliselle taholle. Ellei tästä ole sopimuksessa mainintaa, päätösvalta on toimeksiantajalla.

1.3.4.2. Maksusitoumus

Maksusitoumusmenettelyssä ei aina tehdä nimenomaisia kirjallisia sopimuksia palveluntuottajan kanssa, vaan kunta voi suorittaa yksityiselle palveluntuottajalle korvauksen palvelun järjestämisestä pelkästään asiakkaalle antamansa sitoumuksen perusteella. Maksusitoumusmenettely perustuu aina kuitenkin nimenomaiseen hallinnolliseen päätökseen - asiakasasiassa yleensä lisäksi yksilöhuollon päätökseen.

Maksusitoumuksesta tulee selvästi ilmetä, että on kyse toimeksiantotehtävän suorittamisesta kunnan lukuun. Maksusitoumukseen on myös syytä ottaa maininta siitä, että toimeksiantannon perusteella syntyvät asiakirjat ovat toimeksiantajan asiakirjoja sekä ohjeet toimeksiantannon perusteella kertyvien asiakirjojen säilyttämisestä, luovuttamisesta ja hävittämisestä tai arkistoinnista.

On huomattava, että kunnalla on velvollisuus huolehtia myös maksusitoumuksin hankittujen palveluiden laadusta (STVOL 4 § 3 mom.), mikä sisältää myös velvoitteen varmistua asiakirjojen asianmukaisesta käsittelystä ja asiakkaan tietosuojasta.

1.3.4.3. Muu toimeksiantotehtävä

Kunta voi myös esimerkiksi hankkia yksityiseltä asiantuntijalta lausunnon tietyn viranomaistehtävänsä tai päätöksensä tueksi taikka antaa vaikkapa tietojenkäsittelyyn, tilastointiin tai laskutukseen liittyviä tehtäviä yksityiselle palveluntuottajalle. Kaikkia näitä toimeksiantotehtäviä koskeviin sopimuksia koskevat samat säännökset ja periaatteet kuin edellä on esitetty ostopalvelusopimuksista ja maksusitoumuksista.

2. ASIAKKAAN OIKEUDET JA VELVOLLISUUDET

Tässä kohdassa käsitellään asiakaslain 2 luvun säännöksiä - säännöksiä, jotka koskevat asiakkaan oikeuksia ja velvollisuuksia. Mainitut säännökset sisältävät samalla lukuisia sellaisia kohtia, jotka koskevat myös sosiaalihuollon järjestäjän tai toteuttajan velvollisuuksia ja oikeuksia.

Kun kysymys on viranomaisen järjestämästä sosiaalihuollosta, perustuu velvollisuus järjestää sosiaalihuoltoa sekä osoittaa siihen voimavaroja säännöksiin, jotka sisältyvät muuhun sosiaalihuollon lainsäädäntöön. Tällaisia erityissäännöksiä on muun muassa sosiaalihuoltolaissa, vammaispalvelulaissa, lastensuojelulaissa jne. Asiakaslaissa todetaan kuitenkin, että kun kyse on viranomaisen järjestämästä sosiaalihuollosta, tulee sosiaalihuollon järjestämisen perustua viranomaisen tekemään päätökseen. Yksittäistä asiakasta koskevat viranomaispäätökset on tehtävä hallintomenettelylain mukaisessa järjestyksessä. Oppaan tässä luvussa on siksi käsitelty tärkeimpiä hallintomenettelylain säännöksiä lyhyesti niitä referoiden.

Myös asiakaslain ja julkisuuslain keskinäistä suhdetta ja niiden soveltamista sosiaalihuollon asiakkaita koskeviin asiakirjoihin on kuvattu tässä luvussa. Asiakaslain 11 §:n 1 momentin mukaan asiakkaalla on oikeus saada tietoja sosiaalihuollon järjestäjän tai toteuttajan ylläpitämistä asiakasta koskevista asiakirjoista siten kuin julkisuuslain 3 luvussa säädetään. Asiakaslain mainittua säännöstä sovellettaessa on otettava huomioon myös julkisuuslain säännökset asianosaisen ja asiakkaan tietojensaantioikeudesta ja sen toteuttamisesta sekä julkisuuslaissa olevat rajoitukset tietojensaantioikeudelle. Asiakaslain ja julkisuuslain säännöksiä on sovellettava yhdessä sekä yksityisessä että viranomaisen järjestämässä sosiaalihuollosta siltä osin kuin asiakaslaissa viitataan julkisuuslakiin. Sen lisäksi julkisuuslaissa

on sellaisia asiakaslakia täydentäviä säännöksiä, jotka soveltuvat vain viranomaisen järjestämään sosiaalihuoltoon.

Julkisuuslain lisäksi asiakasrekistereiden ja niihin sisältyvien tietojen käsittelyssä on otettava huomioon henkilötietolain säännökset. Tässä luvussa on käsitelty erityisesti niitä henkilötietolain säännöksiä, joihin sosiaalihuollon asiakas voi turvautua silloin, kun hän haluaa tietoja viranomaisen tai yksityisen sosiaalihuollon järjestäjän asiakirjoista (SHAL 11 § 2 momentti). Henkilötietolain sekä julkisuuslain säännökset asettavat siten sosiaalihuollon järjestäjälle ja toteuttajalle omia velvoitteitaan.

Tässä luvussa on käsitelty myös holhoustoimesta annetun lain (442/1999, jäljempänä holhoustoimilaki tai HolhTL) suhdetta asiakaslakiin ja niitä velvoitteita, joita erityisesti asiakaslaki ja holhoustoimilaki asettavat viranomaiselle.

2.1. Oikeus laadultaan hyvään sosiaalihuoltoon ja hyvään kohteluun (4 §)

Asiakkaalla on oikeus saada sosiaalihuollon toteuttajalta laadultaan hyvää sosiaalihuoltoa ja hyvää kohtelua ilman syrjintää. Asiakasta on kohdeltava siten, ettei hänen ihmisarvoaan loukata sekä että hänen vakaumustaan ja yksityisyyttään kunnioitetaan.

Sosiaalihuoltoa toteutettaessa on otettava huomioon asiakkaan toivomukset, mielipide, etu ja yksilölliset tarpeet sekä hänen äidinkielensä ja kulttuuritaustansa.

2.1.1. Hyvä huolto

Säännöksen tarkoittama asiakkaan oikeus sisältää toimintaohjeen sosiaalihuollon toteuttajalle ja järjestäjälle siitä, että kaikissa asiakastilanteissa kiinnitetään erityistä huomiota palvelun laatuun. Asiakkaan näkökulmasta on tärkeää, että sosiaalihuollon laatua parannetaan eri yksiköissä ja että asiakkaat voivat osallistua laadun kehittämiseen. Asiakaspalautteen käyttö on ensiarvoisen tärkeää parannettaessa laatua. Säännös merkitsee myös sitä, että palvelun laatujärjestelmiä tulisi kehittää systemaattisesti ja yhä paremmin toimiviksi. Laadultaan hyvää palvelua ja sosiaalihuoltoa voidaan edistää myös pitämällä huolta henkilöstön riittävydestä, ammattitaidosta, kouluttamisesta ja työnohjauksesta.

2.1.2. Hyvä kohtelu

Oikeus laadultaan hyvään sosiaalihuoltoon ja hyvään kohteluun ilman syrjintää edellyttää asiakkaiden yhdenvertaista kohtelua. Perustuslain 6 §:ssä on säädetty yhdenvertaisuudesta ja syrjinnän kiellosta. Säännöksen mukaan ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä, eikä ketään saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Yhdenvertaisuusperiaate ja syrjintäkielto ovat oikeusjärjestyksemme keskeisimpiä oikeusperiaatteita. Kyse on kaikkien ihmisten samanarvoisuudesta.

Yhdenvertaisuusperiaate ja syrjintäkielto eivät edellytä ihmisten samanlaista kohtelua kaikissa tapauksissa. Yhdenvertaisuusperiaatteen oikeudellinen ydin on siinä, että samanlaisissa tilanteissa ihmisiä on kohdeltava samalla tavalla. Perustuslain yhdenvertaisuussäännös ilmaisee paitsi perinteisen vaatimuksen oikeudellisesta yhdenvertaisuudesta, myös ajatuksen tosiasiallisesta tasa-arvosta. Joissain tapauksissa ihmisten tosiasiallinen samankarvoisuus voi olla niin heikosti toteutunut, että on ryhdyttävä tukitoimenpiteisiin heikoimassa asemassa olevien yksilöiden tai ryhmien olosuhteiden parantamiseksi. Tällaisia myönteisiä erityistoimenpiteitä ei ole pidettävä yhdenvertaisuusperiaatteen loukkauksena. Tosiasiallisen eriarvoisuuden poistamiseksi julkiselle vallalle on usein lainsäädännössä asetettukin positiivisia toimimisvelvoitteita.

Hyvä kohtelu edellyttää sosiaalihuollossa muun muassa sitä, että asiakkaan ihmisarvoa ei loukata ja että asiakkaan inhimillinen arvokkuus voidaan kaikissa olosuhteissa säilyttää. Hyvä kohtelu edellyttää myös, että asiakkaan toivomukset, mielipide, etu ja yksilölliset tarpeet sekä hänen äidinkieltensä ja kulttuuritaustansa otetaan huomioon sosiaalihuoltoa toteutettaessa tai sitä järjestettäessä.

Asiakkaan kohtelulla tarkoitetaan myös niitä tapoja, miten asiakkaaseen suhtaudutaan eri asiakastilanteissa.

Tahdosta riippumattomaan huoltoon liittyvissä toimissa, joita voi sisältyä kehitysvammahuoltoon, lastensuojeluun ja päihdehuoltoon, on kiinnitettävä erityistä huomiota asiakkaan ihmisarvoiseen, hyvään kohteluun. Tahdonvastaista huoltoa järjestettäessä on kiinnitettävä myös erityistä huomiota järjestettävän sosiaalihuollon laatuun.

Myös laitoshuollossa olosuhteiden tulee olla laadultaan sellaisia, että siinä voidaan toteuttaa ihmisarvoisen kohtelun vaatimuksia. Järjestettäessä laitoshuoltoa tulee lisäksi kiinnittää huomiota siihen, että ao. laitoksessa on riittävästi ammatillisesti päteviä työntekijöitä. Laitoshuollon puitteiden - tilaratkaisujen, apuvälineiden ja ympäristön - tulee lisäksi tukea laadukkaasti sosiaalihuollon vaatimuksia. Laitoshuollossa tulee kiinnittää huomiota siihen, että asiakkaan yksityisyyttä kunnioitetaan myös käytännön toimenpiteissä.

2.1.3. Laadun ja kohtelun valvonnasta

Kun viranomainen järjestää sosiaalihuoltoa ostamalla palveluja yksityiseltä palveluntuottajalta, on sen varmistuttava siitä, että ostettavat palvelut vastaavat sitä tasoa, mitä vaaditaan kunnallisilta palveluilta (STVOL 4.3 §). Tällöin on kiinnitettävä huomiota erityisesti niihin seikkoihin, joita edellä on kuvattu.

Yksityisten sosiaalipalvelujen valvonnasta annetun lain (603/1996, valvontalaki) mukaan palvelujen valvonta kuuluu asianomaiselle lääninhallitukselle sekä sille kunnalle, jossa palveluja annetaan. Yksityisten palvelujen tuottajan, joka jatkuvasti liike- tai ammattitoimintaa harjoittamalla antaa ympärivuorokautisia sosiaalipalveluja, on saatava lääninhallituksen lupa ennen toiminnan aloittamista ja olennaista muuttamista. Lääninhallitus suorittaa yksikössä tarkastuksen ennen lupapäätöksen tekemistä. Muun kuin ympärivuorokautisen toiminnan osalta on vastaavasti tehtävä kirjallinen ilmoitus sille kunnalle, jossa palveluja annetaan.

Lääninhallitus pitää rekisteriä alueensa kunnissa toimivista yksityisistä sosiaalipalvelujen tuottajista ja niiden toimialoista. Kunnan on ilmoitettava lääninhallitukselle tiedot rekisterin pitoa varten, ja myös heti ilmoitettava tietoonsa tulleista puutteellisuuksista tai epäkohdista.

Asiakaslain 23 §:ssä tarkoitetulla muistutusjärjestelmällä voi asiakas itse kiinnittää huomiota niin yksityisen kuin kunnallisenkin sosiaalihuollon osalta niihin epäkohtiin, joita sosiaalihuollon järjestämisessä voi esiintyä. Asiakas voi myös aina kannella toimintaa valvovalle kunnan tai valtion viranomaiselle, esimerkiksi sosiaalihuollosta vastaavalle toimieliimelle, kunnanhallitukselle, lääninhallitukselle tai eduskunnan oikeusasiamiehelle, jos asiakas katsoo viranomaisen menettelleen hänen asiassaan virheellisesti. Kantelu on vapaa- muotoinen, eikä se ole sidottu määräaikaan. Myös kuluttajansuoja koskee yksityisiä sosiaalipalvelujen asiakkaita.

Sosiaali- ja terveysministeriö on yhdessä Suomen Kuntaliiton kanssa hyväksynyt laatusuosituksen vanhustenhuoltoon (STM Oppaita 2001:4) ja mielenterveystyöhön (STM Oppaita 2001:9). Oppaat ovat saatavissa ministeriön kotisivuilta www.stm.fi/julkaisut.

2.2. Asiakkaan oikeus saada selvitys toimenpidevaihtoehdoista (5 §)

Sosiaalihuollon henkilöstön on selvitettävä asiakkaalle hänen oikeutensa ja velvollisuutensa sekä erilaiset vaihtoehdot ja niiden vaikutukset samoin kuin muut seikat, joilla on merkitystä hänen asiassaan.

Selvitys on annettava siten, että asiakas riittävästi ymmärtää sen sisällön ja merkityksen.

Jos sosiaalihuollon henkilöstö ei hallitse asiakkaan käyttämää kieltä taikka asiakas ei aisti- tai puhevian tai muun syyn vuoksi voi tulla ymmärretyksi, on mahdollisuuksien mukaan huolehdittava tulkitsemisesta ja tulkin hankkimisesta.

Jos on kysymys asiasta, joka voi tulla vireille viranomaisen aloitteesta, on tulkitsemisesta ja kääntämisestä huolehdittava siten kuin hallintomenettelylain (598/1982) 22 §:ssä säädetään.

Sosiaalihuollon henkilöstön on selvitettävä asiakkaalle hänen oikeutensa ja velvollisuutensa. Asiakkaalle on selvitettävä myös erilaiset vaihtoehdot, näiden vaihtoehtojen vaikutukset samoin kuin muut seikat, joilla on merkitystä asiakasta koskevassa asiassa, sen käsittelyssä ja ratkaisussa.

Asiakkaan osallistumismahdollisuuksien lisäämisen keskeisenä edellytyksenä ja keinona on asiakkaan oikeus tietoon. Sosiaalihuollon järjestäjälle tai toteuttajalle, erityisesti viranomaiselle, syntyy säännöksen mukaan oma-aloitteinen velvollisuus selvittää asiakkaalle palvelujärjestelmään sisältyvät erilaiset vaihtoehdot, sekä erityisesti se, minkälaisilla edellytyksillä asiakas on oikeutettu saamaan palveluja ja tukitoimia. Selvitettäväksi tulevat myös ne eri vaihtoehdot ja tukitoimet, joihin asiakkaalla mahdollisesti on oikeus.

Henkilöstön on annettava selvitys siten, että asiakas kykenee riittävästi ymmärtämään selvityksen sisällön ja sen merkityksen. Selvitystä annettaessa onkin otettava huomioon asiakkaan ikä, koulutus, äidinkieli, kulttuuritausta ja muut henkilökohtaiset ominaisuudet.

Selvitystä annettaessa sosiaalihuollon toteuttajan ja järjestäjän tulee varmistua siitä, että asiakas on ymmärtänyt hänelle annetun selvityksen. Hallintomenettelylain 4 §:n mukaan viranomaisen on tarvittaessa annettava asiakkaalle neuvoja siitä, miten sen toimialaan kuuluva asia pannaan vireille ja miten asiakkaan tulee asiassa menetellä. Neuvontavelvollisuus koskee yleensä vain menettelytapakysymyksiä. Asiakaslain 5 §:n selvitysvelvollisuuden perusteella viranomaiselle syntyy kuitenkin sosiaalihuollossa tätä laajempi velvollisuus selvittää asiakkaalle myös sisällöllisiä, palvelun järjestämiseen vaikuttavia seikkoja.

Asiakkaalla on vireillepanossa samoin kuin asian käsittelyssäkin jo perustuslakiin perustuva oikeus käyttää äidinkieltään, jos se on suomi tai ruotsi, ja saada toimituskirjansa tällä kielellä (PL 17 §:n 2 mom.). Tarkempia säännöksiä viranomaisessa käytettävästä kielestä on annettu kielilaissa. Perustuslain 17 §:n 3 momentin mukaan viittomakieltä käyttävien sekä vammaisuuden vuoksi tulkitsemis- ja käännösapua tarvitsevien oikeudet turvataan lailla. Vammaispalvelulaissa (8.2 §) ja -asetuksessa (759/1987; 7 – 9 §) on säännöksiä tulkkipalveluista, joihin kuuluu myös viittomakielellä tapahtuva tulkkaus. Lisäksi saamen kieltä voidaan käyttää valtion viranomaisissa ja laitoksissa sekä kunnallisissa viranomaisissa siten kuin laissa saamen kielen käyttämisestä viranomaisissa (516/1991) on säädetty. Kielilain sekä saamen kielen käyttämistä koskevan lain säännökset ovat sovellettavina vain valtion sekä kuntien ja kuntayhtymien viranomaisissa.

Jos sosiaalihuollon henkilöstö ei hallitse asiakkaan käyttämää kieltä taikka asiakas ei aistitai puhevian tai muun syyn vuoksi voi tulla ymmärretyksi, on mahdollisuuksien mukaan huolehdittava tulkitsemisesta ja tulkin hankinnasta (SHAL 5.3 §).

Säännöksen 4 momentti koskee vain viranomaista. Mikäli asiakas ei hallitse kielilain mukaisia viranomaisissa käytettäviä kieliä taikka hän ei aisti- tai puhevian vuoksi voi tulla ymmärretyksi, on viranomaisen hallintomenettelylain 22 §:n mukaisesti huolehdittava tulkitsemisesta ja asiakirjojen kääntämisestä. Velvollisuus tulkitsemiseen on sellaisissa asioissa, joka voi tulla vireille viranomaisen aloitteesta. Tyypiesimerkkinä tällaisesta asioista sosiaalihuollossa on lapsen huostaanotto tai sijaishuoltoon liittyvät muut päätökset sekä kehitysvammahuoltoon ja päihdehuoltoon liittyvät tahdosta riippumattomat toimenpiteet. Tällöin viranomaisen tulee aina huolehtia tulkitsemisesta ja kääntämisestä oma-aloitteisesti ja omalla kustannuksellaan riippumatta siitä, kenen aloitteesta asia tosiasiallisesti on tullut vireille.

Viranomainen voi myös erityisestä syystä huolehtia tulkitsemisesta ja kääntämisestä muusakin kuin viranomaisaloitteisessa asiassa (hallintomenettelylain 22.2 §). Tällöin tulkitseminen on viranomaisen harkinnan varassa.

2.3. Päätös tai sopimus sosiaalihuollon järjestämisestä (6 §)

Sosiaalihuollon järjestämisen tulee perustua viranomaisen tekemään päätökseen tai yksityistä sosiaalihuoltoa järjestettäessä sosiaalihuollon toteuttajan ja asiakkaan väliseen kirjalliseen sopimukseen.

Säännöksellä on korostettu viranomaiselle kuuluvaa velvollisuutta tehdä hallintomenettelylaissa tarkoitettu hallintopäätös, kun asiakas hakee sosiaalihuollon palveluja tai muita etuuksia. Näiden säännösten merkitys on erityisen suuri tilanteessa, jossa asiakas ei saa joko lainkaan tai kokonaan sellaista palvelua tai etuutta, jota hän on hakenut.

Puhtaasti yksityisen sosiaalihuollon tulee aina perustua sosiaalihuollon toteuttajan ja asiakkaan väliseen kirjalliseen sopimukseen. Tässä sopimuksessa on määriteltävä ainakin palvelun tuottamiseen ja järjestämiseen liittyvät ehdot, määriteltävä asiakasmaksut sekä ne velvollisuudet ja oikeudet, joita palveluntuottajalla ja toisaalta asiakkaalla on. Mikäli yksityinen palveluntuottaja ei suostu tekemään sopimusta, on asia saatettavissa valvojan viranomaisen käsiteltäväksi, tekemällä esimerkiksi asiakaslain 23 §:n tarkoittama muistutus sosiaalihuollon johtavalle viranhaltijalle. Kunnan tulisi nimetä ne sosiaalihuollon johtavat viranhaltijat, joille muistutus voidaan tehdä.

Koska kyse on yksityisoikeudellisesta sopimuksesta yksityisen palveluntuottajan ja asiakkaan välillä, on asia ratkaistava viime kädessä yleisessä alioikeudessa, mikäli sopimuksen tulkinnosta syntyy erimielisyyksiä. Täysin yksityistä sosiaalihuoltoa koskee myös kuluttajansuojalainsäädäntö. Kuluttajansuojalain (38/1978) 1 luvun 1 §:n mukaan laki koskee kulutushyödykkeiden tarjontaa, myyntiä ja muuta markkinointia elinkeinonharjoittajilta kuluttajille. Kulutushyödykkeellä tarkoitetaan myös palveluksia. Näin ollen kuluttajansuojalain mukaan kuluttajavalituslautakunta voi antaa ratkaisusuositusta myös yksityisistä sosiaalipalveluista. Asiakas voi tehdä valituksen kuluttajaneuvojalle, mikäli palvelujen laatu ei ole vastannut sitä, mitä on luvattu.

2.3.1. Vireillepano ja käsittely viranomaisessa

Perustuslain 21 §:n mukaan jokaisella on oikeus saada asiansa käsitellyksi asianmukaisesti ja ilman aiheutonta viivytystä lain mukaisessa tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa sekä oikeus saada oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan koskeva päätös tuomioistuimen tai muun riippumattoman lainkäyttöelimen tutkittavaksi. Säännöksen 2 momentin mukaan käsittelyn julkisuus sekä oikeus tulla kuulluksi, saada perusteltu päätös ja hakea muutosta samoin, kuin muut oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin ja hyvän hallinnon takeet, turvataan lailla.

Hallintomenettelylain 7 §:n mukaan sosiaalihuollon asiakas voi panna vireille etuutta, palvelua tai tukitoimea koskevan hakemuksen kirjallisesti tai viranomaisen luvalla suullisesti. Mikäli suulliseen vireillepanoon suostutaan, on viranomaisen, käytännössä usein kunnan sosiaalityöntekijän, kirjattava tarkasti kaikki asiakkaan vaatimukset häntä koskeviin asiakirjoihin. Ellei suulliseen vireillepanoon suostuta, on asiakasta hallintomenettelylain 4 §:n mukaisesti neuvottava siitä, miten kirjallinen hakemus tehdään. Asian tullessa viranomaisessa vireille syntyy etuudesta tai palvelusta päättävälle viranomaiselle velvollisuus käsitellä hakemus ilman aiheutonta viivästystä ja antaa hakemusta koskeva perusteltu päätös.

2.3.2. Päätöksenteko viranomaisen järjestämässä sosiaalihuollossa

Kuten edellä jo todettiin viranomaisen järjestämässä sosiaalihuollossa, tulee asiakkaan vaatimus, hakemus tai hakemukseksi tulkittavissa oleva esitys käsitellä hallintomenettelylain tarkoittamalla tavalla ja tehdä asiasta viranhaltijan tai toimivaltaisen toimielimen päätös.

Hallintomenettelylaki sääntelee asian vireille tuloa, selvittämistä ja päätöksentekoa. Hallintomenettelylaki edellyttää muun muassa, että viranomainen neuvoo asiakasta (4 §), selvittää asiaa oma-aloitteisesti (17 §), kirjaa suullisesti esitetyt vaatimukset (20 §), ohjaa asiakasta tarvittaessa hakemaan etuutta tai palvelua kirjallisesti (4 §) ja pääsääntöisesti kuulee asianosaista ennen päätöksen tekemistä (15 §). Lisäksi päätös on aina perusteltava (24 §).

Päätöksen tulisi asiakkaan oikeusturva huomioon ottaen pääsääntöisesti olla hallintomenettelylaissa tarkoitettu kirjallinen päätös ja siihen tulee liittää muutoksenhakuohjeus tai ilmoitus valituskiellosta (sosiaalihuoltolaki 45 §:n 2 momentti ja hallintolainkäyttölaki 14 ja 15 §). Päätös pitää antaa tiedoksi asianosaiselle. Jos päätöksen on tehnyt ensi asteessa viranhaltija, voidaan päätös aina saattaa oikaisumenettelynä sosiaalihuollosta vastaavan kunnan toimielimen käsiteltäväksi. Toimielimen päätöksestä voidaan valittaa hallinto-oikeudelle. Asiassa on aina annettava kirjallinen päätös, jos asiakas sitä pyytää. Mikäli asiakkaan hakemukseen ei voida suostua, on asiasta aina tehtävä kirjallinen päätös.

Päätös on perusteltava elleivät perustelut ole esimerkiksi aikaisemman hakemuksen vuoksi jo kaikilta osin hakijan tiedossa tai perusteleminen ole muutoin ilmeisen tarpeetonta, esimerkiksi jos hakemus hyväksytään kokonaan. Päätöksestä on käytävä selvästi ilmi, mihin asianosainen on oikeutettu tai velvoitettu taikka miten asia muutoin on ratkaistu (HML 23 §). Päätöksessä on ilmoitettava sen perusteena olevat tosiseikat sekä säännökset ja muut määräykset (HML 24 §). Päätöksen perusteena olevien tosiseikkojen on perustuttava sellaisiin tosiasiaperusteisiin, jotka ovat myös riittävästi todennettavissa.

Oikeudellisena perusteluna on ilmoitettava ratkaisun perusteena olevat säännökset eli lainkohdat ja muut mahdolliset päätöksen perusteena olevat määräykset. Mikäli esimerkiksi sosiaalilautakunta on antanut asiassa erityisiä viranhaltijoita koskevia ohjeita, on myös nämä ohjeet ilmoitettava päätöksessä. Tässä yhteydessä on korostettava, että hakemusta ei voida hylätä esimerkiksi yksinomaan lautakunnan vahvistamien ohjeiden perusteella. Asiakkaan yksilölliset olosuhteet on tutkittava ja selvitettävä ja vasta tämän jälkeen ratkaistava itse asia.

Viranomaiselle asetettu päätöksen perusteluvelvollisuus on asiakkaan ja mahdollisten muiden asianosaisten oikeusturvan kannalta keskeinen elementti. Erityisesti näin on silloin, kun päätöksenteossa on sovellettu ilmaisultaan väljiä oikeusohjeita. Tällöin päätöksen perustelu tarjoaa lähes ainoan mahdollisuuden arvioida ratkaisua jälkikäteen. Jos esitettyihin vaatimuksiin ei suostuta tai suostutaan vain osittain, on päätös erityisesti näiltä kielteisiltä osin mahdollisimman hyvin perusteltava.

Pelkkä vetoaminen määrärahojen puuttumiseen ei ole hyväksyttävä peruste evätä palvelu tai etuus. Myös määrärahasidonnaisissa etuuksissa on aina arvioitava hakijan yksilölliset olosuhteet ja etuuden tai palvelun tarve. Esimerkiksi eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen näkemyksen mukaan talousarvion valmistelijat ja päättäjät rikkovat perustuslain 19 §:ssä ja 22 §:ssä julkiselle vallalle asetetun velvollisuuden turvata ja edistää riittävien sosiaali- ja terveystalouden järjestämistä, jos kunta talousarviosta päättäessään mitoittaa määrärahan sa tietoisesti tiedossa olevaa tarvetta vähäisemmäksi.

2.3.3. Päätöksessä olevan virheen korjaaminen

2.3.3.1. Asiavirheen korjaaminen

Päätöksessä oleva asiavirhe voidaan hallintomenettelylain 26 §:n perusteella korjata, jos päätös on perustunut virheelliseen tai puutteelliseen selvitykseen tai ilmeisen väärän lain soveltamiseen. Edellytyksenä kuitenkin on, että asianosaiset suostuvat korjaamiseen. Mikäli asianosaiset eivät tähän suostu, ei viranomaisella ole oma-aloitteisesti oikeutta korjata virhettä.

2.3.3.2. Kirjoitusvirheen korjaaminen

Jos päätöksessä on ilmeinen kirjoitus- tai laskuvirhe, on viranomaisella velvollisuus korjata virhe. Kirjoitus- tai laskuvirhettä ei kuitenkaan saa korjata, jos korjaaminen johtaa asianosaisen kannalta kohtuuttomaan lopputulokseen. Korjaamisesta tehdään aina erillinen päätös. Korjaamisesta on tehtävä merkintä päätöksen tallekappaleeseen. Tästä tallekappaleesta tehdystä merkinnästä tulee ilmetä, kuka tai mikä toimielin korjaamisesta on päättänyt, milloin korjaamispäätös on tehty ja mitä on korjattu.

Korjaaminen voi tapahtua joko viranomaisen tai asianosaisen aloitteesta. Mikäli valitusviranomainen on pysyttänyt tehdyn virheellisen päätöksen, ei päätöstä voida enää korjata. Virhe voidaan kuitenkin korjata, mikäli valitus on edelleen vireillä. Korjaamisesta on tällöin ilmoitettava valitusviranomaiselle.

2.4. Palvelu- ja hoitosuunnitelma (7 §)

Sosiaalihuoltoa toteutettaessa on laadittava palvelu-, hoito-, kuntoutus- tai muu vastaava suunnitelma, jollei kyseessä ole tilapäinen neuvonta ja ohjaus tai jollei suunnitelman laatiminen muutoin ole ilmeisen tarpeetonta.

Suunnitelma on laadittava, ellei siihen ole ilmeistä estettä, yhteisymmärryksessä asiakkaan kanssa sekä 9 ja 10 §:ssä tarkoitetuissa tapauksissa asiakkaan ja hänen laillisen edustajansa taikka asiakkaan ja hänen omaisensa tai muun läheisensä kanssa. Suunnitelman sisällöstä ja asiaan osallisista on lisäksi voimassa, mitä niistä erikseen säädetään.

Säännöksessä tarkoitettu suunnitelma voidaan jättää tekemättä vain, mikäli kyseessä on tilapäinen neuvonta tai ohjaus tai jos suunnitelman laatiminen muutoin olisi ilmeisen tarpeetonta.

Suunnitelma on laadittava sekä viranomaisen että yksityisen järjestämässä sosiaalihuollossa. Suunnitelman sisällöstä ja asiaan osallisista on lisäksi voimassa, mitä niistä erikseen muualla sosiaalihuollon lainsäädännössä säädetään. Säännöksiä erilaisista suunnitelmista sisältyy muun muassa sosiaalihuoltolain 27 a ja b §:ään, sosiaalihuoltoasetuksen 6 §:ään, perhehoitajalain 4 §:n 2 momenttiin, toimeentulotuesta annetun lain 10 §:n 2 ja 3 momenttiin sekä lastensuojelulain 11 ja 23 §:ään, lastensuojeluasetuksen (jäljempänä LSA) 4 §:ään ja kuntouttavasta työtoiminnasta annetun lain (189/2001) 5 §:ään. Kehitysvammahuollossa laaditaan erityinen erityishuoltosuunnitelma.

Myös kaikille lasten päivähoidossa oleville lapsille laaditaan henkilökohtainen suunnitelma, vaikka sen sisällöstä ei ole erillisiä säännöksiä lasten päivähoidosta annetussa laissa (36/1973, jäljempänä päivähoitolaki). Suunnitelma laaditaan yhteistyössä huoltajien kanssa ja siihen kirjataan muun muassa, miten päivähoidossa hoidon, kasvatuksen ja oppimisen kokonaisuutta toteutetaan. Erityistä hoitoa ja kasvatusta tarvitsevan lapsen suunnitelman osana laaditaan päivähoitolain 7 a §:n edellyttävä kuntoutussuunnitelma.

Asiakaslaissa tarkoitettu palvelu- ja hoitosuunnitelma saa siten sisältönsä erityislainsäädännön perusteella. Palvelu- ja hoitosuunnitelmaa on tarkistettava ja muutettava joustavasti asiakkaan palvelujen tarpeen muututtua.

Suunnitelman laatimisella edistetään asiakaslain yhtä keskeistä tavoitetta eli sitä, että asiakkaan toivomukset ja mielipide häntä itseään koskevassa asiassa otetaan entistä paremmin huomioon asioiden käsittelyssä ja päätöksenteossa. Palvelu- ja hoitosuunnitelma on laadittava, ellei siihen ole ilmeistä estettä, yhteisymmärryksessä asiakkaan kanssa. Ilmeinen este yhteisymmärrykselle voi olla esimerkiksi tilanteessa, jossa kunta järjestää sosiaalihuollon palveluja vastoin asiakkaana olevien suostumusta, kuten järjestettäessä lapselle lastensuojelulain mukaista sijaishuoltoa vastoin jonkun lain mukaan asiaan osallisen suostumusta. Tällöinkin asiassa tulee tehdä aina lastensuojelulain tarkoittama hoitosuunnitelma (LSL 11 § 2 ja LSA 4 § 1-2) ja tarvittaessa lisäksi lastensuojeluasetuksen 4 §:n 3 momentin tarkoittama hoito- ja kasvatussuunnitelma.

Suunnitelman laatiminen yhteisymmärryksessä asiakkaan kanssa on lain tavoitteiden kannalta ensiarvoista. Jos kuitenkin täysi-ikäinen asiakas ei sairauden, henkisen toimintakyvyn vajavuuden tai muun vastaavan syyn vuoksi pysty osallistumaan ja vaikuttamaan palvelujensa tai sosiaalihuoltoonsa liittyvien muiden toimenpiteiden suunnitteluun ja toteuttamiseen taikka ei ymmärrä ehdotettuja ratkaisuvaihtoehtoja tai päätösten vaikutuksia, laaditaan suunnitelma selvittämällä asiakkaan tahtoa yhteistyössä laillisen edustajan (esimerkiksi alaikäisen huoltaja tai täysi-ikäiselle määrätty edunvalvoja), omaisen tai muun läheisen kanssa (SHAL 9.1 §). Tällöin asian selvittämisen kannalta välttämättömien tietojen luovutus edunvalvojalle, asiakkaan omaiselle tai muulle läheiselle tapahtuu asiakaslain 17 §:n 4 momentin perusteella.

Alaikäisen asiakkaan palvelusuunnitelman laadinnassa ovat mukana yleensä myös hänen huoltajansa tai muu laillinen edustajansa. Alaikäinen voi kuitenkin painavasta syystä kieltää itseään koskevien tietojen antamisen huoltajalleen ja muulle lailliselle edustajalleen, jollei se ole selvästi hänen etunsa vastaista (SHAL 11.3 §). Tällaisissa tilanteissa huoltajat tai lailliset edustajat eivät myöskään ole mukana palvelusuunnitelman laadinnassa. Samanlainen tilanne tulee, jos alaikäisen henkilöä koskevassa yksittäisessä sosiaalihuollon asiassa on perusteltu syy olettaa, ettei huoltaja voi puolueettomasti valvoa lapsen etua. Tällaisessa tilanteessa sosiaalilautakunnan on ilmoitettava asiasta maistraatille tai tehtävä hakemus käräjäoikeudelle edunvalvojan määräämiseksi, jos se on tärkeää alaikäisen edun turvaamiseksi (SHAL 10.3 §). Tällaisia tilanteita voi syntyä esimerkiksi tilanteissa, joissa huoltajaan tai hänen läheiseensä kohdistuu inesti- tai pahoinpitelyepäilyjä, jotka johtavat poliisitutkintaan. Tällöin edunvalvoja osallistuu huoltajan sijasta suunnitelman laatimiseen.

Palvelu- ja hoitosuunnitelman tulee olla riittävän yksityiskohtainen. Siinä on otettava huomioon asiakkaan yksilölliset olosuhteet ja erityistarpeet. Suunnitelman toteutusosan tulee

myös olla riittävän yksilöity, jotta asiakas ja palvelun järjestäjä tietävät, mihin he ovat sitoutuneet.

Luonteeltaan asiakkaalle laadittava palvelu- ja hoitosuunnitelma ei ole sellainen asiakirja, jonka perusteella asiakkaalle syntyisi oikeus vaatia palvelu- ja hoitosuunnitelmaan sisältyviä palveluja ja tukitoimia. Kyse on selkeästi yhteisesti asiakkaan ja sosiaalihuollon toteuttajan välisestä toimintasuunnitelmasta. Asiakkaan hakemuksen perusteella tai muutoin tehdään erikseen asiaa koskevat yksilöhuollon päätökset. Suunnitelma ei ole siten luonteeltaan hallintomenettelylain tarkoittama päätös, josta voisi erikseen hakea muutosta. Tarvittaessa, mikäli asiakas tai muu asianosainen ja sosiaalihuollon järjestäjä ovat erimielisiä siitä, miten palveluja ja tukitoimia tulisi järjestää, voi asiakas erikseen kirjallisesti hakea kyseistä palvelua, jolloin viranomaisille syntyy velvollisuus tehdä asiasta asianmukainen kirjallinen päätös. Päätös voidaan saattaa tämän jälkeen muutoksenhakua koskevien säännösten mukaisesti muutoksenhakuelimen tutkittavaksi.

Puhtaasti yksityisesti järjestetyssä sosiaalihuollossa on myös laadittava säännöksen tarkoittama palvelu- ja hoitosuunnitelma. Suunnitelma voi olla osa asiakkaan ja palveluntuottajan 6 §:n mukaisesti tekemää sopimusta tai asiakirja, jossa on kuvattu asiakkaan tarpeet ja huollon tavoitteet sekä keinot, joilla tavoitteet pyritään täyttämään. Erimielisyystilanteissa voi olla kysymys sopimuksen tulkinnasta, jolloin asian tutkii viime kädessä yleinen alioikeus. Mikäli suunnitelmaa ei ole laadittu ollenkaan tai se on puutteellinen, on mahdollisuus saattaa asia muistutusmenettelynä kunnan sosiaalihuollon johtavan viranhaltijan käsiteltäväksi (SHAL 23 §). Asiakas voi myös saattaa asian yksityistä sosiaalipalveluntuottajaa valvovan kunnan tai lääninhallituksen tietoon.

Kuten edellä on todettu, puhtaasti yksityiseen sosiaalihuoltoon sovelletaan myös kuluttajansuojaa koskevia normeja. Asia on siten mahdollista saattaa myös kuluttajaviranomaisen käsiteltäväksi.

2.5. Itsemääräämisoikeus ja osallistuminen (8 §)

Sosiaalihuoltoa toteutettaessa on ensisijaisesti otettava huomioon asiakkaan toivomukset ja mielipide ja muutoinkin kunnioitettava hänen itsemääräämisoikeutensa.

Asiakkaalle on annettava mahdollisuus osallistua ja vaikuttaa palvelujensa suunnitteluun ja toteuttamiseen. Sama koskee hänen sosiaalihuoltoonsa liittyviä muita toimenpiteitä. Asiakasta koskeva asia on käsiteltävä ja ratkaistava siten, että ensisijaisesti otetaan huomioon asiakkaan etu.

Asiakkaan kuulemisesta ennen häntä koskevan päätöksen tekemistä säädetään hallintomenettelylaissa.

Asiakkaan tahdosta riippumattomista toimenpiteistä sekä asiakkaan hoitoon tai huoltoon liittyvistä pakotteista ja rajoituksista sekä niitä koskevasta päätöksenteomenettelystä sosiaalihuollossa on voimassa, mitä niistä erikseen säädetään.

Itsemääräämisoikeudella tarkoitetaan yksilön oikeutta määrätä omasta elämästään ja omaa elämää koskevien päätösten toteuttamisesta. Itsemääräämisoikeus edellyttää henkilöltä edellytyksiä ja kykyä hallita itseään sekä toisaalta kykyä harkittuihin, itsenäisiin päätöksiin ja tekoihin. Itsemääräämisoikeus edellyttää myös kykyä toimia ilman, että ulkoiset tekijät

estävät yksilön tahdonmuodostusta. Jotta asiakas voi muodostaa oman mielipiteensä, on hänen ymmärrettävä asian kannalta tärkeät erilaiset vaihtoehtoiset ratkaisut siten, että hän osaa arvioida niiden mahdolliset seuraukset ja pystyy myös päättämään niiden perusteella asiassa tehtävän ratkaisun merkityksen.

Asiakkaalle on annettava mahdollisuus osallistua ja vaikuttaa palvelujensa suunnitteluun ja toteuttamiseen erityisesti laadittaessa asiakaslain 7 §:n tarkoittamaa palvelu- ja hoitosuunnitelmaa. Velvollisuus ottaa asiakas mukaan palvelujen suunnitteluun ja toteuttamiseen koskee myös muita hänen sosiaalihuoltoonsa liittyviä tosiasiallisia toimenpiteitä.

Asiakkaan itsemääräämisoikeuden toteuttaminen edellyttää yhteistyötä ja vuorovaikutusta asiakkaan ja sosiaalihuoltoa järjestävän tahon kanssa. Sosiaalihuollon järjestäjän tai toteuttajan on annettava asiakkaalle tietoja erilaisista vaihtoehdoista ja mahdollisuudesta asiakkaan osallistumiseksi päätöksentekoon. Sosiaalihuollossa on pyrittävä myös edistämään asiakkaan omatoimisuutta.

Käsiteltäessä asiakkaan asiaa tai ratkaistaessa sosiaalihuollon asiakkaan etuutta tai palvelua koskevaa hakemusta, on ensisijaisesti otettava huomioon asiakkaan etu. Vaikka asiakkaan etu on ensisijainen sosiaalihuoltoa järjestettäessä, ei asiakaslain 8 §:n säännös merkitse sitä, että palveluja ja tukitoimia tulisi aina järjestää sillä tavoin, kuin asiakas niitä haluaa tai vaatii. Järjestämisvastuu määräytyy sosiaalihuollon sisältölakien (esimerkiksi sosiaalihuoltolaki, vammaispalvelulaki, päihdehuoltolaki) perusteella ja viranomaisen järjestämän sosiaalihuollon osalta kunta päättää siitä, millä tavoin palveluja ja tukitoimia järjestetään. Asiakkaalle ei siten synny oikeutta saada palveluja ja tukitoimia juuri haluamallaan tavalla. Palveluja ja tukitoimia järjestettäessä on kuitenkin otettava huomioon asiakkaan oma mielipide ja hänen etunsa. Silloin, kun asiakas ei 9 §:ssä tarkoitetuista syistä pysty ilmaisemaan omaa tahtoaan, on erityisen tärkeää, että ratkaisut siitä, miten henkilön sosiaalihuoltoa järjestetään, tehdään ottaen erityisesti huomioon asiakkaan etu ja oikeudet.

Yksityisesti järjestetyssä sosiaalihuollossa asiakkaan ja sosiaalihuollon järjestäjän välillä tehty sopimus sekä siihen liittyvä palvelusuunnitelma määrittelevät ne tavat ja keinot, miten sosiaalihuoltoa järjestetään.

2.5.1. Asiakkaan kuuleminen

Asiakkaan kuulemisesta ennen häntä koskevan viranomaispäätöksen tekemistä säädetään hallintomenettelylaissa. Ennen päätöksen tekemistä tai muutoin asian ratkaisemista on hallintomenettelylain 15 §:n mukaan asiakasta, joka on asianosaisen asemassa, pääsääntöisesti kuultava eli annettava tilaisuus antaa oma selityksensä asiassa olevista sellaisista selvityksistä, jotka voivat vaikuttaa asian ratkaisuun. Säännös koskee vain viranomaisen järjestämää sosiaalihuoltoa.

Yksityisessä sosiaalihuollossa ei hallintomenettelylakia sovelleta, ellei asiasta erikseen lailla säädetä. Yksityisessä sosiaalihuollossa sopimus kuitenkin tehdään nimenomaan asiakkaan ja sosiaalihuollon toteuttajan välillä, joten ennen sopimuksen hyväksymistä asiakkaalla on tilaisuus tulla kuulluksi hänen hoitoonsa tai huoltoonsa kuuluvista asioista.

2.5.2. Hallintomenettelylain 15 §:n mukainen asianosaisen kuuleminen

Asianosaisena on pidettävä henkilöä, jonka edusta, oikeudesta tai velvollisuudesta asiassa on kysymys. Hallintomenettelylain 15 §:n 2 momentin mukaan asian saa kuitenkin ratkaista asianosaista kuulematta:

1. Hakemusasiassa, jossa ratkaisu lain mukaan voi perustua yksinomaan hakijan esittämään selvitykseen (esimerkiksi toimeentulotukihakemus tai hakemus päihdehuollon palvelun saamiseksi). Asiakasta on kuitenkin kuultava, mikäli viranomainen hankkii asian ratkaisuun tai päätökseen vaikuttavaa lisäselvitystä. Tällöin asiakkaalle on varattava tilaisuus antaa tästä hankitusta lisäselvityksestä oma selvityksensä.
2. Jos kuuleminen on ilmeisen tarpeetonta. Tällainen tilanne voi syntyä mikäli hakemus ratkaistaan heti hakijan esittämällä tavoin taikka se ilmeisen perusteettomana jätetään tutkimatta tai heti hylätään.
3. Jos kuuleminen vaarantaa päätöksen tarkoituksen toteuttamisen. Tällainen tilanne voi olla esimerkiksi, kun kyse on lastensuojelulain 25 §:n mukaisesta päätöksestä, jossa lapsen olinpaikkaa ei ilmoiteta vanhemmille. Luonnollista on, ettei vanhempaa voida kuulla tällaisessa sijaishuollon muuttamista koskevan päätöksen teossa siltä osin, kun kyse on po. sijaishuoltopaikan määräämisestä. Sen sijaan huoltajaa on luonnollisesti kuultava lastensuojelulain mukaisella tavalla niistä perusteista, joiden nojalla sijaishuoltopaikkaa ollaan muuttamassa tai perusteista, joiden nojalla lapsen olinpaikkaa ei ilmaista.

Tämä peruste voi koskea myös muun muassa kiireellistä huostaanottopäätöstä, jos se tehdään varsinaisen huostaanottopäätöksen valmistelun turvaamiseksi. Asiasta on Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen suuren jaoston ratkaisu tapauksessa K. ja T. vastaan Suomi (Ratkaisu 12.7.2001. Hakemusnro 25702/94).

4. Mikäli asian ratkaisemista ei voida lykätä. Tyypillinen esimerkki on kiireellinen huostaanotto, jossa asia usein joudutaan ratkaisemaan yksinomaan sen hetkisen tilanteen ja olosuhteiden mukaisesti.

Kuuleminen voi tapahtua joko suullisesti tai kirjallisesti. Kuuleminen edellyttää, että asiakkaalle annetaan mahdollisuus tutustua pääsääntöisesti kaikkeen päätöksen perusteena olevaan aineistoon, hänelle annetaan mahdollisuus lausua käsityksensä siitä ja esittää vastanäyttöä. Kuuleminen ei siten ole vain mielipiteen selvittämistä.

Mikäli asiakasta kuullaan suullisesti, on viranomaisen kirjattava kaikki asiaan vaikuttavat seikat ja näkökannat asiakirjoihin (HML 20 §). Kuulemista (ts. selityksen antamista) varten viranomaisella voi asettaa asianosaisille kohtuullisen määräajan. Asiakkaalle on aina tarkoin selvitettävä, mistä seikoista häneltä pyydetään erikseen selitystä sekä ettei määräajan noudattamatta jättäminen estä asian ratkaisemista (HML 21 §).

2.5.3. Tahdosta riippumaton huolto

Asiakkaan tahdosta riippumattomista toimenpiteistä sekä asiakkaan hoitoon taikka huoltoon liittyvistä pakotteista ja rajoituksista sekä niitä koskevasta päätöksentekomenettelystä sosiaalihuollossa on voimassa, mitä niistä erikseen säädetään (SHAL 8.4 §). Tällaisia säännöksiä on lastensuojelulaissa, kehitysvammaisten erityishuollosta annetussa laissa ja päihdehuoltolaissa.

Myös tahdosta riippumattomassa huollossa asiakasta on kohdeltava inhimillisen arvokkuuden mukaan. Asiakkaan toiveet ja mielipiteet tulee näissäkin tilanteissa ottaa huomioon mahdollisuuksien mukaan. Tahdosta riippumattomaan huoltoon määrääminen ja siinä toteuttavat toimenpiteet merkitsevät voimakasta puuttumista asiakkaan perusoikeuksina turvattuun vapauteen, itsemääräämisoikeuteen ja yksityisyyteen. Tahdosta riippumattomassa huollossa on siten mitä suurimmassa määrin kysymys ihmisen perusoikeuksien ja ihmisoi-
keuksien rajoittamisesta. Erityislainsäädännössä on säännöksiä edellytyksistä, määrääjoista, oikeusturvakeinoista, eri osapuolten kuulemisesta ja viranomaisten päätöksentekomenettelystä tilanteissa, joissa viranomainen joutuu rajoittamaan asiakkaan perusoikeuksia.

2.6. Itsemääräämisoikeus erityistilanteissa (9 §)

Jos täysi-ikäinen asiakas ei sairauden, henkisen toimintakyvyn vajavuuden tai muun vastaavan syyn vuoksi pysty osallistumaan ja vaikuttamaan palvelujensa tai sosiaalihuoltoonsa liittyvien muiden toimenpiteiden suunnitteluun ja toteuttamiseen taikka ymmärtämään ehdotettuja ratkaisuvaihtoehtoja tai päätösten vaikutuksia, on asiakkaan tahtoa selvitettävä yhteistyössä hänen laillisen edustajansa taikka omaisensa tai muun läheisen henkilön kanssa.

Jos täysi-ikäinen asiakas on henkilöään tai varallisuuttaan koskevassa asiassa ilmeisen edunvalvonnan tarpeessa, tulee sosiaalihuoltolain 6 §:n 1 momentissa tarkoitetun toimielimen tehdä holhoustoimesta annetun lain (442/1999) 91 §:ssä tarkoitettu ilmoitus holhousviranomaiselle edunvalvojan määräämiseksi asiakkaalle.

Asiakaslain 9 §:ssä on säädetty niistä erityistilanteista, jolloin täysi-ikäinen asiakas ei itse kykene pätevästi päättämään ja ilmaisemaan omaa tahtoaan hoidon tai huollon järjestämiseksi. Tällaisia asiakkaita voivat olla muun muassa dementiaoireyhtymää sairastavat henkilöt, syvästi kehitysvammaiset, vaikeasti päihdeongelmaiset ja vakavasti mielenterveysongelmaiset henkilöt.

Kun asiat sosiaalihuollossa on ratkaistava silmälläpitäen asiakkaan etua ja kunnioittaen hänen omaa itsemääräämisoikeuttaan, on säännöksen tarkoittamassa tilanteessa asiakkaan tahtoa selvitettävä yhteistyössä hänen laillisen edustajansa (esimerkiksi määrätty edunvalvoja) taikka omaisensa (aviopuoliso, lapset, vanhemmat, sisarukset) tai muun läheisen henkilön kanssa (avopuoliso tai muu asiakkaan kanssa pysyvästi asuva henkilö tai muu läheisenä pidettävä henkilö). Näissäkin tilanteissa tulisi selvittää myös asiakkaan omat toiveet ja mielipide mahdollisimman tarkkaan ja niitä tulisi mahdollisuuksien mukaan noudattaa, jos ne eivät ole hänen etunsa vastaisia.

Säännöksen tarkoittama yhteistyötilanne ei kuitenkaan merkitse sitä, että laillista edustajaa, omaista tai muuta läheistä henkilöä olisi kuultava siten, kuin hallintomenettelylaissa sää-

detään. Tämän säännöksen perusteella ei näille sosiaalihuollon asiakkaan läheisille synny tietojensaantioikeutta sosiaalihuollon asiakasasiakirjoihin. Asiakkaan tahtoa ja mielipidettä selvitettäessä on kuitenkin tarvittavissa määrin luovutettava myös asiakasta koskevia huoltoon tai hoitoon oleellisesti vaikuttavia tietoja, mikäli näiden tietojen luovuttaminen on välttämätöntä asiakkaan tahdon tai sosiaalihuollon tarpeen selvittämiseksi taikka sosiaalihuollon toimenpiteen toteuttamiseksi (SHAL 17.4 §). Ilman näiden tietojen luovuttamista ratkaisua tai perusteltua ja asiakkaan edun mukaista päätöstä asiassa ei muutoin ole riittäviä edellytyksiä tehdä. Tietojen luovutusta on arvioitava asiakaslain 17 §:n 4 momentissa säädettyjen edellytysten perusteella.

Jos täysi-ikäinen asiakas on henkilöään tai varallisuuttaan koskevassa asiassa ilmeisen edunvalvonnan tarpeessa, tulee sosiaalihuoltolain 6 §:n 1 momentissa tarkoitetun toimieliimen tehdä holhustoimilain 91 §:ssä tarkoitettu ilmoitus holhousviranomaisille (maistraatti) edunvalvojan määräämiseksi asiakkaalle (SHAL 9.2 §). Säännöksen mukaan sosiaalihuollon viranomaisella on velvollisuus ilmoituksen tekoon.

Mikäli asiakas saa yksityisesti järjestettyä sosiaalihuoltoa (esimerkiksi yksityinen vanhainkoti) ei yksityisellä sosiaalihuollon järjestäjällä ole säännöksen tarkoittamaa ilmoitusvelvollisuutta. Edunvalvonnan tarpeessa olevasta voidaan kuitenkin salassapitovelvoitteiden estämättä tehdä näissä tilanteissa ilmoitus maistraatille holhustoimilain 91 §:n mukaisesti. Ilmoituksen saatuaan maistraatin tehtäväksi jää selvittää, onko vallitsevassa tilanteessa perusteet määrätä henkilölle – asiakkaalle – edunvalvoja sekä tehdä tarvittaessa asiaa koskeva hakemus käräjäoikeudelle (HolhTL 91 §).

2.6.1. Holhustoimilain säännösten suhde asiakaslain 9 §:ään

Holhustoimilain 8 §:n mukaan tuomioistuin voi määrätä edunvalvojan täysi-ikäiselle, jos hän on sairauden, henkisen toiminnan häiriintymisen, heikentyneen terveydentilan tai muun vastaavan syyn vuoksi kykenemätön huolehtimaan itseään ja varallisuuttaan koskevista asioista, jotka vaativat hoitoa. Harkitessaan sitä, tuleeko ilmoitus holhousviranomaiselle – maistraatille – tehdä, on sosiaalihuollon viranomaisen tai yksityisen sosiaalihuollon järjestäjän arvioitava, kykeneekö asiakas itse tekemään perusteltuja ratkaisuja asioissa, joilla on merkitystä hänen oikeusturvansa, toimeentulonsa, hyvinvointinsa, huolenpitonsa ja hoitonsa kannalta.

Holhustoimilain 91 §:n mukaan se, joka on saanut tiedon edunvalvonnan tarpeesta ilmeisesti olevasta henkilöstä, voi vaitiolovelvollisuuden estämättä ilmoittaa asiasta holhousviranomaisille. Ilmoitus on tehtävä sille holhousviranomaiselle, jonka toimialueella henkilöllä, jota ilmoitus koskee, on kotikunta tai jos hänellä ei ole kotikuntaa Suomessa sille holhousviranomaiselle, jonka toimialueella hän pääasiallisesti oleskelee. Ilmoituksen saatuaan holhousviranomaisen tulee ryhtyä toimenpiteisiin edunvalvonnan tarpeen selvittämiseksi ja tehdä tarvittaessa käräjäoikeudelle hakemus edunvalvojan määräämiseksi.

Holhustoimilain 90 §:n mukaan muun muassa valtion ja kunnan viranomaisen, sosiaalija terveydenhuollon toimintayksikkö ja terveydenhuollon ammattihenkilö sekä yksityinen sosiaalipalvelujen tuottaja ovat velvollisia antamaan salassapitosäännösten estämättä holhousviranomaisille ja tuomioistuimelle pyynnöstä ne tiedot ja selvitykset, jotka ovat tarpeen vireillä olevan asian ratkaisemiseksi. Säännöksen 2 momentin mukaan, holhousviran-

omainen tai tuomioistuin voi pyytää kunnan sosiaali- tai terveydenhuollon toimielimeltä lausunnon, jos selvityksen saaminen asianomaisen olosuhteista on tarpeen holhousasian käsittelyssä.

Edellä mainittu asiakaslain 9 §:n 2 momentti on muotoiltu velvoittavaksi. Mikäli siis sosiaalihuollon viranomaisen arvioi, että täysi-ikäinen henkilö on säännöksen tarkoittamassa mielessä edunvalvonnan tarpeessa, on ilmoitus tehtävä. Säännös koskee myös tilanteita, jossa henkilö tarvitsee muissakin kuin taloudellisissa asioissa tahon, joka voi hoitaa hänen asioitaan. Holhustoimilain 42 §:n mukaan täysi-ikäiselle määrätyn edunvalvojan tulee huolehtia siitä, että päämiehelle järjestetään sellainen hoito, huolenpito ja kuntoutus, jota on päämiehen huollon tarpeen ja olojen kannalta sekä päämiehen toivomukset huomioon ottaen pidettävä asianmukaisena. Edunvalvojan tulee tarvittaessa olla yhteistyössä esimerkiksi kunnan sosiaali- ja terveydenhuollon viranomaisten kanssa. Tämän tehtävän toteuttamiseksi hänellä on myös toimivaltansa rajoissa oikeus antaa muun muassa suostumus asiakkaan salassa pidettävien tietojen luovuttamiseen tilanteissa, joissa asiakas ei itse pysty arvioimaan luovutuksen merkitystä (SHAL 16 §). Tällä seikalla on olennainen merkitys tilanteissa, joissa asiakas tarvitsee useiden tahojen yhteistyönä toteutettavia palveluita.

Tyypillisten taloudellisten asioiden hoitamisen lisäksi kysymykseen voivat tulla myös vahingonkorvausta koskevat asiat tai asiakkaan henkilöä koskevat asiat esimerkiksi rikosasiat tai sosiaalihuollon tahdosta riippumattomat toimenpiteet, jolloin henkilö voi tarvita laillisen edustajan käyttämään puhevaltaansa po. asiassa.

Jos asiakkaan omat ja hänen edustajiensa taikka asiasta vastaavien sosiaalihuollossa toimivien käsitykset poikkeavat toisistaan, on asiakaslain 8.2 §:ssä ilmaistu asiakkaan edun ensisijaisuuden periaate keskeinen kriteeri ratkaisua tehtäessä. Holhustoimilain periaatteiden mukaista on, että henkilöä koskevissa asioissa asiakkaan omalle mielipiteelle annetaan hänen arviointikykynsä mukaisesti erityistä painoa tilanteissa, joissa asiakkaan ja hänelle määrätyn edunvalvojan mielipiteet eroavat toisistaan.

2.7. Alaikäisen asiakkaan asema (10 §)

Alaikäisen asiakkaan toivomukset ja mielipide on selvitettävä ja otettava huomioon hänen ikänsä ja kehitystasonsa edellyttämällä tavalla.

Kaikissa julkisen tai yksityisen sosiaalihuollon toimissa, jotka koskevat alaikäisiä, on ensisijaisesti otettava huomioon alaikäisen etu.

Jos alaikäisen henkilöä koskevassa yksittäisessä sosiaalihuollon asiassa on perusteltu syy olettaa, että huoltaja ei voi puolueettomasti valvoa lapsen etua, tulee sosiaalihuoltolain 6 §:ssä tarkoitettun toimielimen tehdä holhustoimesta annetun lain 72 §:ssä tarkoitettu hakemus tai 91 §:ssä tarkoitettu ilmoitus edunvalvojan määräämiseksi alaikäiselle, jos se on tärkeää alaikäisen edun turvaamiseksi. Alaikäisen toivomukset ja mielipide asiassa on selvitettävä 1 momentissa tarkoitettulla tavalla.

2.7.1. Lapsioikeuden yleisiä säännöksiä ja periaatteita

YK:n Lapsen oikeuksien yleissopimus (Sopimussarja 60/1991) on saatettu Suomessa voimaan laintasoisesti (L 1129/1991 ja A 1130/1991). Sopimuksen keskeisinä tavoitteina on

turvata lapsen edun ensisijaisuus sekä lapsen itsemääräämisoikeus. Sen 3 artiklan 1 kohdassa korostetaan, että kaikissa viranomaisten ja myös yksityisen sosiaalihuollon toimissa tulee ensisijaisesti toteuttaa lapsen etu. Sopimuksen 12 artikla puolestaan velvoittaa kuulemaan lasta sekä ottamaan hänen mielipiteensä huomioon iän ja kehitystason mukaisesti kaikissa hallinnollisissa ja oikeudellisissa toimissa, jotka koskevat lasta. Sopimuksen 16 artikla suojaa lapsen oikeutta yksityisyyteen. Perustuslain 6.3 §:n mukaan lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti.

Asiakaslain 10 § korostaa lapsen oikeuksien sopimukseen ja perustuslakiin sisältyviä velvoitteita. Lapsen edun ensisijaisuudesta ja lapsen oikeudesta saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin sisältyy lainsäädäntöömme lukuisia säännöksiä. Muun muassa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain (361/1983, LHL) mukaan lapsen etu tulee ottaa huomioon kaikessa lasta koskevassa päätöksenteossa. Laki myös velvoittaa ottamaan huomioon lapsen omat toivomukset ja mielipiteet (LHL 4.2, 8.1 ja 11 §). Myös lastensuojelulain 9 §:n mukaan perhe- ja yksilökohtaisessa lastensuojelussa on otettava huomioon ensisijaisesti lapsen etu. Lapsen etua selvitettäessä on otettava huomioon lapsen omat toivomukset ja mielipide (LSL 10 § ja 17 §).

Lapsen oikeuksien yleissopimuksessa ei velvoitteeseen kuulla lasta ole liitetty mitään ikärajaa. Tällaista ikärajaa ei ole myöskään Suomen lapsilainsäädännössä. Lasta on siten kuultava kaikissa hallintotoimissa ottaen huomioon hänen ikänsä ja kehitystasonsa. Kuitenkaan alaikäisellä ei usein ole tosiasiallista mahdollisuutta osallistua esimerkiksi lastensuojelulain (LSL 11 §) tai -asetuksen (LSA 4 §) tarkoittaman häntä koskevaan huoltosuunnitelman laatimiseen. Ainakin pienet lapset jäävätkin helposti sivuosaan, kun selvitetään huolto- ja tapaamisasioita tai lapsen etua lastensuojelussa.

Sosiaalityöntekijät ovat keskeisessä asemassa kun selvitetään lapsen mielipidettä ja etua viranomaisratkaisuihin. Kuntien tulisi huolehtia siitä, että lapsia koskevista sosiaalihuollon toimenpiteistä vastaavat asianmukaisen ammatillisen koulutuksen saaneet viranhaltijat, ja että heillä on mahdollisuus saada konsultaatio- tai virka-apua esimerkiksi perheneuvola- tai lastenpsykiatrisesta yksiköstä.

Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 4 §:n mukaan lapsen huoltajat päättävät lapsen hoidosta, kasvatuksesta ja asuinpaikasta sekä muista henkilökohtaisista asioista ottaen huomioon mitä sanotun lain 1 §:ssä on säädetty. Siinä säädetään lapsen huollon sisällöstä. Huoltaja myös edustaa lasta tämän henkilöä koskevissa asioissa, jollei laissa toisin ole säädetty. Tällaisia erityisiä puhevallan käyttöä koskevia säännöksiä sisältyy muun muassa hallintomenettelylakiin, hallintolainkäyttölakiin ja lastensuojelulakiin. Hallintomenettelylain 16 §:n mukaan alaikäisen puhevaltaa käyttää lähtökohtaisesti hänen huoltajansa. Alaikäisellä, joka on täyttänyt 15 vuotta, on rinnakkainen puhevalta huoltajan kanssa asiassa, joka koskee lapsen henkilöä tai henkilökohtaista etua tai oikeutta (esimerkiksi lapsen pahoinpitelyä koskeva rikosoikeudenkäynti).

2.7.2. Lapsi asiakkaana

Lapsi voi olla sosiaalihuollossa asiakkaana ja asianosaisen asemassa heti syntymänsä jälkeen riippumatta siitä, kuka hänen puhevaltaansa käyttää. Pienen lapsen asiakkuus on täl-

laisissa tilanteissa usein rinnakkainen hänen huoltajansa tai muun hänestä huolta pitävän aikuisen henkilön asiakkuuden kanssa. Varttuneempi lapsi saattaa olla asiakkaana esimerkiksi päihdehuollossa tai kasvatus- ja perheneuvolassa oma-aloitteisesti ja joskus jopa niin, ettei hänen huoltajansa saa tietoa asiasta.

Esimerkiksi toimeentulotukilaissa toimeentulotukeen oikeutettujen piiriä ei ole rajoitettu tuen saajan iän mukaan. Oikeus toimeentulotukeen on jokaisella tuen myöntämisen edellytysten täytyessä (toimeentulolaki 2.1 §). Näin ollen lapsikin voi olla itsenäinen toimeentulotuen saaja esimerkiksi tilanteissa, joissa hänet on yksityisesti sijoitettu muualle kuin huoltajansa tai vanhempansa luokse taikka lapsen huoltajaksi on tuomioistuimen päätöksellä määrätty joku muu kuin lapsen biologinen vanhempi. Vastuu lapsen elatuksesta kuuluu vain hänen biologisille vanhemmilleen tai adoptiovanhemmilleen. Muut mahdolliset aikuiset, joiden luona lapsi asuu, eivät ole velvollisia vastaamaan hänen elatuksestaan.

2.7.3. Alaikäisen puhevalta ja eturistiriitatilanteet

Kuten edellä on todettu, toimivat alaikäisen lakimääräisinä edustajina yleensä hänen huoltajansa (HolhTL 4.1 § ja LHL 4 §). Kuitenkin alaikäinen lapsi voi olla monesta eri syystä vailla laillista edustajaa. Mikäli lapsi on jäänyt huoltajan kuoleman johdosta vaille huoltajaa, on sosiaalilautakunnan lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun asetuksen (556/1994) 11 §:n mukaan neuvoteltava asiasta lapselle läheisten henkilöiden kanssa ja tarvittaessa tehtävä tuomioistuimelle hakemus huoltajan määräämisestä lapselle. Mikäli tällaista huoltajaa ei ole löydettävissä ja määrättävissä, on lapselle haettava edunvalvojan määräämistä. Useimmiten tällöin toteutuvat myös huostaanoton edellytykset, jolloin sosiaalilautakunnalla on velvollisuus ottaa alaikäinen huostaan ja järjestää hänelle sijaishuolto (LSL 16 §). Edunvalvojan määräämistä voivat hakea holhousviranomaiset (HolhTL 7 § ja 91 §) tai sosiaalihuoltolain 6 §:ssä tarkoitettu toimielin (HolhTL 72 §).

Maahanmuuttajien kotouttamisesta ja turvapaikanhakijoiden vastaanotosta annetun lain (493/1999, kotouttamislaki) 26 §:n mukaan pakolaislapselle tai oleskelulupaa tai turvapaikkaa hakevalle lapselle, joka on Suomessa vailla huoltajaa tai muuta laillista edustajaa, voidaan määrätä edustaja. Hakemuksen edustajan määräämiseksi voi tehdä se vastaanottokeskus, jonka asukkaaksi alaikäinen on merkitty taikka alaikäisen oleskelukunnan sosiaalihuoltolain 6 §:n 1 momentissa tarkoitettu toimielin (kotouttamislaki 28.1 §).

Järjestettäessä alaikäiselle sosiaalihuollon palveluja on pääsääntöisesti kuultava myös alaikäisen laillista edustajaa, yleensä huoltajaa. Joissain tapauksissa huoltajan vastustus voi aiheuttaa sen, ettei palvelua voida järjestää. Tällainen tilanne on esimerkiksi lastensuojelulain 14 §:n mukaisia avohuollon tukitoimia järjestettäessä. Toisaalta esimerkiksi päihdehuollon asiakkaaksi hakeutuvan alaikäisen vastustus saattaa estää tiedon luovuttamisen huoltajalle (SHAL 11.3 §). Tällöin saattavat täytyä edunvalvojamääräyksen (SHAL 10.3 §) tai huostaanoton (LSL 16 §) perusteet.

Kuten edellä todettiin alaikäinen lapsi, joka on täyttänyt 15 vuotta, on oikeutettu hallintomenettelylain 16 §:n mukaisesti käyttämään puhevaltaansa itseään koskevassa asiassa. Sitä jo 15 vuotta täyttäneellä lapsella on oikeus tehokkaasti vaatia itselleen sosiaalipalveluja tai tukitoimia sekä hakea niitä koskeviin päätöksiin muutosta myös itsenäisesti. Lasten-

suojelulaissa on lisäksi säännöksiä, jotka oikeuttavat 12 vuotta täyttäneen lapsen käyttämään puhevaltaa tietyissä lastensuojeluasioissa (LSL 10.2 §).

2.7.3.1. Alaikäiselle määrättävä edunvalvoja eturistiriitatilanteessa

Kuten edellä on todettu alaikäisellä voidaan holhoustoimilain perusteella määrätä edunvalvoja. Asiakaslain 10.3 §:ssä on varauduttu alaikäisen ja tämän huoltajan tai muun laillisen edustajan välisen eturistiriidan mahdollisuuteen. Harkittaessa näissä tilanteissa edunvalvojan määräämistä on selvitetävä alaikäisen toivomukset ja mielipide asiassa ottaen huomioon hänen ikänsä ja kehitystasonsa.

Asiakaslaissa on siten pyritty suojaamaan myös alaikäisen asemaa suhteessa huoltajaansa ja muuhun lailliseen edustajaansa. Asiakaslain 10.3 §:ssä on oikeusohje tilanteisiin, joissa huoltajan tai lapsen muun laillisen edustajan edut ovat ristiriidassa lapsen etujen kanssa. Kunnan sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen tulee tällöin tehdä holhoustoimilain 72 §:ssä tarkoitettu hakemus käräjäoikeudelle tai 91 §:ssä tarkoitettu ilmoitus maistraatille edunvalvojan määräämiseksi alaikäiselle. Tällainen velvollisuus toimielimellä on, jos alaikäisen henkilöä koskevassa yksittäisessä sosiaalihuollon asiassa on perusteltu syy olettaa, että huoltaja ei voi puolueettomasti valvoa lapsen etua. Lisäedellytyksenä on, että edunvalvojan määrääminen on tärkeää alaikäisen edun turvaamiseksi.

Säännöksen tarkoittama eturistiriita, toisin sanoen se, että lapsen huoltaja ei voi puolueettomasti valvoa lapsen etua, voi tulla kysymykseen missä tahansa sosiaalihuollon asiassa, mukaan lukien oikeusprosessit. Näissä tapauksissa sosiaalihuollosta vastaavalle toimielimelle syntyy velvollisuus tehdä oma-aloitteisesti ilmoitus maistraatille tai hakemus käräjäoikeudelle edunvalvojan määräämiseksi. Se, milloin edunvalvoja määrätään, toisin sanoen milloin voidaan arvioida, ettei huoltaja voi puolueettomasti valvoa lapsensa etua, tulee tehdä aina yksittäistapausharkinnan perusteella.

Säännöksen tarkoittamaa eturistiriitaa ei voine syntyä pelkästään sillä perusteella, että lapsi ja huoltaja ovat eri mieltä jostakin kysymyksestä. Eturistiriitaa ei myöskään yksinomaan osoita se, että huoltajalla ja sosiaaliviranomaisella on eriäviä käsityksiä lapsen edusta tai siitä, miten lasta koskevat päätökset tulisi tehdä. Huoltajan oikeus päättää alaikäisen lapsen henkilöä koskevista asioista voidaan sivuuttaa ts. määrätä lapselle edunvalvoja, vain sellaisissa tapauksissa, joissa objektiivisesti arvioiden on aihetta olettaa, että huoltaja ei voi puolueettomasti valvoa lapsen etua.

Laillisen edustajan puolueettomuuden voi olettaa vaarantuvan säännöksessä tarkoitettulla tavalla ainakin silloin, kun sosiaalihuoltoa koskevassa asiassa alaikäisen vastapuolena on huoltaja itse taikka hänen puolisonsa tai muu hänelle läheinen henkilö. Puolueettomuus saattaa vaarantua myös esimerkiksi silloin, kun huoltajan tai hänelle läheisen henkilön epäillään tai todetaan pahoinpidelleen lasta tai käyttäneen tätä seksuaalisesti hyväkseen. Myös tilanteissa, joissa vastapuoliksi saattaisivat joutua perheen lapset keskenään, vaarantuu mitä ilmeisimmin myös huoltajan puolueettomuus. Myös sellaiset lastensuojelutilanteet sekä huoltajuus- ja tapaamiskiistat, joissa vanhemmat käyttävät tiedotusvälineitä omien oikeuksiensa puolustamiseksi tavalla, joka loukkaa lapsen kunniaa ja yksityisyyden suojaa, ovat esimerkkeinä eturistiriitatilanteista.

Muun muassa kehitysvammahuollossa voi myös tulla eteen tilanteita, joissa huoltaja on täysin passiivinen, eikä halua tai kykene huolehtia lapsensa tärkeistä henkilöä koskevista asioista. Tällainen tilanne voi olla esimerkiksi silloin, kun lapsi tarvitsee välttämätöntä lääketieteellistä hoitoa, eikä lapsen vanhempi halua antaa siihen suostumustaan. Sosiaalilautakunta voi myös tällaisissa tilanteissa hakea lapselle edunvalvojan määräystä, joka antaa toimenpiteeseen tämän jälkeen suostumuksensa. Sosiaalilautakunnalla on itselläänkin oikeus päättää muun muassa lapsen hoidosta ja muusta huolenpidosta, jos lapsi on otettu sosiaalilautakunnan huostaan (LSL 19 §).

Sosiaaliviranomainen voi ainoastaan panna vireille prosessin, jossa tuomioistuin arvioi, onko edunvalvoja alaikäiselle tarpeen. Tässä prosessissa kuullaan SHAL 10.3 §:n mukaan alaikäistä itseään siten kuin pykälän 1 momentissa on säädetty sekä luonnollisesti myös huoltajaa, jonka sijaan tietyssä asiassa edunvalvoja määrättäisiin. Mikäli lapselle määrätään edunvalvoja asiakaslain 10 §:n 3 momentin mukaisessa tilanteessa, edunvalvoja käyttää puhevaltaa huoltajan puolesta.

Edunvalvojan määräämisellä ei voida ohittaa huoltajan oikeuksia asianosaisena. Jos lapsen vanhempi on esimerkiksi huolto- ja tapaamisriidan osapuoli tai jos on kyse esimerkiksi huostaanotosta tai sijaishuoltoon määräämisestä, huoltajalla ja myös huollosta erotetulla vanhemmalla on oikeus tulla kuulluksi hallintomenettelylain 15 §:n mukaan ja saada julkisuuslain 11 §:n mukaan tiedot siten kuin asianosaisen asemassa oleva ne saa. Jos lapselle määrätyn edunvalvojan tehtäviin kuuluu päättää lasta koskevista tiedoista (mikäli tämä katsotaan tarpeelliseksi, sitä tulisi tarvittaessa pyytää jo edunvalvojaa koskevassa hakemuksessa), huoltajaa koskevat samat salassapitovelvoitteet kuin muitakin sosiaalihuollon asiakkaita tai asianosaisia, eikä hänellä siten ole oikeutta päättää lapsen tietojen luovuttamisesta ulkopuolisille. Tällaisissa tilanteissa huoltajaa sekä hänen edustajaansa ja avustajaansa koskevat julkisuuslain 23 §:ssä asianosaiselle säädetty sekä asiakaslain 15 §:ssä tarkoitettu vaitiolo- ja tietojen hyväksikäyttökielto.

2.8. Tietojen antaminen asiakkaalle tai hänen edustajalleen (11 §)

Asiakkaan ja hänen laillisen edustajansa oikeus saada tieto asianosaisena ja oikeus saada tieto asiakasta itseään koskevasta asiakirjasta määräytyy siten kuin viranomaisen toiminnan julkisuudesta annetun lain 3 luvussa säädetään. Menettelyistä, jota noudatetaan tiedon antamisessa, säädetään mainitun lain 4 luvussa ja muutoksenhausta sen 33 §:ssä.

Asiakkaan oikeudesta tarkastaa häntä itseään koskevat sosiaalihuollon henkilörekisteriin talletetut tiedot säädetään henkilötietolaissa (523/1999).

Alaikäinen voi ottaen huomioon hänen ikänsä ja kehitystasonsa sekä asian laatu painavasta syystä kieltää antamasta itseään koskevia tietoja lailliselle edustajalleen, jollei se ole selvästi alaikäisen edun vastaista. Jos alaikäinen tai hänen laillinen edustajansa ovat asianosaisena sosiaalihuoltoa koskevassa asiassa, laillisella edustajalla on kuitenkin oikeus tiedonsaantiin siten kuin viranomaisen toiminnan julkisuudesta annetun lain 11 §:ssä säädetään.

2.8.1. Asianosainen ja asianosaisjulkisuus käsitteinä

2.8.1.1. Asianosainen ja hänen puhevaltansa

Julkisuuslain 11 §:n ja hallintomenettelylain 15 §:n mukaan asianosaisella tarkoitetaan paitsi hallintoviranomaisessa tai tuomioistuimessa vireillä olevan asian varsinaisia osapuolia (hakijaa, valittajaa) myös muuta luonnollista henkilöä ja oikeushenkilöä, jonka oikeutta, etua tai velvollisuutta asia koskee. Sosiaalihuoltoa hakeva tai käyttävä henkilö eli asiakas on aina asianosainen omassa asiassaan riippumatta iästään.

Yleensä asianosainen on jonkun etuuden tai palvelun hakija, viranomaisen päätökseen muutosta hakenut taikka henkilö tai taho, jota viranomaisen päätös tai ratkaisu suoranaisesti koskee. Asianosaisasemaan perustuvaa tietojensaantioikeutta ei voi saada keinotekoisesti esimerkiksi valittamalla tai kantelemalla asiasta tai viranomaisen päätöksestä, joka muutoin ei liity henkilön omaan asemaan tai oikeuksiin. Asianosaisasemaa ei siis saa tekemällä valituksen asiassa, jossa muutoksenhakijalla ei ole lakiin perustuvaa valitusoikeutta tai kantelemalla asiasta, jossa ei ole kysymys kantelijan omasta tai hänen edustamansa tahon oikeudesta, edusta tai velvollisuudesta.

Alaikäisen tai muun vajaavaltaisen laillinen edustaja (esimerkiksi lapsen huoltaja) käyttää edustettavan puolesta puhevaltaa, kun kysymys on edustettavana olevan henkilön edusta, oikeudesta tai velvollisuudesta, ellei lailla ole toisin säädetty (ks. esimerkiksi HML 16 ja 16 a §).

Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain (361/1983) 4 §:n mukaan lapsen huoltajat edustavat ja käyttävät puhevaltaa lapsen henkilöä koskevissa asioissa, jollei lailla toisin säädetä. Holhustoimilain 4 §:n perusteella alaikäisen huoltajat ovat pääsääntöisesti oikeutettuja käyttämään alaikäisen puhevaltaa myös hänen varallisuuttaan ja taloudellisia etujaan koskevissa asioissa.

Hallintomenettelylain 16 §:n mukaan alaikäisen vajaavaltaisen puolesta käyttää puhevaltaa yleensä hänen edunvalvojansa, huoltajansa tai muu laillinen edustajansa. Vajaavaltaisella on oikeus käyttää yksinään puhevaltaa sellaista tuloa ja varallisuutta koskevassa asiassa, jota hänellä on oikeus vallita (esimerkiksi työtulot ja niiden tuotto; HML 16.2 §).

Alaikäisellä, joka on täyttänyt 15 vuotta ja hänen huoltajallaan tai muulla laillisella edustajallaan on kummallakin erikseen oikeus käyttää puhevaltaa asiassa, joka koskee alaikäisen henkilöä taikka henkilökohtaista etua tai oikeutta. Sen sijaan täysi-ikäinen vajaavaltainen käyttää henkilöään koskevassa asiassa itse yksin puhevaltaansa, jos hän kykenee ymmärtämään asian merkityksen.

Kun laillinen edustus lakkaa (esimerkiksi alaikäinen täyttää 18 vuotta), ei tietojensaantioikeutta ole enää laillisena edustajana tai tähän liittyvän asianosaisaseman perusteella.

2.8.1.2. Asianosaisjulkisuus

Asianosaisjulkisuus tarkoittaa asianosaisen oikeutta saada pyynnöstä tietoja oman asiansa käsittelyyn vaikuttavista tai vaikuttaneista asiakirjoista riippumatta siitä, ovatko nämä asiakirjat muutoin julkisia. Vain poikkeuksellisesti voidaan evätä asianosaisen oikeus saada tällainen tieto.

Tiedonsaantioikeuden rajoituksista säädetään julkisuuslain 11.2 §:ssä. Rajoitusperusteita tiedonsaantioikeudelle ovat muun muassa se, että tiedon antaminen olisi vastoin erittäin tärkeää yleistä etua taikka lapsen etua tai muuta erittäin tärkeätä yksityistä etua. Näistä tarkemmin oppaan kohdassa 2.8.3. Asianosaisasemaan perustuva tiedonsaantioikeus ei koske sellaista tietoa, joka ei voi tai ei ole voinut vaikuttaa henkilön omiin tai hänen edustettavanaan tai avustettavanaan olevan kyseisessä asiassa tarkoitettuihin intresseihin.

Asiakaslain 11 §:n perusteella julkisuuslain 3 ja 4 luvun säännöksiä sovelletaan sekä viranomaisen järjestämässä että yksityisesti järjestetyssä sosiaalihuollossa. Viranomaisen järjestämässä sosiaalihuollossa asianosaisia ja siten tietoon oikeutettuja, voivat olla julkisuuslain 11 §:n mukaan muutkin tahot kuin sosiaalihuollon asiakas ja hänen laillinen edustajansa.

Julkisuuslain 3 luvussa säädetään asianosaisen oikeudesta saada tietoja muustakin kuin viranomaisen julkisesta asiakirjasta sekä asianosaisen, hänen edustajansa tai avustajansa tiedonsaantioikeuden rajoituksista. Luvussa on myös säännös oikeudesta saada tieto itseään koskevasta asiakirjasta (JulkL 12 §). Oikeus itseä koskevaan asiakirjaan olisi laajuudeltaan samanlainen kuin asianosaisen tiedonsaantioikeus. Tieto voitaisiin siten jättää antamatta erittäin tärkeän yleisen tai yksityisen syyn vuoksi. Näin ollen mahdollisuutta käyttää julkisuuslain 12 §:ssä säädettyä oikeutta saada tieto itseä koskevasta asiakirjasta on rajoitettu julkisuuslain 11.2 §:ssä mainituin perustein. Julkisuuslain 4 luvussa on säädetty tiedon antamisesta ja tiedonantamismenettelystä. Julkisuuslain 33 §:ssä on säädetty muutoksenhakumenettelystä muun muassa silloin, kun pyydettyjä tietoja ei anneta asianosaiselle.

Mainitut julkisuuslain säännökset tulevat siis sovellettavaksi edellä mainittu rajoitus huomioon ottaen myös täysin yksityisesti järjestetyssä sosiaalihuollossa. Asiakaslailta on ollut tarkoitus poistaa eroja jotka ovat vallinneet tähän asti sosiaalihuollon viranomaisen ja yksityisesti palveluja järjestävien asiakasasiakirjojen välillä. Tähän on syynä se, että yksityisiä palveluita ostaneet ja julkisia palveluita käyttäneet joutuisivat muutoin eriarvoiseen asemaan asianosaisina esimerkiksi taloudellisten edellytystensä perusteella. Jos esimerkiksi huoltoriidan tai lastensuojeluasian yksi asianosainen kykenee ostamaan tarvitsemansa palvelut yksityiseltä mutta toiset turvautuvat julkisiin palveluihin, voisi yksityisiä palveluita käyttänyt estää vastapuolta käyttämästä hyväkseen asianosaisen tiedonsaantioikeutta, mutta voisi itse käyttää hyödykseen julkisen palveluntuottajan velvoitetta antaa salassa pidettävät tiedot asianosaisaseman perusteella. Samalla tavoin yhdenvertaiseen kohteluun on pyritty muun muassa holhoustoimilain 91 ja 92 §:ssä sekä asiakaslain 20 §:ssä, joissa velvoite luovuttaa viranomaiselle tietoja on säädetty koskemaan myös täysin yksityisesti palveluja tuottavia tahoja.

Siitä, ilmeneekö edellä mainittu tarkoitus riittävän selkeästi asiakaslain sanamuodoista, on ollut erilaisia tulkintoja. On ilmeisesti perusteltua, että jatkossa asiakaslain säännösten sanamuotoja tarkennetaan tässä suhteessa.

Sen sijaan puhtaasti yksityisessä sosiaalihuollossa, toisin kuin viranomaisen järjestämässä sosiaalihuollossa, ei sovelleta julkisuuslain säännöksiä viranomaisen asiakirjojen julkisuudesta. Julkisuuslain tarkoittamaa "yleisöjulkisuutta" ei siis sovelleta puhtaasti yksityisesti järjestetyssä sosiaalihuollossa. Kenelläkään ei siten ole yleistä oikeutta saada tietoja yksityisen sosiaalihuollon järjestäjän laatimista asiakirjoista, vaan oikeus voi perustua vain asianomaisen suostumukseen tai erilliseen lain säännökseen.

2.8.2. Asianosaisen tietojensaantioikeus julkisuuslain perusteella

Asianosaisen tiedonsaantioikeudesta on siis säädetty julkisuuslain 11 §:ssä. Asianosaisella on oikeus saada asiaa käsittelevältä tai käsitelleeltä viranomaiselta tieto muunkin kuin julkisen asiakirjan sisällöstä, joka voi tai on voinut vaikuttaa hänen asiansa käsittelyyn. Tietojensaantioikeus koskee myös muita henkilöitä koskevia salassa pidettäviä tietoja sekä myös tietoja sellaisista asiakirjoista, jotka eivät vielä ole julkisia.

Asianosaisen tietojensaantioikeuden rajoitusperusteista on säädetty lain 11 §:n 2 – 4 momenteissa. Asiakirjalla, joka voi tai on voinut vaikuttaa asian käsittelyyn, tarkoitetaan asiakirjaa, joka kysymyksessä olevassa asiassa on viranomaiselle esitetty tai jonka viranomaisen asiaa käsitellessään on itse hankkinut tai laatinut. Asianosaisella on oikeus saada tieto asiakirjasta asiaa käsittelevältä tai käsitelleeltä viranomaiselta. Asianosaisen tiedonsaantioikeuden perusteella ei voi siten saada esimerkiksi toista henkilöä koskevaa salassa pidettävää tietoa viranomaiselta sillä perusteella, että tietoja pyytävä tarvitsee tietoa käytettäväksi toisessa viranomaisessa vireillä olevassa muussa asiassa.

Jos esimerkiksi toista henkilöä koskevat salassa pidettävät asiakirjat voivat tai ovat voineet vaikuttaa tietoa pyytävän henkilön tai hänen edustettavanaan olevan asian käsittelyyn viranomaisessa, pyytäjällä on asianosaisaseman perusteella pääsääntöisesti oikeus myös tällaisiin tietoihin ja hänelle on siten annettava tiedot tällä perusteella (poikkeuksena julkisuuslain 11 §:n rajoitusperusteet). Asianosaisasemaan perustuvaa tietojensaantioikeutta ei kuitenkaan ole viranomaisen muun asian käsittelyn yhteydessä saamiin toista henkilöä koskeviin salassa pidettäviin tietoihin, jollei näillä ole tai ole voinut olla vaikutusta ko. asian käsittelyyn.

Asiakirjojen, joihin asianosaisella on tietojensaantioikeus, tulee siis olla luonteeltaan sellaisia, että ne tosiasiallisesti voivat tai ovat voineet vaikuttaa asianosaisen asian käsittelyyn. Asiakirjojen tulee lisäksi olla sellaisia, jotka viranomaisen on kyseistä asiaa käsitellessään hankkinut tai laatinut tai jotka on viranomaiselle esitetty tai lähetetty sanotun asian käsittelyä varten. Jos asiakirjalla ei ole tai ei ole ollut tai voinut olla kyseisen asian käsittelyssä mitään osuutta, pyytäjällä ei ole asianosaisasemaan perustuvaa tietojensaantioikeutta.

Jos asiakasasiassa jostain syystä tehdään asiakaskäyntejä tai neuvotteluja koskevia muistiinpanoja tai muita merkintöjä, joita ei ole tarkoitettukaan hävitettäväksi sen jälkeen kun niiden pohjalta on laadittu asiakaskertomus tai neuvottelumistio, ne saattavat vaikuttaa asian käsittelyyn. Tällöin ne ovat myös luonteeltaan sellaisia asiakirjoja, joihin asianosai-

sella on tietojensaantioikeus. Tällaiset asiakaskertomuksiin sisältyvät muistiinpanot tai muut merkinnät ovat sosiaalihuollossa tavallisia. Näiden pohjalta tehdään yksilöä koskevia ratkaisuja ja ne otetaan huomioon muutoin yksilöä koskevassa asian käsittelyssä, jolloin ne ovat osa asiakkaana olevasta henkilöstä laadittua asiakirja-aineistoa.

Poikkeuksena ovat sellaiset asiakirjat, jotka eivät liity asiakkaan asian käsittelyyn, vaan ovat osa tosiasiallista hallintotoimintaa. Viranomaisella ei aina ole myöskään näiden asiakirjojen arkistointivelvoitetta eikä niitä silloin liitetä asiakkaan asiakirja-aineistoon. Asiakkaalla on kuitenkin julkisuuslain 12 §:n perusteella tietojensaantioikeus tällaisiinkin itseään koskeviin tietoihin samoin poikkeuksin, jotka koskevat julkisuuslain 11 §:ssä säädettyä asianosaisen tietojensaantioikeutta.

2.8.3. Julkisuuslaissa säädettyt rajoitukset asianosaisen tietojensaantioikeudelle

Julkisuuslain 11 §:n 2 momentissa on tehty lukuisia poikkeuksia asianosaisen sekä hänen edustajansa tai avustajansa tiedonsaantioikeuteen.

Kun asianosaisen tiedonsaantioikeuden rajoituksia arvioidaan, voi joissakin asioissa olla merkitystä, kuka asianosaisasemassa oleva henkilö tietoja pyytää – pyytääkö tietoja esimerkiksi asianosaisasemassa oleva lapsi vai esittääkö tietopyynnön lapsen vanhempi, lapsen muu huoltaja tai muu edustaja. Asianosaisen edun vastaista voi joissakin poikkeuksellisissa yksittäistapauksissa olla tietojen luovutus hänelle itselleen (esimerkiksi häntä itseään koskevat terveydentilatiedot). Lapsen edun vastaista voi olla tietojen luovutus hänen huoltajalleen (esimerkiksi tiedot lapsen seksuaalisesta käyttäytymisestä).

Julkisuuslain tarkoittamia rajoitusperusteita on tulkittava suppeasti ottaen huomioon julkisuuslain 17 §:n säännökset, jotka ohjaavat lain soveltamisessa. Lähtökohtana on asiakirjojen julkisuus ja asianosaisen tietojensaantioikeus muihinkin kuin julkisiin tietoihin.

Arvioitaessa sitä, täyttyykö asiassa julkisuuslain tarkoittamista tiedonsaannin rajoitusperusteista, on kiinnitettävä huomiota myös sen henkilön tai tahon, jonka salassa pidettävistä tiedoista on kysymys, subjektiiviseen käsitykseen tietojen luonteesta ja merkityksestä asiassa. Henkilön salassapitotahto ei kuitenkaan yksin ratkaise sitä, voidaanko tiedot luovuttaa vai ei. Viranomaisella on velvollisuus objektiivisin kriteerein harkita toisaalta yksilön salassapitointressiä, muita suojattavia etuja ja toisaalta asianosaisen oikeutta saada tietoja asiakirjasta.

2.8.3.1. Erittäin tärkeä yleinen etu rajoitusperusteena

Erittäin tärkeä yleinen etu voi liittyä esimerkiksi valtion turvallisuuteen tai ulkopoliittisten asioiden hoitoon. Joissakin tapauksissa erittäin tärkeä yleinen etu voi myös täytyä silloin, kun yksittäistapauksessa tiedon antaminen voisi vaarantaa valvontaviranomaiselle tärkeän tiedonsaannin tai viranomaisen tehtävän toteutumisen (ks. HE 301/1998, laiksi viranomaisten toiminnan julkisuudesta).

Tiedon antaminen esimerkiksi siitä, kuka on tehnyt valvontaviranomaiselle selvityspyynnön tai lastensuojelulain 40.2 §:ssä tarkoitettun ilmoituksen lastensuojelun tarpeessa ole-

vasta lapsesta, saattaa olla vastoin yleistä etua, jos tiedon antaminen voi vaarantaa valvontaviranomaiselle tärkeän tiedonsaannin tai lastensuojelun tarkoituksen toteutumisen.

2.8.3.2. Erittäin tärkeä yksityinen etu

Erittäin tärkeä yksityinen etu taas voi liittyä esimerkiksi yksityiselämän suojaamiseen tai yksilön turvallisuuden varmistamiseen. Erittäin tärkeä yksityinen etu liittyy yleensä asianosaisen omaan tai toisen henkilön tai muun tahon yksityisyyteen, yksityiselämään tai elinkeino-, työ- tai yritystoimintaan.

Jos tiedon antaminen vaarantaisi vakavasti esimerkiksi henkilön omaa tai toisen henkilön turvallisuutta, terveyttä tai kehitystä tai vakavasti loukkaisi henkilön omaa tai toisen yksityiselämän suojaaja, voi tiedon antaminen olla vastoin erittäin tärkeää yksityistä etua, eikä asianosaisella olisi tällöin tietojensaantioikeutta. Säännöksen perusteella voidaan jättää antamatta tieto terveydentilasta tai muu salassa pidettävä tieto, joka koskee muuta henkilöä kuin asianosaista itseään. Asianosaisen oma erittäin tärkeä yksityinen etu voi myös vaarantua esimerkiksi tilanteessa, jossa häntä itseään koskevat asiakirjat sisältävät sellaisia tietoja, jotka voivat vakavasti vaarantaa hänen omaa terveydentilaansa. Tällainen tilanne voi syntyä esimerkiksi psyykkisesti sairaan henkilön potilastietojen kohdalla.

Erittäin tärkeä yksityinen etu voi vaarantua myös tilanteissa, joissa viranomaiselle on annettu sellaisia tietoja, joiden ilmaiseminen vaarantaisi tietojen antajan turvallisuutta. Vaaratilanne voi syntyä esimerkiksi lastensuojeluilmoituksen yhteydessä, mikäli todennäköisillä perusteilla voidaan arvioida lastensuojeluilmoituksen tekijän joutuvan hengen tai terveyden vaaraan tai henkisen painostuksen kohteeksi, jos tiedot luovutettaisiin asianosaiselle (ilmoituksen kohteelle).

Erittäin tärkeä toisen henkilön yksityinen etu voi vaarantua myös silloin, kun tietoja pyydetään asiakirjasta, joka sisältää toisesta henkilöstä laadittuja arkaluonteisia terveydentilätietoja tai tietoja, jotka koskevat hänelle annettuja sosiaalihuollon palveluja erityisesti tilanteessa, jossa potilas- tai asiakassuhde vaarantuisi siitä.

2.8.3.3. Erittäin tärkeä lapsen etu rajoitusperusteena

Julkisuuslaissa on haluttu turvata alaikäisten lasten asemaa asianosaisen tiedonsaannin erityisellä rajoitusperusteella. Joissakin tilanteissa lapsen ja hänen edustajansa, joita yleensä ovat lapsen huoltajat, edut saattavat olla vastakkaisia. Tällainen tilanne voi syntyä esimerkiksi lastensuojeluasioissa.

Asianosaiselta (esimerkiksi lapsen huoltajat) voidaan evätä tietojen saanti lapsen erittäin tärkeän edun perusteella. Huoltajilla on kuitenkin lähtökohtaisesti oikeus saada tieto siitä, miten viranomaiset ovat käsitelleet lasta koskevia asioita, koska heillä lapsensa laillisina edustajina tulee olla mahdollisuus arvioida viranomaisen päätösten perusteita ja oikeellisuutta.

Lapsen erittäin tärkeä etu saattaa edellyttää, ettei tietoja luovuteta esimerkiksi tilanteissa, joissa lapsen asiakkuussuhteen (esimerkiksi perheneuvolaan tai päihdehuollon yksikköön)

perusteella saatuja tietoja jouduttaisiin luovuttamaan lapsen huoltajille. Jos tietojen luovutus lapsen huoltajille tai muille laillisille edustajille saattaisi lapsen kehityksen tai turvallisuuden tai niiden kannalta tärkeän asiakassuhteen vakavaan vaaraan, voi yksittäistapauksissa olla kysymys lapsen erittäin tärkeästä edusta, jolloin tietoja ei saa luovuttaa.

Lapsen erittäin tärkeä etu voi joissakin tapauksissa vaarantua myös luovutettaessa lapselle häntä itseään tai hänen perhettään koskevia tietoja. Alaikäisellä, joka on täyttänyt 15 vuotta, on rinnakkainen puhevalta huoltajansa tai muun laillisen edustajansa ohella muun muassa henkilöään koskevassa asiassa. Joissakin tapauksissa 12 vuotta täyttänyt lapsi (esimerkiksi useat lastensuojeluasiat) on asianosaisen asemassa huoltajansa ohella. Näissä kummassakin tilanteessa lapsella on myös tiedonsaantioikeus kaikkiin viranomaisen laatimiin asiakirjoihin, jotka voivat tai ovat voineet vaikuttaa asian käsittelyyn.

Jos asiakirjat sisältävät sellaisia tietoja esimerkiksi lapsen vanhemmista, jotka voisivat vakavasti vaarantaa esimerkiksi lapsen mielenterveyttä tai hänen suhdettaan vanhempiinsa, tietojen antaminen voi kokonaisuudessaan olla vastoin lapsen erittäin tärkeää etua.

Julkisuuslakia koskevan hallituksen esityksen yksityiskohtaisissa perusteluissa (HE 30/1998 vp s. 67) todetaan lapsen edusta rajoitusperusteena esimerkkinä, että tapauskohtaisen kokonaisharkinnan perusteella voitaisiin suojata esimerkiksi ilmoituksen tekijän henkilöllisyyttä lastensuojeluasioissa, jos ilmoituksen tekijä on lapselle läheinen henkilö (esimerkiksi isovanhempi) ja jos tiedon antaminen johtaisi lapsen hyvinvoinnille tärkeän aikuissuhteen katkeamiseen.

Lastensuojeluilmoituksen tekijä voidaan jättää siis kertomatta erittäin tärkeän yleisen, yksityisen tai lapsen edun kyseessä ollessa (JulkL 11.2 §). Lastensuojeluilmoituksen tekijän henkilöllisyydellä voi tietyissä tapauksissa olla kuitenkin erityistä merkitystä mainitun ilmoituksen todenperäisyyden arvioinnissa. Tällöin saattaa olla perusteltua antaa tieto ilmoituksen tekijästä asianosaiselle tai hänen edustajalleen.

Sen selvittäminen, onko tiedon antaminen asiakirjasta vastoin erityisen tärkeää yleistä, yksityistä etua tai lapsen etua, edellyttää aina tapauskohtaista arviointia. Kokonaisharkinnassa on pyrittävä sovittamaan yhteen yksilön oikeusturvan kannalta keskeinen vaatimus oikeudesta saada tietää itseään koskevan ratkaisun perusteet, toista koskevat tärkeät edut samoin kuin keskeisten yhteiskunnallisten tavoitteiden ja sääntelyiden tarkoituksen toteutuminen.

2.8.3.4. Todistajan sekä rikos- ja lastensuojeluilmoituksen tekijän suoja rajoitusperusteena

Todistajan, asianomistajan, asianosaisen tai ilmoituksen tekijän suoja koskee julkisuuslain 11.2 §:n 7 kohdassa oleva säännös. Asianosaisen tietojensaantioikeutta rajoitetaan todistajan, asianomistajan tai asianosaisen taikka rikosilmoituksen, lastensuojelulain 40 §:ssä tarkoitetun ilmoituksen tai muun niihin verrattavan viranomaisen toimenpiteitä edellyttävän ilmoituksen tekijän salassa pidettäviin osoite-, puhelin- ja muihin vastaaviin yhteystietoihin. Tällaisia tietoja ei anneta asianosaiselle, jos tiedon antaminen vaarantaisi todistajan, asianomistajan tai asianosaisen tai ilmoituksen tekijän turvallisuutta, etuja tai oikeuksia.

Kun suojattavana on tieto ilmoituksen tekijästä tai jossakin tapauksessa sen sisällöstä, rajoitusperusteena voi myös olla erittäin tärkeä yleinen, yksityinen tai lapsen etu julkisuuslain 11.2 §:n 1 kohdan perusteella, jota edellä olevissa kohdissa on selostettu.

2.8.4. Oikeus saada tieto itseään koskevasta asiakirjasta (Julkisuuslain 12 §)

Jokaisella, myös lapsella, on julkisuuslain 12 §:n mukaan oikeus saada tieto viranomaisen asiakirjaan sisältyvistä häntä itseään koskevista tiedoista. Tätä tietojensaantioikeutta voidaan kuitenkin rajoittaa samoilla perusteilla kuin asianosaisen tietojensaantioikeutta (JulkL 11.2 §).

Oikeus itseään koskevaan viranomaisen asiakirjaan sisältyvään tietoon on myös silloin, kun viranomaisessa ei ole tai ei ole ollut kyseistä henkilöä koskevaa asiaa vireillä.

Tiedonsaantioikeus ulottuu kaikkiin viranomaisen säilyttämiin tai arkistoiimiin asiakirjoihin. Tällaisia voivat olla myös sosiaalihuollossa huolto- ja hoitoraporttimerkinnät sekä erilaiset hoitoon liittyvät muistiinpanot ja raporttivihkot, joita ei ole mahdollisen puhtaaksi- kirjoituksen tai asiakaskertomuksen laatimisen jälkeen tarpeettomina hävitetty.

Asiakkaan oikeus saada itseään koskevat tiedot koskevat myös yksityisesti järjestetyssä sosiaalihuollossa syntyneitä asiakirjoja.

Jos asiakirjoihin sisältyy myös toista koskevia salassa pidettäviä merkintöjä, ne on ennen tietojen antamista peitettävä siitä asiakirjan kopiosta, joka annetaan.

2.8.5. Asiakirjan antamisesta päättäminen ja muutoksenhaku

2.8.5.1. Tehtävämääräykset

Viranomaisen asiakirjan antamisesta päättää se viranomainen, jonka hallussa asiakirja on. Päätösvaltaa käyttää julkisuuslain 4 §:n tarkoittama viranomainen (yleensä sosiaalihuollosta vastaava toimielin), jollei se ole muuta määrännyt. Julkisuuslain 4 §:ssä on määritelty ne organisaatiot, joita pidetään julkisuuslain tarkoittamina viranomaisina. Näiden julkisuuslain tarkoittamien tahojen osalta asiakirjojen julkisuus ja salassapito määräytyy itsenäisesti. Julkisuuslain 4 §:n 1 momentin 4 kohdan perusteella ne kunnalliset viranomaiset, joilla on oikeudelliseen normiin perustuvia tehtäviä tai toimivaltaa, ovat lain tarkoittamia viranomaisia. Tällaisia kunnan viranomaisia on muun muassa sosiaalihuollosta vastaavat lautakunnat ja niiden jaostot.

Mikäli kyse on tiedon antamisesta asiakirjasta, joka on laadittu viranomaisen toimeksiantotehtävää suoritettaessa (muun muassa ostopalvelutilanteet) tai annettu toisen viranomaisen lukuun suoritettavaa tehtävää varten, tiedon antamisesta päättää tehtävän antanut viranomainen – sosiaalihuollosta vastaava toimielin tai sen alainen viranhaltija. Päätöksenteko tiedon antamisesta pysyy siis viranomaisella esimerkiksi ostopalveluja käytettäessä. Jos viranomainen haluaa delegoida tietojen edelleen luovutuksen, asian tulisi ilmetä toimeksiantosta laadittavista asiakirjoista. Toimeksiannossa voidaan sopia, että tiedon antaakin toimeksiantotehtävää suorittava. Jos luovutustilanteissa joudutaan tekemään valituskelpoinen

päätös, julkisuuslain 33.1 § mahdollistaa muutoksenhaun julkista tehtävää hoitavan laitoksen, yhteisön, säätiön ja yksityisen henkilön päätöksestä toimivaltaiselle hallintotuomioistuimelle.

Tiedon asiakirjan sisällöstä antaa se viranomaisen palveluksessa oleva henkilö, jolle julkisuuslain 4 §:n tarkoittama viranomainen on tämän tehtävän määrännyt. Jollei tehtävää ole määrätty kenellekään, tiedon antaa se henkilö, jolle tiedon luovuttaminen hänen asemansa tai tehtäviensä vuoksi muutoin kuuluu. Viranomaisen on huolehdittava siitä, että sen palveluksessa olevilla on tarvittava tieto asiakirjojen antamisessa noudatettavasta menettelystä. Ilman erityistä määräystäkin virkamiehen virkavelvollisuuksiin voi kuulua tiedon antaminen. Tässä asemassa virkamies on esimerkiksi silloin, kun tietoa pyydetään asiakirjasta, joka liittyy virkamiehen parhaallaan valmistelemaan asiaan. Toimivalta saattaa määräytyä rinnakkaisesti siten, että useammallakin virkamiehellä on velvollisuus antaa tieto samasta asiakirjasta.

2.8.5.2. Asiakkaan ohjaus

Jos viranhaltija kieltäytyy antamasta suullisesti tai kirjallisesti pyydettyä tietoa, hänen on ilmoitettava tiedon pyytäjälle kieltäytymisen syy sekä annettava pyytäjälle ohje siitä, miten hän voi saattaa asian viranomaisen ratkaistavaksi.

Jos tietopyyntö on kirjallinen, viranhaltijan on tiedusteltava pyytäjältä, haluaako hän asian siirrettäväksi viranomaisen ratkaistavaksi.

Mikäli tietopyyntöön ei suostuta, virkamies tai muu, jolle viranomainen on tämän tehtävän määrännyt tai jolle se hänen asemansa ja tehtäviensä vuoksi muuten kuuluu (esimerkiksi sosiaalihuollon järjestäjän tai toteuttajan) on siis

- ilmoitettava tiedon pyytäjälle kieltäytymisen syy
- annettava tieto siitä, että asia voidaan saattaa viranomaisen ratkaistavaksi (kyseisissä asioissa päätösvaltaa käyttävä toimielin tai viranhaltija)
- tiedusteltava asian kirjallisesti vireille saattaneelta tiedon pyytäjältä, haluaako hän asian siirrettäväksi viranomaisen ratkaistavaksi
- annettava tieto käsittelyn johdosta perittävistä maksuista.

2.8.5.3. Tietopyynnön käsittelyaika

Tietopyyntö on käsiteltävä viivytyksettä. Julkisesta asiakirjasta on annettava tieto mahdollisimman pian, kuitenkin viimeistään kuukauden kuluessa siitä kun viranomainen on saanut asiakirjaa koskevan pyynnön. Julkisuuslain voimaantulosäännöksen (37 §) mukaan käsittelyn määräaika on 1.1.2003 lähtien kuukauden sijasta enintään kaksi viikkoa.

Asia on ratkaistava ja tieto julkisesta asiakirjasta on kuitenkin annettava *viimeistään kahden kuukauden* (1.1.2003 lähtien määräaika on 1 kuukausi) kuluessa siitä, kun sosiaalihuollon järjestäjä tai toteuttaja on saanut asiakirjan saamista koskevan pyynnön,

- jos pyydettyjä asiakirjoja on paljon, tai
- asiakirjoihin sisältyy salassa pidettäviä osia, tai

- jos asian käsittely ja ratkaisu vaativat erityistoimenpiteitä, tai
- se vaatii muutoin tavanomaista suuremman työpanoksen.

Säädetyt käsittelyajat ovat enimmäisaikoja. Mikäli tietopyyntö on riidaton – oli kyse julkisesta tai salassa pidettävästä asiakirjasta – on tiedot annettava tai päätös kieltäytymisestä tehtävä ilman aiheetonta viivytystä. Tiedon saaminen asiakirjasta saattaa menettää merkityksensä, jos päätös viipyy. Nopean käsittelyn vaatimus koskee sekä ensiasteen päätöksentekoa että tilannetta, jossa tiedon antamisesta kieltäytyminen on saatettu viranomaisen ratkaistavaksi.

2.8.6. Hallintovalitus

Julkisuuslaissa tarkoitettuun päätökseen saa hakea muutosta valittamalla siten kuin hallintolainkäyttölaissa säädetään (JulkL 33.1 §).

Asia voi tulla julkisuuslain 4 §:n tarkoittaman viranomaisen ratkaistavaksi joko suoraan tiedon pyytäjän vaatimuksesta tai pyytäjän toivomuksesta viranhaltijan siirtämänä. Julkisuuslain 4 §:n tarkoittaman kunnallisen viranhaltijan tai toimielimen päätös, josta saa hakea valittamalla muutosta, on perusteltava, siihen on liitettävä valitusosoitus ja se on annettava asianosaiselle tiedoksi tiedoksiannosta hallintoasioissa annetun lain 8 §:n mukaisesti erityistiedoksiantomenettelyä käyttäen (muun muassa postitse saantitodistuksella, haastetiedoksiantona).

Muutosta julkisuuslain 4 §:n tarkoittaman kunnallisen viranhaltijan tai toimielimen antamaan päätökseen haetaan valittamalla hallinto-oikeuteen ja hallinto-oikeuden päätöksestä edelleen korkeimpaan hallinto-oikeuteen. Valitusaika on 30 päivää päätöksen tiedoksisaannista tiedoksisaantipäivää lukuun ottamatta. Päätöstä ei saa lähtökohtaisesti panna täytäntöön ennen kuin se on saanut lainvoiman (hallintolainkäyttölaki 31.1 §). Päätös voidaan kuitenkin panna täytäntöön lainvoimaa vailla olevana, jos laissa tai asetuksessa niin säädetään tai jos päätös on luonteeltaan sellainen, että se on pantava täytäntöön heti, tai jos päätöksen täytäntöönpanoa ei yleisen edun vuoksi voida lykätä. Sosiaalihuoltolain 47 §:ssä todetaan, että päätös, jonka on tehnyt 6 §:n 1 momentissa tarkoitettu toimielin, voidaan muutoksenhausta huolimatta panna täytäntöön, jos se on laadultaan sellainen, että se on viivytyksettä täytäntöön pantava, tai jos päätöksen voimaantulemista ei voida sosiaalihuollon järjestämisestä johtuvista syistä siirtää tuonemmaksi ja toimielin on määrännyt päätöksen heti täytäntöön pantavaksi. Kun valitus on tehty, valitusviranomainen voi kieltää päätöksen täytäntöönpanon tai määrätä sen keskeytettäväksi.

Jos on kysymys julkisuuslain 4 §:n 2 momentissa tarkoitettun julkista tehtävää hoitavan laitoksen, yhteisön, säätiön ja yksityisen henkilön päätöksestä tehdään valitus alueelliselle hallintotuomioistuimelle (hallintokäyttölaki 12 §).

Sosiaalihuollon asiakaslaissa on tarkoitettu, että viittaussäännös muutoksenhakua koskevaan julkisuuslain 33 §:ään ulottaa oikeuden valittaa myös täysin yksityisesti sosiaalipalveluja järjestävän tahon päätöksestä olla antamatta asiakkaalle tai asianosaiselle asiakirjoja. Kuten edellä on todettu, on tästä kuitenkin syntynyt tulkintaongelmia, jotka on tarkoitus jatkossa selkiyttää lain sanamuotoja tarkentaen.

2.8.7. Julkisuuslain mukainen valitusoikeus ja päätökset, joista voi hakea valittamalla muutosta

Viranomaisen päätöksestä samoin kuin julkista tehtävää hoitavan laitoksen, yhteisön, säätiön ja yksityisen henkilön tekemästä päätöksestä haetaan muutosta valittamalla (Julkl 4 § ja 33.1 §).

Valituksen saa tehdä päätöksestä, jolla viranomainen on kieltäytynyt antamasta pyydettyä asiakirjaa tai tietoa. Valitus *voi koskea* myös sellaista päätöstä, jolla asiakirja tai tieto on pyynnöstä annettu.

Päätöksestä on valitusoikeus sillä, johon päätös on kohdistettu tai jonka oikeuteen, velvollisuuteen tai etuun päätös välittömästi vaikuttaa (Hallintokäyttölaki 6.1 §).

Kun viranomainen on kieltäytynyt antamasta pyydettyä asiakirjaa tai tietoa, pyynnön esittäjä on kyseisessä asiassa asianosainen, jolla on valitusoikeus.

Myös silloin, kun viranomainen päätyy siihen, että asiakirja tai tieto asiakirjasta annetaan sitä pyytävälle, viranomaisen on ensin selvitettävä, ketkä ovat siinä asiassa asianosaisia, joilla on myös valitusoikeus ja joita on ennen päätöstä hallintomenettelylain 15 §:n mukaisesti kuultava.

Esimerkiksi, kun lapsen vanhemmalle annetaan toista vanhempaa koskevia salassa pidettäviä tietoja lapsen huoltoa koskevassa asiassa, on ennen päätöksentekoa kuultava sitä vanhempaa, jota tiedot koskevat. Kun pyydetty tiedot annetaan, valitusoikeus on sillä vanhemmalla, jota tiedot koskevat ja hänelle on annettava päätös tiedoksi hallintotiedoksiantolain 8 §:n mukaisesti erityistiedoksiantona.

Jos kysymys on salassa pidettävän asiakirjan tai tiedon antamisesta viranomaiselle tämän lakiin perustuvan tietojensaantioikeuden perusteella, luovutus ei voi yleensä vaikuttaa kenenkään oikeuteen, velvollisuuteen tai etuun sillä tavoin, että luovutuksesta pitäisi tehdä nimenomainen päätös.

2.8.8. Asiakkaan tarkastusoikeus henkilötietolain nojalla

Asiakasta koskevat tiedot kuuluvat henkilötietolain tarkoittamaan henkilörekisteriin ja tämän vuoksi hänellä on myös henkilötietolain mukainen tarkastusoikeus itseään ja huollosaan olevaa lasta koskeviin tietoihin. Tarkastusoikeus koskee sekä viranomaisen että yksityisen järjestämää sosiaalihuoltoa. Tarkastusoikeuden nojalla on oikeus nähdä asiakastiedot tai saada niistä pyynnöstä jäljennökset. Tarkastusoikeuden käyttäminen on maksutonta eikä esimerkiksi annetuista jäljennöksistäkään saa periä maksua, ellei asiakas pyydä tietoja useammin kuin kerran vuodessa.

Sosiaalihuollon asiakkaan oikeudesta tarkastaa häntä itseään koskevat sosiaalihuollon henkilörekisteriin talletetut tiedot säädetään henkilötietolaissa. Henkilötietolain 6 luvussa säädetään rekisteröidyn oikeuksista. Henkilötietolain 26 §:n mukaan jokaisella on salassapitosäännösten estämättä sen jälkeen, kun hän on ilmoittanut tiedon etsimiseksi tarpeelliset

seikat, oikeus saada tietää, mitä häntä koskevia tietoja on talletettu henkilökisteriin tai ettei rekisterissä ole häntä koskevia tietoja. Tarkastusoikeuden käyttämisen yhteydessä rekisterinpitäjän on samalla ilmoitettava rekisteröidylle rekisterin säännönmukaiset tietolähteet sekä mihin rekisteriin tietoja käytetään ja säännönmukaisesti luovutetaan.

Tarkastusoikeuden rajoituksista on säädetty henkilötietolain 27 §:ssä. Säännöksen mukaan tarkastusoikeutta ei ole muun muassa silloin, jos tiedon antamisesta saattaisi aiheutua vakavaa vaaraa rekisteröidyn terveydelle tai hoidolle taikka jonkun muun oikeuksille. Säännöksen 2 momentin mukaan, jos vain osa rekisteröityä koskevista tiedoista on sellaisia, että ne jäävät tarkastusoikeuden ulkopuolelle, rekisteröidyllä on oikeus saada tietää muut hänestä talletetut tiedot. Sosiaali- ja terveysministeriön käsityksen mukaan epäämisperusteita tulisi tulkita yhtenevästi julkisuuslain 11.2 §:ssä säädettyjen poikkeusperusteiden kanssa, jotta kyseiset poikkeusperusteet eivät jää kiertoteitä käyttäen lopulta vaikutuksettomiksi.

Tarkastusoikeuden toteuttamisesta on säädetty lain 28 §:ssä. Säännöksen mukaan tarkastuspyyntö rekisterinpitäjälle on tehtävä omakätisesti allekirjoitetussa tai sitä vastaavalla tavalla varmennetussa asiakirjassa tai henkilökohtaisesti rekisterinpitäjän luona.

Rekisterinpitäjän on ilman aiheetonta viivytystä varattava rekisteröidylle tilaisuus tutustua 26 §:ssä tarkoitettuihin tietoihin tai annettava tiedot pyydetessä kirjallisesti. Tiedot on annettava ymmärrettävässä muodossa.

Mikäli rekisterinpitäjä kieltäytyy antamasta tietoja, hänen on annettava tästä kirjallinen todistus. Todistuksessa on mainittava ne syyt, joiden vuoksi tarkastusoikeus on evätty. Hyvään hallintoon kuuluu, että kieltäytymistapauksissa rekisteröidylle kerrotaan se, että hänellä on mahdollisuus saattaa kieltäytyminen tietosuojavaltuutetun käsiteltäväksi. Sitä edellyttää myös sosiaalihuollon asiakaslain 13 §:n mukainen informointivelvoite, jonka mukaan asiakkaalle ja hänen lailliselle edustajalleen on muun muassa annettava tieto siitä, miten hän voi käyttää henkilötietolaissa tarkoitettuja oikeuksiaan, ellei asiakas ole jo saanut tätä tietoa. Tietosuojavaltuutetun on ratkaistava asia (HTL 40.2 §). Tietosuojavaltuutetun päätöksestä on mahdollisuus hakea muutosta valittamalla hallinto-oikeuteen noudattaen, mitä hallintolainkäyttölaissa säädetään (HTL 45.1 §).

2.8.9. Alaikäisen kieltäminen (asiakaslain 11 §:n 3 momentti)

Asiakaslain 11 §:n 3 momentissa on säädetty alaikäisen kieltämisestä. Säännöksen mukaan alaikäinen voi, ottaen huomioon hänen ikänsä ja kehitystasonsa sekä asian laatu, painavasta syystä kieltää antamasta itseään koskevia tietoja lailliselle edustajalleen, jollei se ole selvästi alaikäisen edun vastaista. Säännökseen ei ole asetettu mitään ikärajaa, mutta lapsen tulee olla riittävän kehittynyt ja kypsä perustelemaan kiellon tarpeen ja ymmärtämään sen merkityksen.

Alaikäisen kieltäessä tietojensa luovuttamisen, tulee ensin selvittää, onko hänellä painava syy kiellolle. Kieltoedellytyksiä harkittaessa tulee ottaa huomioon lapsen ikä ja kehitystaso sekä asian laatu. Mitä vanhemmasta lapsesta ja mitä vähäisemmästä asiasta on kyse, sitä helpommin kieltä voidaan noudattaa. Mikäli palvelun järjestäjä katsoo, että lapsella mainittujen kriteerien perusteella on painava syy kiellolle, tulee tämän jälkeen varmistaa, ettei tietojen luovuttamatta jättäminen ole selvästi vastoin lapsen etua. Mikäli tietojen luo-

vuttamatta jättämisen voidaan arvioida olevan selvästi vastoin alaikäisen etua, ei tietoa voi jättää antamatta huoltajalle tai muulle lailliselle edustajalle. Kiellon voi hallituksen esityksen mukaan katsoa olevan vastoin lapsen etua, jos se estää lapsesta huolta pitävää henkilöä huolehtimasta asianmukaisesti lapsen hoidosta ja kasvatuksesta. Tyypillisiä tilanteita, joissa tiedon antamatta jättäminen voisi olla lapsen edun vastaista, ovat esimerkiksi lapsen huumeidenkäyttö, rikollinen elämäntapa tai esimerkiksi tilanne, jossa lasta kiusataan jatkuvasti koulussa. Tällaisista asioista tulee siten yleensä antaa huoltajille tieto myös vastoin alaikäisen kieltoa. Asiaa on kuitenkin aina arvioitava kyseessä olevaan yksittäistapaukseen vaikuttavien eri intressien kannalta, esimerkiksi arvioiden sitä, vaarantaisiko tiedon antaminen huoltajalle alaikäisen kuntoutumisen kannalta tärkeän asiakassuhteen. Jos päädytään siihen, ettei tietoa voida luovuttaa huoltajalle, on usein kyseessä tilanne, jossa alaikäinen on lastensuojelun tarpeessa.

Samankaltainen säännös lapsen kiello-oikeudesta on myös potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain 9 §:ssä. Potilaslain säännös on puettu ehdottomaan muotoon. Säännöksen mukaan lapsella, joka kykenee päättämään itse hoidostaan, on myös oikeus kieltää terveydenhuoltoa koskevien tietojensa antamisen huoltajalleen tai muulle lailliselle edustajalle. Potilaslain säännösten perusteella keskeistä alaikäisen itsemääräämisoikeuden ulottuvuuden kannalta on sen arviointi, kykeneekö alaikäinen potilas ymmärtämään hoidon tai siitä kieltäytymisen merkityksen ja vaikutuksen terveydentilalleen. Sen arvioiminen, milloin alaikäinen kykenee itse päättämään hoidostaan, on jätetty potilaslaissa hoitavan lääkärin ja muun terveydenhuollon ammattihenkilön ratkaistavaksi erikseen kussakin yksittäistapauksessa. Asiaa ratkaistaessa tulisi potilaslain perustelujen (HE 185/1999 vp) mukaan ottaa huomioon muun muassa potilaan ikä, hänen yleinen kypsyytensä sekä hoitotoimenpiteen luonne ja siihen mahdollisesti liittyvät riskitekijät. Arvioinnissa tulee ottaa huomioon myös potilaan sairauden tai ongelman vaikutus hänen arviointikykyynsä. Esimerkiksi alkoholi- tai huumeongelmaisen nuoren arviointikyky saattaa olla hänen ongelmansa takia heikentynyt.

2.8.10. Poikkeuksista alaikäisen kiello-oikeuteen

Mikäli alaikäinen tai hänen laillinen edustajansa ovat asianosaisena sosiaalihuoltoa koskevassa asiassa, on laillisella edustajalla kuitenkin oikeus tiedonsaantiin siten, kuin julkisuuslain 11 §:ssä asianosaisen tiedonsaantioikeudesta on säädetty. Kielto-oikeus jää näissä tilanteissa, joissa lapsen huoltajat ovat asianosaisasemassa tai käyttävät lapsen puhevaltaa, osin vaikutuksettomaksi. Vaikka lapsi kieltäisikin tiedon antamisen huoltajalleen, ei huoltajan tiedonsaantia asianosaisena tai asianosaisasemassa olevan alaikäisen laillisena edustajana voida rajoittaa kiello-oikeuden perusteella. Tällaisia tilanteita voi olla esimerkiksi, jos lasta epäillään rikoksesta. Tällöin huoltajilla on oikeus olla läsnä esitutkinnassa ja käyttää lapsen puhevaltaa tuomioistuimessa. Tilanteissa, joissa lapsi on hakenut esimerkiksi toimeentulotukea, on yleensä myös vanhempien (elatusvelvollisten) olosuhteet selvitettävä ja heillä on myös oikeus yleensä saada tieto tehdystä päätöksestä. Päätös on annettava heille tiedoksi, mikäli toimeentulotuen myöntämisen yhteydessä on tehty takaisinperintäpäätös.

Eri asia on, mikäli edellä kuvatut julkisuuslain 11 §:n 2 – 4 momentin mukaiset rajoitusedellytykset ovat asiassa olemassa. Tällöin asiasta tehdään julkisuuslain mukainen päätös, jolla rajoitetaan asianosaisen tai hänen laillisen edustajansa tiedonsaantioikeutta.

Vaikka alaikäinen olisikin käyttänyt kielto-oikeuttaan, ei se estä tiedon antamista sille, jolla lain perusteella on oikeus saada tietoja. Tällainen tilanne voi tulla esimerkiksi kyseeseen silloin, kun sosiaalihuollon viranomaisen pyytää tietoja asiakaslain 20 §:n 1 momentin perusteella. Kielto-oikeus ei myöskään estä tiedon luovuttamista sosiaalihuollon viranomaiselle silloin, kun lastensuojelulaissa säädetyllä taholla on velvollisuus tehdä lastensuojelulain 40 §:n mukainen lastensuojeluilmoitus.

2.9. Asiakkaan ja hänen edustajansa tietojenantovelvollisuus (12 §)

Asiakkaan ja hänen laillisen edustajansa on annettava sosiaalihuoltolain 6 §:ssä tarkoitetulle toimielimelle ne tiedot, joita tämä tarvitsee sosiaalihuollon järjestämisessä ja toteuttamisessa.

Asiakkaalle on annettava tieto siitä, mistä muualta ja mitä häntä koskevia tietoja voidaan suostumuksesta riippumatta hankkia. Asiakkaalle on varattava tilaisuus tutustua muualta hankittuihin tietoihin samoin kuin tilaisuus antaa asiassa tarpeellista selvitystä.

Sosiaalihuoltoa annetaan asiakkaan suostumuksella, jollei kysymys ole tahdosta riippumattoman huollon toteuttamisesta. Sosiaalihuollon toteuttamisessa tarvittavat tiedot hankitaan ensisijaisesti asiakkaalta itseltään. Asiakkaalla ja hänen laillisella edustajallaan on velvollisuus antaa sosiaalihuollon viranomaiselle sosiaalihuollon järjestämisen ja toteuttamisen edellyttämät tiedot.

Säännös koskee vain viranomaisen järjestämää sosiaalihuoltoa. Selvää on, että myös yksityisessä sosiaalihuollossa asiakkaan kannalta on järkevää, että hän antaa kaikki ne tiedot yksityisen sosiaalihuollon järjestäjälle, joita se tarvitsee hoidon tai huollon järjestämiseksi.

Lähtökohta sosiaalihuollossa on se, että asiakas itse toimittaa ne selvitykset ja asiakirjat, jotka ovat tarpeen asian käsittelyssä tai sen ratkaisussa. Asiakkaan suostumuksella viranomaisen käytännössä voi itsekin hankkia tarvittavia tietoja. Asiakkaalle on annettava tieto siitä, mistä muualta häntä koskevia tietoja voidaan suostumuksesta riippumatta hankkia. Asiakaslain 4 luvussa on säännökset, mistä ja millä edellytyksillä tietoja voidaan hankkia (SHAL 16 ja 20 § sekä 22.2 §). Asiakkaalle on varattava tilaisuus tutustua muualta hankittuihin tietoihin samoin kuin tilaisuus antaa asiasta lisäselvitystä.

2.9.1. Viranomaisen selvittämisvelvollisuus – hallintomenettelylain 17 §

Hallintomenettelylain 17 §:ssä säädetään siitä, miten viranomaisen ja asiakkaan keskinäinen selvitysvelvollisuus jakaantuu. Pykälän 1 momentin mukaan viranomaisen on huolehdittava asian selvittämisestä. Säännös velvoittaa viranomaista:

- ottamaan kantaa siihen, mitä selvityksiä asiassa tarvitaan,
- osoittamaan tarvittaessa asianosaiselle - asiakkaalle, mistä seikoista tämän on esitettävä selvitystä,
- hankkimaan omin toimenpitein muun kuin asianosaisen esitettäväksi kuuluvan selvityksen.

Asianosaisen on puolestaan tarvittaessa esitettävä selvitystä vaatimuksensa perusteista. Muutoin selvitysten hankkiminen kuuluu viranomaiselle (HML 17.2 §). Hallintomenettelylain säännös määrittää ne periaatteet, joiden mukaan selvitysvelvollisuus jakautuu viranomaisen ja asiakkaan kesken. Asiakaslain ja hallintomenettelylain säännökset lähtevät siitä, että asiakas on velvollinen esittämään selvitystä vaatimuksen perusteista, jos niitä koskevat selvitykset ovat tarpeen. Aloitteellisuus näiden selvitysten esittämisestä kuuluu asiakkaalle, mutta viranomaisen tulee tarvittaessa ohjata asiakasta toimimaan säännöksen edellyttämällä tavalla.

Hallintomenettelylain 20 §:n mukaan suullisesti esitetty vaatimus sekä suullinen selvitys tulee merkitä asiakirjoihin.

Asiakaslain 12 §:n 2 momentin mukaan asiakkaalle on annettava tieto siitä, mistä muualta ja mitä häntä koskevia tietoja voidaan suostumuksesta riippumatta hankkia, esimerkiksi pankkisalaisuus, terveydentila, koulu jne.

Asiakkaalle on varattava myös tilaisuus tutustua muualta hankittuihin tietoihin samoin kuin tilaisuus antaa asiassa tarpeellista selvitystä. Säännös merkitsee sitä, että ennen asian ratkaisua on asiakkaalle varattava tilaisuus tutustua niihin tietoihin ja asiakirjoihin, jotka sosiaalihuollon viranomaisen on hankkinut käsitellessään asiakkaan asiaa. Asiakkaalle on myös annettava mahdollisuus lausua oma käsityksensä tai antaa selvitystä viranomaisen hankkimista asiakirjoista. Tämä voi johtaa luonnollisesti siihen, että viranomaisen joutuu hankkimaan vielä lisäselvitystä tai pyytämään asiakasta sitä itse toimittamaan ennen kuin asia voidaan ratkaista.

2.10. Informointi tietojen käsittelystä (13 §)

Ennen kuin asiakas tai hänen edustajansa antaa sosiaalihuollon järjestäjälle ja toteuttajalle tietoja, hänellä on oikeus saada tietää, miksi hänen antamiaan tietoja tarvitaan, mihin tarkoitukseen niitä käytetään, mihin niitä säännönmukaisesti luovutetaan sekä minkä henkilötietolaissa tarkoitettun rekisterinpitäjän henkilörekisteriin tiedot talletetaan.

Asiakkaalle ja hänen lailliselle edustajalleen on annettava tieto siitä, miten hän voi käyttää henkilötietolaissa tarkoitettuja oikeuksiaan, jollei asiakas ole jo saanut tätä tietoa.

Säännös vastaa yhdessä asiakaslain 12 §:n 2 momentin kanssa henkilötietolain 24 §:n säännöstä, mutta ne syrjäyttävät sen erityissäännöksinä.

2.10.1. Yleinen ja erityinen informointivelvollisuus

Asiakaslain 13 §:n mukaan asiakkaalle ja hänen lailliselle edustajalleen on annettava tieto siitä, miten hän voi käyttää henkilötietolaissa tarkoitettuja oikeuksiaan, jollei asiakas ole jo saanut tätä tietoa.

Säännöksen mukaisesti sosiaalihuollon järjestäjän tai toteuttajan on oma-aloitteisesti informoitava asiakasta säännöksessä tarkoitetuista seikoista. Informointivelvollisuus syntyy

jo ennen kuin asiakas on velvollinen asiakaslain 12 §:n mukaisesti antamaan niitä tietoja, jotka ovat tarpeen sosiaalihuollon järjestämisessä ja toteuttamisessa.

Asiakaslain 12 §:ssä ja 13 §:ssä säädetyt sosiaalihuollon järjestäjän informointivelvoitteet voidaan toteuttaa esimerkiksi ottamalla niistä maininnat käytössä oleviin etuutta tai palvelua koskeviin lomakkeisiin tai yksityisessä sosiaalihuollossa palvelua koskevaan sopimukseen. Eräs vaihtoehto on kertoa vain lyhyesti henkilötietojen käsittelystä esimerkiksi hakulomakkeella ja, että tarkempia tietoja henkilötietojen käsittelystä saa esimerkiksi asiakaskansista tai rekisteriselosteesta. Jos asiakas saapuu itse paikalle, hänelle voidaan suullisesti kertoa, että henkilötietojen käsittelyä koskevia tietoja löytyy esimerkiksi ilmoitustaululla olevasta rekisteriselosteesta. Tietosuojavaltuutetun toimistossa on laadittu sosiaalihuollon asiakkaiden informointia varten yhdistetty informointirekisteriselostemalli, johon on sisällytetty myös asiakkaan informointitiedot. Malli löytyy tietosuojavaltuutetun toimiston kotisivulta: www.tietosuoja.fi tai sitä voi tilata tietosuojavaltuutetun toimistosta; puh. 09-18251.

Sosiaalihuollon asiakasrekisterin pitäjälle säädetyt informointivelvollisuuden tarkoituksena on se, että rekisteröidyt ovat tietoisia itseään koskevien henkilötietojen käsittelystä. Edellä mainitut säännökset edellyttävät, että rekisterinpitäjä antaa oma-aloitteisesti esimerkiksi rekisteriselostetta hyväksikäyttäen rekisteröidylle tiedot siitä, missä tarkoituksessa hänen henkilötietojaan on käsitelty tai käsitellään. Kun rekisteröidyltä itseltään kerätään henkilötietoja hänelle on annettava jo niitä kerätessä ja talletettaessa muun muassa seuraavat tiedot:

- kuka on rekisterinpitäjä tai tämän edustaja
- henkilötietojen käsittelyn tarkoitus
- mihin henkilötietoja luovutetaan säännönmukaisesti
- sekä ne tiedot, jotka ovat tarpeen, jotta asiakas voisi käyttää oikeuksiaan, jotka henkilötietolain mukaan liittyvät hänestä asiakasrekisteriin tallennettuihin tietoihin
- tieto siitä, mistä muualta ja mitä tietoja asiakkaasta voidaan hänen suostumuksesta riippumatta hankkia
- alaikäisen oikeus kieltää asiakaslain 11 §:n 3 momentin perusteella luovuttamasta asiakastietojaan lailliselle edustajalleen
- tieto siitä, jos asiakkaasta voidaan saada teknisen käyttöyhteyden avulla tietoja veroviranomaisilta ja Kansaneläkelaitokselta asiakaslain 21 §:n 1 momentin mukaisesti.

Asiakaslain 13 §:n 2 momentin mukaisesti rekisteröityä – sosiaalihuollon asiakasta – on informoitava henkilötietolain 26 §:n mukaisesti rekisteröidyn tarkastusoikeudesta sekä muun muassa henkilötietolain 29 §:ssä säädetyistä oikeudesta vaatia tiedon korjaamista, jollei asiakas ole jo saanut kyseessä olevaa tietoa.

2.10.2. Henkilötietolain tarkoittama tiedon korjaaminen

Henkilötietolain 29 §:n mukaisesti rekisterinpitäjän on ilman aiheetonta viivytystä, oma-aloitteisesti tai rekisteröidyn vaatimuksesta oikaistava, poistettava tai täydennettävä rekisterissä oleva, asian käsittelyn tarkoituksen kannalta virheellinen, tarpeeton, puutteellinen taikka vanhentunut henkilötieto. Rekisterinpitäjän on myös estettävä tällaisen tiedon leviäminen, jos tieto voi vaarantaa rekisteröidyn yksityisyyden suojaa tai hänen oikeuksiaan. Rekisterinpitäjälle syntyy siten säännöksen mukaisesti velvollisuus rekisteröidyn vaatimuksesta korjata virheellinen, tarpeeton, puutteellinen tai vanhentunut henkilötieto. Mikäli viranomaisella havaitsee omassa rekisterissään tällaisen tiedon, on tieto korjattava oma-aloitteisesti.

Mikäli rekisterinpitäjä ei hyväksy rekisteröidyn vaatimusta tiedon korjaamisesta, on hänen annettava asiasta kirjallinen todistus. Todistuksessa on mainittava ne syyt, joiden vuoksi vaatimusta virheen korjaamisesta ei ole hyväksytty. Hyvään hallintoon kuuluu, että todistuksessa mainitaan rekisteröidyn oikeudesta saattaa asia tietosuojavaltuutetun käsiteltäväksi (HTL 29.2 §). Sitä edellyttää myös sosiaalihuollon asiakaslain 13 §:n mukainen informointivelvoite, jonka mukaan asiakkaalle ja hänen lailliselle edustajalleen on muun muassa annettava tieto siitä, miten hän voi käyttää henkilötietolaissa tarkoitettuja oikeuksiaan, ellei asiakas ole jo saanut tätä tietoa. Tietosuojavaltuutetun toimisto on laatinut esitteen: ”Näin vaadit henkilötietojen korjaamista”, josta löytyy lisää tietoa asiasta. Esite löytyy osoitteesta: www.tietosuoja.fi tai sen voi tilata puhelimitse tietosuojavaltuutetun toimistosta, puh. 09-18251.

3. SALASSAPITO, VAITIOLOVELVOLLISUUS JA SALASSA PIDETTÄVIEN TIETOJEN LUOVUTTAMINEN SUOSTUMUKSEN PERUSTEELLA

Julkisuuslaki on julkisuus- ja salassapitosäännösten osalta viranomaisia koskeva yleislaki, jonka lähtökohtana on julkisuusperiaate. Pääsääntönä on, että viranomaisten asiakirjat ovat julkisia siten, että kuka tahansa asiaan nähden sivullinenkin on oikeutettu saamaan niistä tiedon. Julkisuusperiaate on todettu myös perustuslaissa (12.2 §). Tämä periaate ei koske yksityisesti järjestettyä sosiaalihuoltoa.

Perustuslaissa on myös säännös yksityiselämän suojasta (10 §). Sosiaalihuollossa yksityiselämän suoja, luottamuksensuoja ja siihen liittyvät salassapitovelvoitteet ovat keskeinen edellytys hyvälle ja ammattieettisesti kestäväälle toiminnalle sekä asiakkaiden perus- ja ihmisoikeuksien edellyttämälle yksityisyyden suojalle.

Sosiaalihuollon asiakaslaki sisältää sosiaalihuollon asiakkaan tietojen saantia, asiakirjojen salassa pitoa ja salassa pidettävien tietojen luovuttamista koskevat erityissäännökset, joita sosiaalihuollossa siten sovelletaan ensisijaisesti, jos samasta asiasta on säädetty kummasakin laissa. Julkisuuslain säännökset kuitenkin täydentävät asiakaslain säännöksiä ja osin niihin suoranaisesti viitataan asiakaslaissa.

Asiakaslain säännökset koskevat valtaosin sekä julkista että yksityistä sosiaalihuoltoa. Tästä syystä myös ne julkisuuslain säännökset, joihin asiakaslaisissa erityisesti viitataan, koskevat molempia, ellei tätä mahdollisuutta ole suljettu pois kyseisestä säännöksestä tai jos se asian luonteen vuoksi ei voi soveltua yksityiseen sosiaalihuoltoon. Sen sijaan vain julkisuuslakiin sisältyvät, asiakaslakia täydentävät säännökset soveltuvat yksinomaan viranomaisen järjestämään sosiaalihuoltoon.

Koska sosiaalihuoltoa toteutettaessa tai sitä järjestettäessä on sovellettava sekä julkisuuslain että asiakaslain säännöksiä, on tässä luvussa kuvattu lyhyesti ne julkisuuslain säännökset, jotka on otettava asiakaslain po. säännöksiä sovellettaessa huomioon.

3.1. Asiakirjasalaisuus (14 §)

Sosiaalihuollon asiakirjat, jotka sisältävät tietoja sosiaalihuollon asiakkaasta tai muusta yksityisestä henkilöstä, ovat salassa pidettäviä.

Salassa pidettävää asiakirjaa tai sen kopiota tai tulostetta siitä ei saa näyttää eikä luovuttaa sivulliselle eikä antaa sitä teknisen käyttöyhteyden avulla tai muulla tavalla sivullisen nähtäväksi tai käytettäväksi.

Asiakirjan salassapidon lakkaamisesta sosiaalihuollossa on voimassa, mitä siitä säädetään viranomaisten toiminnan julkisuudesta annetun lain 31 §:ssä.

Asiakaslain 3 §:ssä on säädetty, mitä asiakaslaisissa tarkoitetaan asiakirjalla. Asiakaslain 14 §:n 1 momentin säännös sosiaalihuollon asiakirjoista ja niiden salassapidosta on jossain määrin laajempi kuin julkisuuslain salassapitokohdat.

Julkisuuslain 22 §:n 1 momentin mukaan viranomaisen asiakirja on pidettävä salassa, jos se julkisuuslaissa tai muussa laissa on säädetty salassa pidettäväksi tai jos se sisältää tietoja, joista on lailla säädetty vaitiolovelvollisuus. Asiakirjan salassapitovelvollisuus merkitsee sitä, ettei salassa pidettävää viranomaisen asiakirjaa, sen kopiota tai tulostetta saa näyttää tai luovuttaa sivulliselle eikä muutoinkaan antaa sivullisen nähtäväksi tai käytettäväksi. Sivullisia ovat ne henkilöt ja tahot, joilla ei ole lakiin perustuvaa oikeutta salassa pidettävän tiedon saantiin. Tällöin myös samassa viranomaisessa toimivat eri yksiköiden viranhaltijat voivat olla toisten viranhaltijoiden asiakkaisiin nähden sivullisia.

Asiakaslain 14 §:n 2 momentin mukaan salassa pidettävää asiakirjaa tai sen kopiota tai tulostetta siitä ei saa näyttää eikä luovuttaa sivulliselle, eikä antaa sitä teknisen käyttöyhteyden avulla tai muulla tavalla sivullisen nähtäväksi tai käytettäväksi.

Sivullisena ei voida pitää tahoa, jolle on laissa säädetty oikeus tiedonsaantiin. Tällaisissa tilanteissa tiedot on luovutettava salassapitosäännösten estämättä.

3.1.1. Julkisuuslain salassapitokohdat suhteessa asiakaslain säännöksiin

Julkisuuslain 24 §:ssä on säädetty salassa pidettävistä viranomaisen asiakirjoista. Salassapitoperusteet on koottu mainittuun säännökseen siten, että se sisältää 32 erillistä salassapi-

tokohtaa. Kyseisiä säännöksiä sovelletaan sanotussa pykälässä tarkoitettuihin viranomaisen tietoihin riippumatta siitä, minkä viranomaisen asiakirjoihin ne sisältyvät.

Julkisuuslain 24 §:n 1 momentin 25 kohdassa on säädetty sosiaali- ja terveydenhuollon asiakkaita koskevista tiedoista ja niiden salassapidosta. Säännöksen mukaan asiakirjat, jotka sisältävät tietoja sosiaalihuollon asiakkaasta ja hänen saamastaan etuudesta tai tukitoimesta tai sosiaalihuollon palvelusta, ovat aina salassa pidettäviä. Samoin em. mainitun säännöksen mukaan tiedot henkilön terveydentilasta tai vammaisuudesta taikka hänen saamastaan terveydenhuollon ja kuntoutuksen palvelusta taikka henkilön seksuaalisesta käyttäytymisestä tai suuntautumisesta ovat aina salassa pidettäviä. Säännöksen perusteella salassa pidettävä on myöskin henkilölle annettu sosiaalityö.

Julkisuuslaki sisältää myös lukuisia muita kohtia, jotka tulevat sovellettaviksi sosiaalihuollossa. Tällaisia julkisuuslain 24 §:n kohtia ovat muun muassa säännös, joka säätää salassa pidettäväksi yksilön omaan elinpiiriin ja yksityiselämään kuuluvat tiedot (32 kohta), tiedot henkilön taloudellisesta asemasta (23 kohta), maahan tulleen ulkomaalaisen henkilön asiakirjat (24 kohta), nuoren rikosentekijän henkilötutkinta ja oikeuspsykiatrinen mielen-tilatutkimus (27 kohta) sekä henkilölle suoritettavat psykologiset testit (29) kohta.

Sosiaalihuollon asiakaslain 14 § salassapidosta koskee asiakasta tai muuta yksityistä henkilöä koskevia tietoja, jotka on saatu asiakassuhteessa. Jo tieto siitä, että henkilö on sosiaalihuollon asiakas, saattaa paljastaa arkaluonteisen seikan. Siksi salassapitovelvoite ulottuu paitsi itse asiakassuhteeseen myös kaikkiin asiakasta koskeviin asiakassuhteessa saatuihin tietoihin. Sosiaalihuollon palveluissa on kysymys sellaisesta päätöksenteosta ja tosiasiallisesta toiminnasta, johon sivullisilla ei ole oikeutta osallistua, eikä sivullisilla ole siten yleensä tiedonsaanti-intressiäkään näistä asioista.

3.1.2. Salassapitoaika

Asiakaslain 14 §:n 3 momentin mukaan asiakirjan salassapidon lakkaamisesta sosiaalihuollossa, on voimassa mitä siitä säädetään viranomaisten toiminnan julkisuudesta annetun lain 31 §:ssä.

Julkisuuslain 31 §:n mukaan viranomaisen asiakirjaa ei saa pitää salassa sen jälkeen, kun salassapidolle säädetty aika on kulunut. Yleinen viranomaisen asiakirjan salassapitoaika on 25 vuotta. Julkisuuslain 24 §:n 1 momentin 24 – 32 kohdissa salassa pidettäväksi säädetyn asiakirjan salassapitoaika on 50 vuotta sen henkilön kuolemasta, jota asiakirja koskee. Jollei tästä (kuolemasta) ole tietoa, salassapitoaika on 100 vuotta.

Erityisistä syistä valtioneuvosto voi pidentää salassapidon määräaikaan vielä enintään 30 vuodella.

Asiakirjan salassapitoaika lasketaan asiakirjaan merkitystä päivämäärästä. Jos päivämäärää ei ole asiakirjaan merkitty, määräaika lasketaan asiakirjan valmistumisesta. Jos asiakirja on yksityisen viranomaiselle antama, lasketaan salassapitoaika päivästä, jona viranomaisen on asiakirjan saanut.

3.2. Vaitiolovelvollisuus ja hyväksikäyttökielto (15 §)

Sosiaalihuollon järjestäjä tai tuottaja taikka niiden palveluksessa oleva samoin kuin sosiaalihuollon luottamustehtävää hoitava ei saa paljastaa asiakirjan salassa pidettävää sisältöä tai tietoa, joka asiakirjaan merkittynä olisi salassa pidettävä, eikä muutakaan sosiaalihuollon tehtävissä toimiessaan tietoonsa saamaansa seikkaa, josta lailla on säädetty vaitiolovelvollisuus. Vaitiolovelvollisuuden piiriin kuuluvaa tietoa ei saa paljastaa senkään jälkeen, kun toiminta sosiaalihuollon järjestäjän tai tuottajan palveluksessa tai tehtävän hoitaminen niiden lukuun on päättynyt.

Mitä 1 momentissa säädetään, koskee myös sitä, joka harjoittelijana tai muutoin toimii sosiaalihuollon järjestäjän tai tuottajan toimeksiannosta tai sen lukuun taikka joka on saanut salassa pidettäviä tietoja lain tai lain nojalla annetun luvan nojalla, jollei laista tai sen nojalla annetusta luvasta muuta johdu. Asiakas, hänen edustajansa tai avustajansa ei saa ilmaista sivullisille asiakkuuden perusteella saatuja salassa pidettäviä tietoja, jotka koskevat muita kuin asiakasta itseään.

Edellä 1 tai 2 momentissa tarkoitettu henkilö ei saa käyttää salassa pidettäviä tietoja omaksi taikka toisen hyödyksi tai toisen vahingoksi. Asiakas, hänen edustajansa tai avustajansa saa kuitenkin käyttää muitakin kuin häntä itseään koskevia tietoja, kun kysymys on sen oikeuden, edun tai velvollisuuden hoitamista koskevasta asiasta, johon asiakkaan tiedonsaantioikeus on perustunut.

Asiakaslain 15 § vastaa asiasisällöltään julkisuuslain 23 §:ää. Vaitiolovelvollisuus ja asiakirjasalaisuus liittyvät olennaisella tavalla toisiinsa. Vaitiolovelvollisuus on asiakirjasalaisuutta laajempi sen vuoksi, että vaitiolovelvollisuus koskee myös tallettamattomia tietoja. Salassa pidettäviä tietoja ei saa myöskään käyttää omaksi taikka toisen hyödyksi tai toisen vahingoksi (SHAL 15.3 §).

Säännöksessä mainitut vaitiolovelvolliset tahot eivät saa paljastaa asiakirjan salassa pidettävää sisältöä tai tietoa, joka asiakirjaan merkittynä olisi salassa pidettävä eikä muutakaan sosiaalihuollon tehtävissä toimiessaan tietoonsa saamaansa seikkaa, josta lailla on säädetty vaitiolovelvollisuus. Vaitiolovelvollisuus jatkuu myös sen jälkeen, kun toiminta sosiaalihuollon järjestäjän tai tuottajan palveluksessa tai tehtävän hoitaminen niiden lukuun on päättynyt (SHAL 15.1 ja 15.2 §).

3.2.1. Vaitiolovelvolliset tahot - salassapitovelvollisten piiri

Vaitiolovelvollisuus koskee sosiaalihuollon järjestäjää tai tuottajaa, taikka niiden palveluksessa olevaa, sosiaalihuollon luottamustehtävää hoitavaa, harjoittelijaa, sekä henkilöä, joka muutoin toimii sosiaalihuollon järjestäjän toimeksiannosta tai sen lukuun sekä henkilöä tai tahoa, joka on saanut salassa pidettäviä tietoja lain tai lain nojalla annetun luvan nojalla, jollei laista tai sen nojalla annetusta luvasta muuta johdu. Myöskään asiakas, hänen edustajansa taikka avustajansa eivät saa ilmaista sivullisille asiakkuuden perusteella saatuja salassa pidettäviä tietoja, jotka koskevat muita kuin asiakasta itseään.

Vaitiolovelvollisia ovat siis kaikki sosiaalihuollon järjestäjän tai tuottajan palveluksessa olevat samoin kuin luottamustehtävää hoitavat henkilöt. Vaitiolovelvollisuus koskee harjoittelijoita sekä jokaista muutakin viranomaisessa toimivaa taikka työskentelevää asemaan ja tehtävästään riippumatta (esimerkiksi vapaaehtoistoimintaan osallistuvat henkilöt ja

tukihenkilöt, tekninen avustava henkilökunta jne.). Vaitioloovelvollisuus koskee säännöksen mukaan myös toimeksiantotehtävää hoitavaa (esimerkiksi perhehoitajat, ostopalvelukumppanit). Myös tutkijat ja muut viranomaisen luvalla salassa pidettäviä tietoja haltuunsa saaneet ovat vaitioloovelvollisia.

3.2.2. Hyväksikäyttökielto

Edellä mainitut salassapito- ja vaitioloovelvolliset henkilöt eivät saa käyttää salassa pidettäviä tietoja omaksi taikka toisen hyödyksi taikka toisen vahingoksi. Hyväksikäyttökielto koskee myös asiakasta, hänen edustajaansa tai avustajaansa.

Asiakas, hänen edustajansa tai avustajansa saa kuitenkin käyttää muitakin kuin häntä itseään koskevia tietoja, kun kysymys on sen oikeuden, edun tai velvollisuuden hoitamista koskevasta asiasta, jonka perusteella asiakas on tiedon saanut (SHAL 15.3 §). Asiakas, joka tällöin on yleensä asianosaisen asemassa, voi käyttää näitä salassa pidettäviä tietoja esimerkiksi samaan asiaan liittyvässä muutoksenhaussa. Hän voi käyttää tietoja myös silloin, kun hän hoitaa samaa asiaa toisessa viranomaisessa. Minkään muun asian hoitamisessa ei saa käyttää asiakkuuden tai asianosaisaseman perusteella saatuja toista koskevia salassa pidettäviä tietoja.

Viranhaltijan tai muun viranomaisen salassapito- ja vaitioloovelvollisuus ei rajoita asianosaisasemassa olevan viranomaisen oikeutta saada esimerkiksi rikosoikeudellista tai muuta oikeusturvaan liittyvää suojaa samoin kuin muutkin tahot. Virkamies voi siis käyttää viranomaisasemastaan huolimatta esimerkiksi omassa asiassa niitä hallussaan olevia tietoja, joita hän olisi voinut myös asianosaisasemansa perusteella saada asiassa käyttöönsä. Tällainen tilanne voi tulla esille esimerkiksi silloin, jos sosiaalityöntekijä on pahoinpidelty asiakassuhteessa. Sosiaalityöntekijällä on luonnollisesti oikeus tehdä asiasta rikosilmoitus. Sosiaalihuollon asiakkuussuhteen salassa pidettävyys ja hyväksikäyttökielto ei estä sosiaalityöntekijää asianomistajana käyttämästä muutoin salassa pidettäviä asiakastietoja siinä laajuudessa, kuin rikoksen selvittämisen kannalta on välttämätöntä.

Myös viranomaisella voi olla samanlainen asianosaisasema. Kunta voi olla asianosaisen asemassa esimerkiksi oikeudenkäynnissä. Kunnalla on esimerkiksi toimeentulotukea koskevassa avustuspetosasiassa oikeus käyttää asiakasta koskevia salassa pidettäviä tietoja saadakseen asian tuomioistuimessa selvitettyä. Kysymys on silloin myös kunnan asianomistajan aseman käyttämisestä. Tiedon luovutus tosin tapahtuu tässä asiakaslain 18 §:n 4 momentin perusteella.

3.2.3. Salassapitomerkintä (julkisuuslain 25 §)

Salassapitomerkinästä on säädetty julkisuuslain 25 §:n 1 momentissa. Ko. säännöksen mukaan salassa pidettävään viranomaisen asiakirjaan, joka annetaan asianosaiselle, on aina tehtävä merkintä sen salassa pitämisestä, jos asiakirjan salassapito perustuu toisen henkilön yksityiseen etuun tai yleiseen etuun. Merkintä voidaan tehdä muihinkin salassa pidettäviin asiakirjoihin. Esimerkiksi esityslistaan, pöytäkirjaan tai muuhun asiakirjaan, joka sisältää salassa pidettäviä tietoja, pitää tehdä salassapitomerkintä vain, jos asiakirja luovutetaan asianosaiselle ja se sisältää toisen tai yleisen edun vuoksi salassa pidettäviä tietoja.

Kun salassapitomerkintä tehdään, siitä tulee käydä ilmi, miltä osin asiakirja on salassa pidettävä ja mihin salassapito perustuu. Tämänsisältöinen merkintävelvollisuus koskee vain sellaisia asiakirjoja tai asiakirjan osia, jotka ovat ehdottoman salassapitovelvollisuuden piirissä.

Jos salassapito perustuu säännökseen, jossa on vahinkoedellytyslauseke, salassapitomerkintä voidaan tehdä kuitenkin niin, että siitä ilmenee ainoastaan salassapitovelvollisuuden perustava lainkohta. Merkinnän ei siis tarvitse erikseen osoittaa, miltä osin asiakirja on salassa pidettävä.

Salassapitomerkinnot tehdään samoilla perusteilla myös niihin asiakirjoihin, jotka ovat valmistuneet ennen julkisuuslain voimaantuloa ja joita luovutetaan viranomaisen ulkopuolelle lain voimaantulon jälkeen.

3.3. Suostumus tietojen antamiseen (16 §)

Salassa pidettävästä asiakirjasta saa antaa tietoja asiakkaan nimenomaisella suostumuksella tai niin kuin laissa erikseen säädetään. Milloin asiakkaalla ei ole edellytyksiä arvioida annettavan suostumuksen merkitystä, tietoja saa antaa hänen laillisen edustajansa suostumuksella. Tietoja ei kuitenkaan saa antaa alaikäisen asiakkaan laillisen edustajan suostumuksella, jos edustajalla itsellään ei ole oikeutta tiedon saantiin 11 §:n 3 momentissa tarkoitetusta syystä.

3.3.1. Tietojen luovutus asiakkaan nimenomaisen luvan tai suostumuksen perusteella

Salassa pidettävästä asiakirjasta voidaan antaa tietoja asiakkaan suostumuksen perusteella. Mikäli asiakkaalla itsellään ei ole edellytyksiä arvioida annettavan suostumuksen (tietojen luovutuksen) merkitystä, voidaan tietoja pääsääntöisesti antaa asiakkaan laillisen edustajan suostumuksella.

Asiakaslaki ei sisällä säännöstä siitä, missä muodossa asiakaslain tarkoittama suostumus tietojen antamiseen tulee antaa. Asiakaslain 16 §:n mukaisesti salassa pidettävästä asiakirjasta voidaan antaa tietoja asiakkaan nimenomaisella suostumuksella. Julkisuuslain 26 §:n 1 momentin 2 kohdan mukaan viranomaisen voi antaa salassa pidettävästä viranomaisen asiakirjasta tiedon jos se, jonka etujen suojaamiseksi salassapitovelvollisuus on säädetty, antaa siihen suostumuksensa.

Asiakaslain 16 § on siten julkisuuslain säännöstä jossain määrin tiukempi. Edellytyksenä asiakaslaissa siten on, että suostumus on nimenomainen. Suostumus voi olla kirjallinen tai suullisesti annettu.

Suostumus ei voi olla konkludenttinen eli asiayhteydestä ilmenevä, jolloin voitaisiin katsoa, että sosiaalihuollon asiakkaan suostumus on saatu tilanteessa, jossa sosiaaliviranomaiset ovat jo antaneet salassa pidettäviä tietoja julkisuuteen tai muulle viranomaiselle, eikä asiakas ole millään tavoin tähän tietojen luovutukseen reagoanut. Lähtökohtaisesti nimen-

omaisen suostumuksen pyytäminen (joko kirjallisesti tai suullisesti) tulee tapahtua aina ennen tietojen luovuttamista.

Asiakkaan suostumus voi koskea kaikkia asiakkaan asiakirjoja tai osaa niistä. Suostumus voi olla osittainen eikä estettä ole myöskään sille, että suostumus on määräaikainen.

Kuten edellä on todettu, kirjallista muotoa suostumukselle ei lainsäädäntö edellytä. Mikäli suostumus saadaan suullisesti on se syytä kirjata asiakirjoihin. Nimenomainen suostumus olisi kyettävä näyttämään toteen, tämän vuoksi suostumus on varminta aina pyytää kirjallisena. Tässä yhteydessä on huomattavaa lisäksi, että asiakas voi koska tahansa peruuttaa suostumuksensa. Tällöin tietojen luovuttamista tulee arvioida julkisuuslain ja asiakaslainsäännösten mukaisella tavalla. Selvitettäväksi tulee täyttyvätkö laissa säädetyt poikkeukselliset edellytykset tietojen luovutukseen tai onko tietoja pyytävällä taholla laissa säädetty oikeus saada tietoja.

Suostumusta ei välttämättä tarvitse pyytää/ja saada, mikäli laissa säädetyt edellytykset tietojen saantiin tai luovutukseen täyttyvät. Luovutuksesta on kuitenkin aina tehtävä merkintä asiakirjaan (SHAL 28 §).

Mikäli pyydettyjen tietojen luonne on sellainen, ettei tietoja julkisuuslain 11 §:ssä säädettyjen poikkeusperusteiden vuoksi voida antaa asiakkaalle itselleen tai hänen lailliselle edustajalleen, ei tämä voi myöskään antaa pätevää suostumusta niiden luovuttamiseksi muille.

Tietoja ei saa antaa alaikäisen asiakkaan laillisen edustajan suostumuksella, jos edustajalla itsellään ei ole oikeutta tiedon saantiin alaikäisen painavasta syystä antaman kiellon johdosta. Tällöin edellytetään asiakaslain 11 §:n 3 momentin mukaisesti sitä, että alaikäinen on painavasta syystä kieltänyt tietojensa antamisen lailliselle edustajalleen ja eikä kiello ole selvästi lapsen edun vastainen. Tietoja ei myöskään voida antaa laillisen edustajan suostumuksella vastoin alaikäisen suostumusta, jos hänellä itsellään on riittävä kypsyyden arvioida annettavan suostumuksen merkitys juuri kyseisessä asiassa.

Kuten edellä on jaksossa 2.8 selvitetty, sovelletaan sosiaalihuollossa julkisuuslaissa säädettyjä yleisiä perusteita siihen, milloin tietoja ei voida luovuttaa asiakkaalle tai asianosaiselle itselleen tai hänen lailliselle edustajalleen. Sosiaalihuollossa tulee lähinnä sovellettavaksi julkisuuslain 12 § ja 11 §:n 2 momentin 1 kohdassa säädetty poikkeus tiedonsaanti-oikeuteen. Sen perusteella asiakkaalla tai asianosaisella taikka hänen edustajallaan tai avustajallaan ei ole oikeutta saada tietoa asiakirjasta, mikäli tiedon antaminen olisi vastoin erittäin tärkeää yleistä etua taikka lapsen etua tai muuta erittäin tärkeää yksityistä etua.

Asiakkaan nimenomaiseen suostumukseen perustuva tietojen luovuttaminen sosiaalihuollossa on pääsääntö. Erikseen on säädetty niistä tilanteista, jolloin tietoja voidaan luovuttaa ilman hänen suostumustaan tai vastoin asiakkaan nimenomaista kieltoakin. Niitä säännöksiä on tulkittava suppeasti.

Asiakkaan suostumuksen hankkiminen on lähtökohtaisesti joko tietoa pyytäneen tahon tai tietoa luovuttavan tahon tehtävä.

Toisen viranomaisen pyytäessä sosiaalihuollon viranomaiselta tietoja on sosiaalihuollon viranomaisten pääsääntöisesti tiedusteltava asiakkaalta voidaanko tietoja luovuttaa. Usein luovutettavat tiedot koskevat useita eri henkilöitä. Tällöin tietojen luovuttamiseen tarvitaan lähtökohtaisesti kaikkien asianomaisten henkilöiden suostumus. Mikäli toisen viranomaisen tietopyynnön perusteena on lakiin perustuva tietojensaantioikeus, ei asiakkaan lupaa kuitenkaan tarvitse pyytää.

3.3.2. Laillisen edustajan oikeudesta antaa asiakkaan puolesta suostumus

Asiakaslain 16 §:n mukaisesti milloin asiakkaalla ei ole edellytyksiä arvioida annettavan suostumuksen merkitystä, tietoja saa antaa hänen laillisen edustajansa suostumuksella. Laillisenä edustajana pidetään ensinnäkin lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain tarkoittamaa lapsen huoltajaa. Laillisenä edustajana voi myös olla holhoustoimilain tarkoittama edunvalvoja.

Asiakaslaissa ei ole säädetty sitä, miten henkilön edellytykset suostumuksen antamiseen voidaan arvioida tai kuka arvioinnin suorittaa. Mikäli henkilö on oikeustoimikelpoinen on yleensä lähdettävä siitä, että hänen suostumukselleen on annettava merkitystä. Joissain tapauksissa esimerkiksi vanhustenhuollossa, mutta myös esimerkiksi kehitysvammahuollossa tai päihdehuollossa voi syntyä tilanteita, jossa henkilö sinänsä ei ole edunvalvonnan tarpeessa, mutta hän on siitä huolimatta selvästi kyvytön ymmärtämään asiaa tai antamaan asiassa suostumuksensa. Tällöin sosiaalihuollon viranomaisilla on säännöksen tarkoittamassa mielessä oikeus arvioida asiakkaan edellytyksiä ja kykyä antaa asiassa suostumus.

Mikäli asiassa voidaan selvästi päätellä, ettei henkilö kykene ymmärtämään asian merkitystä on vaadittava lähtökohtaisesti aina laillisen edustajan suostumus tietojen luovutukseen. Mikäli tällaista henkilöä ei ole (edellä tarkoitettua laillista edustajaa) on sosiaalihuollon viranomaisten tarvittaessa ryhdyttävä asiakaslain 9 §:n 3 momentin edellyttämiin holhoustoimilain mukaisiin toimenpiteisiin laillisen edustajan määräämiseksi henkilölle.

Vaikka henkilölle olisi määrätty muussa yhteydessä laillinen edustaja ei se välttämättä merkitse sitä, että asiakas olisi säännöksen (SHAL 16 §) tarkoittamassa mielessä kyvytön ilmaisemaan omaa mielipidettään. Mikäli asiakas tähän kykenee, ei laillisen edustajan lupa ole tarpeen eikä laillisen edustajan vastustus pääsääntöisesti voi estää tietojen luovuttamista.

Mikäli alaikäinen on asiakaslain 11 §:n 3 momentin mukaisesti kieltäytynyt tietojensa antamisen huoltajalleen, ei huoltajan suostumuksella näitä tietoja voida luovuttaa myöskään sivulliselle. Tiedon luovutus tapahtuu tällöin lapsen suostumuksella tai asiakaslain 17 ja 18 §:n perusteella. Jos kyse on asiakaslain 10 §:n 3 momentin tarkoittamista intressiriiri-tilanteesta ja lapselle on määrätty edunvalvoja, antaa suostumuksen lapselle määrätty edunvalvoja. Asian luonteesta ja alaikäisen kypsytydestä riippuu, voidaanko tietoja luovuttaa laillisen edustajan suostumuksella vastoin alaikäisen omaa suostumusta. Säännöksen sanamuodon mukaan tämä ei ole mahdollista, jos asiakkaalla, alaikäiselläkin, on itsellään edellytykset arvioida annettavan suostumuksen merkitys juuri kyseisessä asiassa.

Asiakkaana olevalla henkilöllä on lisäksi aina oikeus normaalien valtuutussääntöjen mukaisella tavalla siirtää suostumuksen antaminen kolmannelle henkilölle. Tällöin valtuutus tulisi lähtökohtaisesti aina saada kuitenkin kirjallisena, jollei ole selvää, että sen olemassaolo voidaan tarvittaessa todentaa.

4. JULKISUUSLAIN YLEISET PERUSTEET SALASSA PIDETTÄVÄN TIEDON ANTAMISEEN

Julkisuuslain 7 luvun 26 – 32 §:t sisältävät salassapidosta poikkeamisesta ja sen lakkaamisesta yleissäännökset. Lain 26 §:ssä on säädetty yleisistä perusteista viranomaisten oikeudesta antaa salassa pidettäviä tietoja ulkopuoliselle taholle (yksityinen, viranomainen). Asiakaslakia sovellettaessa on kiinnitettävä myös huomiota julkisuuslain tiedon luovuttamista koskeviin säännöksiin. Julkisuuslain 26, 29 ja 30 § tulevat siten sovellettaviksi asiakaslakia täydentävinä tai sen rinnalla.

4.1. Laissa oleva nimenomainen valtuutus salassa pidettävän tiedon luovuttamiseen

Viranomainen voi antaa salassa pidettävästä viranomaisen asiakirjasta tiedon, jos laissa erikseen nimenomaisesti on säädetty oikeudesta tai velvollisuudesta antaa salassa pidettävä tieto tai oikeudesta saada salassa pidettävä tieto (JulkL 26.§ 1-kohta). Laissa on siten oltava selkeä valtuutus salassa pidettävän tiedon saamiseen tai antamiseen. Vain lain tasoiset säännökset oikeuttavat tiedon luovuttamiseen. Säännöksestä tulee ilmetä tiedon luovutuksen sallittavuus salassapitosäännöksistä riippumatta, samoin kuin se, mitkä salassapitoperusteet säännös syrjäyttää.

Toistaiseksi voimassa on edelleen säännöksiä, joiden perusteella tulee luovuttaa salassa pidettäviä tietoja ilman, että laissa olisi nimenomaisesti annettu valtuutus salassa pidettävien tietojen saantiin tai luovutukseen. Tällaisia niin sanottuja "vanhoja säännöksiä" on muun muassa Kela-lainsäädännössä ja lastensuojelulaissa, mutta jotka vakiintuneen käytännön mukaan koskevat myös salassa pidettäviä tietoja.

4.2. Suostumus

Viranomainen voi antaa salassa pidettävästä viranomaisen asiakirjasta tiedon myös mikäli se, jonka etujen suojaamiseksi salassapitovelvollisuus on säädetty, antaa siihen suostumuksensa (JulkL 26.1 § 2-kohta). Asianosaisen suostumus silloin, kun asianosaisella itsellään on oikeus tietoon, oikeuttaa aina salassa pidettävän tiedon luovuttamiseen sivulliselle. Sosiaalihuollossa on kuitenkin otettava huomioon asiakaslain 16 §, jonka mukaan milloin asiakkaalla ei ole edellytyksiä arvioida annettavan suostumuksen merkitystä, tietoja saa antaa laillisen edustajan suostumuksella.

4.3. Eräät viranomaistehtävät (JulkL 26.2 §)

Viranomainen voi eräissä tapauksissa salassapitosäännösten estämättä antaa ulkopuoliselle tiedon

- toisen taloudellisesta asemasta
- liike- tai ammattisalaisuudesta
- terveyden- tai sosiaalihuollon asiakassuhteesta tai myönnetystä etuudesta
- julkisuuslain 24 §:n 1 momentin 32 kohdassa tarkoitettusta henkilön yksityiselämää koskevasta tai sitä vastaavasta muun lain mukaan salassa pidettävästä seikasta.

Edellä kuvatut salassa pidettävät tiedot voidaan antaa, jos nämä tiedot ovat tarpeen

1. Yksityisen tai toisen viranomaisen laissa säädetyn tiedonantovelvollisuuden toteuttamiseksi. Esimerkiksi sosiaalihuollon viranomainen voi pyytäessään lasta koskevia potilastietoja ilmoittaa tietopyyntönsä perusteen salassapitovelvollisuuden estämättä. Peruste voi olla esimerkiksi lastensuojelutarpeen selvittäminen.
2. Tiedot antavan viranomaisen hoidettavaksi kuuluvan korvauksen tai muun vaatimuksen toteuttamiseksi. Vaatimuksella tarkoitetaan yksityis- tai julkisoikeudellisia saatavia ja muita suorituksia. Säännöksen mukaan tietoja annettaisiin käytännössä lähinnä täytäntöpanoviranomaisille, tuomioistuimille ja välimiesoikeuksille.
3. Kunta voi esimerkiksi veron, maksun, korvauksen, myöntämänsä tuen takaisin perimiseksi tai muun saatavan riita- tai rikosoikeudenkäynnissä taikka perinnässä antaa tuomioistuimelle, ulosotto- tai muulle viranomaiselle muun muassa vaatimuksen kohteena olevan henkilön taloudellista asemaa tai hänen saamiaan sosiaalihuollon etuuksia koskevia salassa pidettäviä tietoja.
4. Kunnan sosiaali- ja terveydenhuollossa määrätään erilaisia asiakasmaksuja sekä peritään virheellisesti maksettuja etuuksia ja tukia niiden saajilta takaisin. Kunnan viranomainen saa luovuttaa esimerkiksi toiselle viranomaiselle, yksityiselle perintätoimistolle tai muulle ulkopuoliselle taholle myös asiakassalaisuuksia määräämiensä maksujen perinnän sekä myöntämiensä etuuksien ja tukien takaisinperinnän mahdollistamiseksi.

4.4. Virka-aputehtävä ja toimeksiantotehtävä (JulkL 26.3 §)

Viranomainen voi antaa salassa pidettävästä asiakirjasta tiedon antamansa virka-aputehtävän suorittamiseksi. Tiedon saa antaa myös toimeksi saajalle toimeksiantotehtävän suorittamiseksi tai muutoin viranomaisen lukuun suoritettavaa tehtävää varten. Edellytyksenä on, että salassa pidettävien tietojen antaminen on välttämätöntä tällaisten tehtävien suorittamiseksi.

Viranomainen voi luovuttaa salassa pidettäviä tietoja virka-apu-, toimeksianto- tai muun tehtävän suorittamista varten myös silloin, kun salassa pidettävien tietojen poistaminen niiden suuren määrän tai muun niihin verrattavan syyn vuoksi ei ilmeisesti ole tarkoituksenmukaista.

Kunnallisilla viranomaisilla on erityislainsäädännön mukaan useissa tapauksissa oikeus pyytää ja saada virka-apua muilta viranomaisilta, esimerkiksi poliisilta (ks. SHAL 22 §). Virka-apupyynnön toteuttamisen perusteeksi joudutaan luovuttamaan tarvittavassa määrin myös salassa pidettäviä tietoja.

Kun sosiaalilautakunta ostaa sosiaali- ja terveydenhuollon palveluja yksityiseltä palvelujen tuottajalta, näissä tilanteissa on lähes säännönmukaisesti välttämätöntä antaa myös salassa pidettäviä asiakastietoja. Tämä koskee myös tilanteita, joissa asiakirjat annetaan asiantuntijalle lausunnon antamista varten. Yksityinen sosiaali- ja terveystieteiden tuottaja saa käsitellä myös arkaluonteisia henkilötietoja, kun käsittely on henkilöiden huollon ja hoidon kannalta välttämätöntä (ks. HTL muun muassa 12.1 § 10 ja 12 kohdat).

Salassa pidettävien tietojen poistaminen asiakirjoista ei ole tarkoituksenmukaista esimerkiksi, kun poistaminen olisi huomattavan hankalaa tai poistaminen tekisi toimeksiantotehtävän asianmukaisen suorittamisen mahdottomaksi.

Jos kaikki tai osa salassa pidettävistä tiedoista voidaan vaivatta poistaa ja toimeksianto- ja virka-aputehtävä voidaan suorittaa asianmukaisesti ilman poistettavia tietoja, niitä ei saa liittää virka-apupyynnön eikä toimeksiantoon.

Kun viranomaisen luovuttaa toimeksi saajalle tai viranomaisen lukuun toimivalle salassa pidettäviä tietoja, viranomaisen on ennakolta varmistuttava siitä, että tietojen salassapidosta ja suojaamisesta huolehditaan asianmukaisesti. Tämä merkitsee sitä, että esimerkiksi ostopalvelu- ja muihin toimeksiantosopimukseen otetaan määräykset tai ohjeet salassa pidettävien tietojen käsittelystä ja säilyttämisestä.

4.5. Salassa pidettävien tietojen antaminen toiselle viranomaiselle julkisuuslain mukaan (JulkL 29 §)

Julkisuuslain 29 §:n säännös sisältää yleiset perusteet salassa pidettävän tiedon luovuttamisesta toiselle viranomaiselle. Pykälän 1 momentin kaksi ensimmäistä luovutusperustetta ovat samoja kuin 26 §:ssä.

4.5.1. Laissa oleva nimenomainen valtuutus (JulkL 29.1 § 1 kohta)

Salassa pidettävä tieto voidaan antaa, jos tiedon antamisesta tai oikeudesta tiedon saamiseen on laissa erikseen nimenomaisesti säädetty.

4.5.2. Suostumus (JulkL 29.1 § 2 kohta)

Salassa pidettävä tieto voidaan antaa myös suojatun tahon suostumuksen perusteella. Yleensä edellytetään kirjallista suostumusta.

4.5.3. Muutoksenhaku, kantelu tai muu valitus (JulkL 29.1 § 3 kohta)

Tieto salassa pidettävästä asiakirjasta voidaan antaa, jos se on tarpeen käsiteltäessä ennakkotietoa, ennakkoratkaisua tai viranomaisen päätöksestä tehtyä muutoksenhakua. Samoin salassa pidettävä tieto voidaan antaa myös, jos se on tarpeen toimenpiteestä tehdyn kantelun tai alustusasian taikka kansainvälisen lainkäyttö- tai tutkintaelimelle tehdyn valituksen käsittelemiseksi.

Sosiaalilautakunta voi antaa esimerkiksi muutoksenhakuviranomaiselle muutoksenhaun perusteen selvittämiseksi tarpeellisia salassa pidettäviä tietoja hallussaan olevista asiakirjoista.

4.5.4. Viranomaisen valvontatehtävä (JulkL 29.1 § 4 kohta)

Salassa pidettävä tieto voidaan antaa myös, jos tieto on tarpeen viranomaiseen kohdistuvan yksittäisen valvonta- tai tarkastustehtävän suorittamiseksi.

Tällä turvataan valvonta- ja tarkastusviranomaisen oikeutta saada tarkastuksen kohteena olevalta viranomaiselta tehtävän suorittamisessa tarpeellisia tietoja, vaikka tällaista tietojensaantioikeutta ei olisi erikseen säädetty. Tietojen luovutusosoikeus koskee vain sellaisia tietoja, joita ilman yksittäistä valvonta- tai tarkastustehtävää ei voitaisi suorittaa.

4.5.5. Osoite- ja muut yhteystiedot (JulkL 29.2 §)

Viranomainen voi antaa toiselle viranomaiselle tiedon sellaisista osoite- tai muista yhteystiedoista, jotka ovat 24 §:n 1 momentin 31 kohdan mukaan salassa pidettäviä.

5. SALASSA PIDETTÄVIEN TIETOJEN LUOVUTTAMINEN VASTOIN ASIAKKAAN SUOSTUMUSTA JA SALASSAPIDON LAKKAAMINEN

Salassa pidettäviä tietoja voidaan joutua luovuttamaan sosiaalihuollossa, vaikka asiakkaan suostumusta ei voida saada tai jopa vastoin hänen kieltoaankin. Asiakaslain 17 – 19 ja 27 §:ssä on säädetty salassa pidettävien tietojen luovuttamisesta sivulliselle ilman asiakkaan suostumustakin tai vastoin hänen kieltoaan. Tältä osin julkisuuslain 26 ja 29 §:n säännökset täydentävät asiakaslain säännöksiä.

Asiakaslain 17 ja 18 § säännöksiä sovellettaessa on huomioitava se, että säännökset tulevat vain poikkeuksellisesti sovellettaviksi. Lähtökohtana on aina, että tietoja luovutetaan asiakkaan tai hänen laillisen edustajansa suostumuksella. Joissakin tilanteissa sosiaalihuollon järjestäjä tai toteuttaja joutuu kuitenkin luovuttamaan tietoja ilman asiakkaan suostumusta. Asiakaslain 17 – 19 ja 27 §:t on pyritty laatimaan tyhjenteviksi. Tämä merkitsee sitä, että

ellei muualla lainsäädännössä ole erikseen toisin säädetty, ei tietoja voida luovuttaa muissa kuin em. pykälissä kuvatuissa tilanteissa.

Sosiaalihuollon viranomaisen oikeudesta saada salassa pidettäviä tietoja on säädetty asiakaslain 20 §:ssä. Säännös tulee sovellettavaksi vain silloin, kun tietoja tarvitaan säännöksessä mainitusta syystä eikä tietoja ole voitu saada sosiaalihuollon asiakkaalta. Pyydettävien tietojen tulee olla sellaisia, jotka vaikuttavat olennaisesti sosiaalihuollon asiakassuhteeseen ja jotka viranomaiselle laissa säädetyn tehtävän vuoksi ovat välttämättömiä asiakkaan sosiaalihuollon tarpeen selvittämiseksi, sosiaalihuollon järjestämiseksi ja siihen liittyvien toimenpiteiden toteuttamiseksi sekä viranomaiselle annettujen tietojen tarkistamista varten.

5.1. Salassa pidettävien tietojen antaminen asiakkaan hoidon, huollon tai koulutuksen turvaamiseksi (17 §)

Jos 16 §:ssä tarkoitettua suostumusta ei voida saada taikka jos asiakas tai hänen laillinen edustajansa nimenomaisesti kieltää tiedon luovuttamisen, sosiaalihuollon järjestäjä tai toteuttaja saa antaa asiakirjasta salassapitovelvollisuuden estämättä tietoja, jotka ovat välttämättömiä asiakkaan hoidon, huollon tai koulutuksen tarpeen selvittämiseksi, hoidon, huollon tai koulutuksen järjestämiseksi tai toteuttamiseksi taikka toimeentulon edellytysten turvaamiseksi. Tietoja saa kuitenkin antaa vain, jos:

1) se, jota asiakirja koskee, on hoidon tai huollon ilmeisessä tarpeessa terveytensä, kehityksensä tai turvallisuutensa vaarantumisen vuoksi eikä hoidon tai huollon tarvetta muutoin voida selvittää taikka hoidon tai huollon toimenpiteitä toteuttaa;

2) tieto on tarpeen lapsen edun vuoksi; tai

3) tieto on tarpeen asiakkaan välttämättömien etujen ja oikeuksien turvaamiseksi eikä asiakkaalla itsellään ole edellytyksiä arvioida asian merkitystä.

Edellä 1 momentissa tarkoitetuissa tapauksissa tietoja saa antaa toiselle sosiaalihuollon viranomaiselle, sen toimeksiannosta sosiaalihuollon tehtäviä suorittavalle henkilölle tai yhteisölle sekä muulle viranomaiselle.

Yksityisesti sosiaalihuoltoa järjestävälle taikka yksityiselle terveydenhuollon toimintayksikölle tai ammattihenkilölle sosiaalihuollon järjestäjä tai toteuttaja saa antaa tietoja 1 momentissa tarkoitetuissa tapauksissa kuitenkin vain siinä määrin kuin se on välttämätöntä asiakkaan välittömän hoidon tai huollon toteuttamiseksi tai muusta tähän rinnastettavasta syystä.

Lisäksi sosiaalihuollon viranomaisen saa 1 momentin 1—3 kohdassa säädetyillä edellytyksillä antaa tietoja asiakkaan lailliselle edustajalle taikka muulle henkilölle tai yhteisölle, jolle tiedon antaminen on välttämätöntä asiakkaan tahdon tai sosiaalihuollon tarpeen selvittämiseksi taikka sosiaalihuollon toimenpiteen toteuttamiseksi.

Asiakaslain 17 § koskee sekä yksityisesti järjestettyä (1 – 3 momentti) että viranomaisen järjestämää (1 – 4 momentti) sosiaalihuoltoa.

5.1.1. Tarkoitukset

Jos ei voida saada asiakkaan asiakaslain 16 §:ssä tarkoitettua suostumusta taikka jos asiakas tai hänen laillinen edustajansa nimenomaisesti kieltää tiedon luovuttamisen, saa sosi-

aalihuollon järjestäjä tai toteuttaja antaa asiakirjasta salassapitovelvollisuuden estämättä tietoja, jotka ovat välttämättömiä

- asiakkaan hoidon, huollon tai koulutuksen tarpeen selvittämiseksi
- hoidon, huollon tai koulutuksen järjestämiseksi
- hoidon, huollon tai koulutuksen toteuttamiseksi
- toimeentulon edellytysten turvaamiseksi.

Säännöksessä on lueteltu tyhjentävästi ne tarkoitukset, joissa salassa pidettäviä tietoja voidaan luovuttaa ilman asiakkaan suostumusta tai vastoin hänen kieltoaankin. Edellytyksenä on, että asiakkaan tai hänen laillisen edustajansa suostumusta tietojen luovuttamiseen on pyydetty, jos se on mahdollista vaarantamatta toimenpiteen tarkoitusta.

5.1.2. Tilanteet

Säännöksessä on tämän jälkeen (17.1 § 1 – 3 kohdat) eritelty ne tilanteet, joissa säännöksen tarkoittamia tietoja voidaan antaa.

Säännöksen mukaan tietoja saadaan antaa vain jos:

1. Se, jotka asiakirja koskee, on hoidon tai huollon ilmeisessä tarpeessa terveytensä, kehityksensä tai turvallisuutensa vaarantumisen vuoksi, eikä hoidon tai huollon tarvetta muutoin voida selvittää tai hoidon tai huollon toimenpiteitä toteuttaa;

Kyseessä oleva säännös voi tulla sovellettavaksi esimerkiksi kehitysvammaisten henkilöiden erityishuoltoa järjestettäessä, vanhustenhuollossa tai esimerkiksi päihdehuollossa tahdosta riippumattomaan hoitoon määrättäessä. Säännös mahdollistaa esimerkiksi kehitysvammaisen henkilön kehitysvammayksikössä saatujen tietojen luovuttamisen terveydenhuollon yksikölle hänen välttämätöntä hoitoaan varten. Samankaltainen tilanne voi tulla kysymykseen myös vanhustenhuollossa, jos asiakas potee esimerkiksi Alzheimerin tautia.

2. Tieto on tarpeen lapsen edun vuoksi.

Lastensuojelulain ja lapsen oikeuksien sopimuksen mukaan kaikissa viranomaistoiminnassa tulee ensisijaisesti ottaa huomioon lapsen etu. Lapsen etua korostetaan myös asiakaslain säännöksissä.

Säännös tulee sovellettavaksi erityisesti lastensuojelussa arvioitaessa sitä, miten lapsen sosiaalihuollon tarve voidaan selvittää tai sosiaalihuollon toimenpiteitä toteuttaa. Säännös mahdollistaa yhteistyön tekemisen muiden viranomaisten (esimerkiksi koulu, terveydenhuolto) kanssa vastoin huoltajan suostumustakin. Huoltajan vastustus ei voi siten estää esimerkiksi sitä, että selvitetään, minkälaiseen hoitoon, huoltoon tai koulutukseen lapsella olisi tarve ja miten ne tulisi järjestää asianmukaisesti lapsen edun kannalta. Siten esimerkiksi päivähoidosta, kehitysvammahuollosta tai lastensuojelusta voidaan luovuttaa koulutuksen järjestäjälle välttämättä tietoja (esimerkiksi lapsen sosiaalisista ongelmista) koulutuksen järjestämiseksi lapsen tarpeita vastaavaksi.

3. Tieto on tarpeen asiakkaan välttämättömien etujen ja oikeuksien turvaamiseksi, eikä asiakkaalla itsellään ole edellytyksiä arvioida asian merkitystä.

Säännös voi tulla sovellettavaksi esimerkiksi dementiaa sairastavien vanhusten tai kehitysvammaisten henkilöiden asioita käsiteltäessä. Kysymys voi olla myös siitä, että henkilö ei esimerkiksi huumausaineiden käytön tai muiden päihdyttävien aineiden aiheuttaman sekavuuden tai muun vastaavan syyn vuoksi kykene tosiasiallisesti arvioimaan annettavan suostumuksen merkitystä, eikä hänellä ole määrättyä laillista edustajaa. Näissä tilanteissa henkilön välttämättömien etujen suojaamiseksi voidaan luovuttaa tarvittavassa määrin salassa pidettäviä tietoja esimerkiksi terveydenhuollon viranomaisille.

Asiakaslain 17 § oikeuttaa luovuttamaan tiedot sosiaalihuollon järjestäjän tai toteuttajan mutta myös tiedon vastaanottavan tahon intressissä eli tehtävien suorittamisen mahdollistamiseksi. Kysymys voi olla siten sosiaalihuollon tarpeen selvittämisestä (sosiaalihuollon järjestäjän intressi) tai esimerkiksi tarpeen mukaisen koulutuksen järjestämisestä lapselle (tiedon vastaanottavan tahon intressi). Arvion intressin painavuudesta ja tiedon luovutuksen edellytyksistä tekee kuitenkin aina sosiaalihuollon järjestäjä tai toteuttaja.

5.1.3. Tahot, joille tietoja voidaan luovuttaa

Asiakaslain 17 §:n 2 momentissa on lueteltu ne tahot, joille tietoja voidaan luovuttaa pykälän 1 momentissa mainittujen tarkoitusten ja tilanteiden ollessa käsillä.

Säännöksen mukaan tietoja saadaan antaa

- Toiselle sosiaalihuollon viranomaiselle.
Tällöin kyseessä on esimerkiksi muun kunnan sosiaalihuollon viranomainen tai oman kunnan toinen sosiaalihuollon toimintayksikkö. Säännös voi tulla siten sovellettavaksi esimerkiksi luovutettaessa tietoja lastensuojelusta päivähoidolle tai päihdehuollolle tai päinvastoin.
- Sen (em. toisen viranomaisen) toimeksiannosta sosiaalihuollon tehtäviä suorittavalle henkilölle tai yhteisölle.

Kyseessä olevassa kohdassa tarkoitetaan tilannetta, jossa luovutetaan toisen ulkopuolisen viranomaisen toimeksiannosta toimivalle henkilölle tai yhteisölle suoraan tietoja. Kysymykseen voi tulla esimerkiksi tilanne, jossa yksityiselle, toisen kunnan toimeksiannosta toimivalle lastensuojelulaitokselle, luovutetaan tässä laitoksessa olevan lapsen huollon järjestämiseksi välttämättömiä tietoja.

(Mikäli viranomainen luovuttaa tietoja omalle toimeksiantosuhteessa olevalle ostopalvelukumppanille, tapahtuu luovutus julkisuuslain 26 §:n perusteella, kuten edellä jaksossa 4.4. on selvitetty).

- Muulle viranomaiselle. Tällaisia muita viranomaisia ovat esimerkiksi poliisi, kouluviranomaiset, terveydenhuollon viranomaiset.

Säännös ei sanamuotonsa mukaan oikeuta luovuttamaan tietoja Kansaneläkelaitokselle tai eläkelaitoksille. Jos asiakas olisi oikeutettu etuuteen, jota hän ei ohjauksesta huolimatta kykene itsenäisesti hakemaan, tulee arvioida asiakaslain 9.3 §:ssä tarkoitetun ilmoituksen tarve.

5.1.4. Yksityinen sosiaalihoito

Asiakaslain 17 §:n 3 momentin mukaan yksityisesti sosiaalihoitoa järjestävälle taikka yksityiselle terveydenhuollon toimintayksikölle tai ammattihenkilölle sosiaalihoitoa järjestäjä tai toteuttaja saa antaa tietoja edellä 1 momentissa tarkoitetuissa tapauksissa vain siinä määrin, kuin se on välttämätöntä asiakkaan välittömän hoidon tai huollon toteuttamiseksi tai muusta tähän rinnastettavasta syystä. Tietoja voidaan luovuttaa vain säännöksessä tarkoitetuissa akuuteissa tilanteissa.

5.1.5. Muut tilanteet

Asiakaslain 17 §:n 4 momentti koskee tiedon luovuttajana vain viranomaista.

Säännöksen mukaan sosiaalihoitoa viranomaisen saa antaa pykälän 1 momentin 1 – 3 kohdassa säädetyillä edellytyksillä tietoja

- asiakkaan lailliselle edustajalle
- muulle henkilölle tai yhteisölle, jolle tiedon antaminen on välttämätöntä asiakkaan tahdon tai sosiaalihoitoa tarpeen selvittämiseksi tai sosiaalihoitoa toimenpiteen toteuttamiseksi.

Säännös koskee muun muassa tilanteita, joissa asiakkaan olosuhteita tarkistetaan yksityisiltä henkilöiltä. Tällöin joudutaan, arvioitaessa sosiaalihoitoa asiakkaan huollon tarvetta sekä sitä, miten toimenpiteitä toteutetaan, joissain tapauksissa luovuttamaan myös salassa pidettäviä tietoja muullekin yksityiselle henkilölle, jotta asiaa ylipäättänsä voitaisiin selvittää.

Tietoja voidaan luovuttaa vain siinä määrin, kuin se on välttämätöntä. Tällaisia tilanteita voi olla, kun selvitetään asiakaslain 9 §:n mukaisesti asiakkaan tahtoa yhdessä hänen omaisensa tai läheisensä kanssa, selvitetäessä viranomaiselle tehtyä lastensuojelulain 40 §:n tarkoittamaa lastensuojeluilmoitusta tai esimerkiksi selvitetäessä sosiaalihoitoa tarkoittamin tavoin henkilön sosiaalihoitoa tarvetta.

5.2. Salassa pidettävien tietojen antaminen asiakkaan suostumuksesta riippumatta eräissä muissa tilanteissa (SHAL 18 §)

Sen lisäksi, mitä viranomaisten toiminnan julkisuudesta annetussa laissa tai henkilötietolaissa säädetään, sosiaalihuollon järjestäjä tai toteuttaja saa, jos se on välttämätöntä lapsen edun taikka erittäin tärkeän yleisen tai yksityisen edun vuoksi, antaa tiedon salassa pidettävästä asiakirjasta asiakkaan tai tämän laillisen edustajan suostumuksesta riippumatta tuomioistuimelle tai muulle viranomaiselle asiassa, jossa sosiaalihuollon viranomaiselle on laissa säädetty oikeus tai velvollisuus panna asia vireille taikka osallistua vireillä olevan asian käsittelyyn tai toimeenpanoon antamalla lausunto tai selvitys taikka muulla vastaavalla tavalla. Lisäksi tiedon salassa pidettävästä asiakirjasta saa antaa sosiaalietuuksia käsittelevälle viranomaiselle tai laitokselle etuutta koskevan väärinkäytöksen selvittämiseksi, jos väärinkäytöstä on perusteltua syytä epäillä.

Sosiaalihuollon järjestäjän tai toteuttajan tulee pyydettyessä antaa asiakkaan tai tämän laillisen edustajan suostumuksesta riippumatta tieto salassa pidettävästä asiakirjasta poliisille, syyttäv viranomaiselle ja tuomioistuimelle, jos se on tarpeen sellaisen rikoksen selvittämiseksi, josta säädetään ilmoitusvelvollisuus rikoslain (39/1889) 15 luvun 10 §:ssä, taikka jonka enimmäisrangaistus on vähintään neljä vuotta vankeutta.

Salassa pidettävästä asiakirjasta saa antaa oma-aloitteisestikin tiedon, kun epäillään edellä 2 momentissa tarkoitettua rikosta taikka silloin, kun epäillään jonkun syyllistyneen siinä mainittua vähäisempään rikokseen, jos sosiaalihuollon järjestäjä ja toteuttaja arvioi sen olevan välttämätöntä lapsen edun taikka erittäin tärkeän yleisen tai yksityisen edun vuoksi.

Sosiaalihuollon viranomainen saa 1–3 momentissa tarkoitettujen tapausten lisäksi antaa tiedon salassa pidettävästä asiakirjasta, jos se on välttämätöntä tarkistettaessa sosiaalihuollon viranomaiselle laissa säädetyn tehtävän hoitamiseksi olennaisen tärkeää tietoa tilanteissa, joissa viranomaisella itsellään on oikeus saada tieto.

Säännöksen 1 – 3 momentti koskevat sekä yksityisesti järjestettävää että viranomaisen järjestämää sosiaalihuoltoa, 4 momentti vain viranomaisen järjestämää.

5.2.1. Osallistumisoikeus tai -velvoite

Asiakaslain 18 §:n 1 momentin mukaan sosiaalihuollon järjestäjä tai toteuttaja saa, myös oma-aloitteisesti, jos se on välttämätöntä lapsen edun taikka erittäin tärkeää yleisen tai yksityisen edun vuoksi, antaa tiedon salassa pidettävästä asiakirjasta asiakkaan tai tämän laillisen edustajan suostumuksesta riippumatta

- tuomioistuimelle
- muulle viranomaiselle sellaisessa asiassa, jossa sosiaalihuollon viranomaiselle on laissa säädetty oikeus tai velvollisuus
- panna asia vireille
- osallistua vireillä olevan asian käsittelyyn
- osallistua vireillä olevan asian toimeenpanoon
- antamalla lausunto tai selvitys taikka muulla vastaavalla tavalla.

Säännöksen tarkoittamia tilanteita ovat muun muassa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 14 §:n mukainen sosiaalilautakunnan vireillepano-oikeus lapsen huoltoa

ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa tai lain 16 §:ssä säädetty velvollisuus antaa selvitys tuomioistuimelle, sosiaalilautakunnan oikeus olla läsnä poliisin suorittamassa esitutkinnassa lasta koskevassa asiassa, passilain mukaisen suostumuksen antaminen huostaan otetun lapsen passin myöntämisestä koskevassa asiassa tai sosiaalilautakunnan velvollisuus antaa selvitys syyttäjälle lapsen omavaltaista haltuunottoa koskevassa asiassa.

5.2.2. Väärinkäytökset

Tiedon salassa pidettävästä asiakirjasta saa antaa myös sosiaalietuuksia käsittelevälle viranomaiselle tai laitokselle etuutta koskevan väärinkäytöksen selvittämiseksi, jos väärinkäytöstä on perusteltua syytä epäillä (SHAL 18.1 §).

Säännös mahdollistaa sosiaalihuollon viranomaisen oma-aloitteisen tiedon luovuttamisen toiselle sosiaalihuollon viranomaiselle tai muullekin viranomaiselle sekä esimerkiksi Kansaneläkelaitokselle, mikäli sosiaalihuollon viranomainen on toimintansa yhteydessä saanut tietoja, joiden pohjalta se voi perustellusti epäillä, että asiakas on käyttänyt väärin tämän toisen viranomaisen tai laitoksen myöntämää etuutta.

Säännös ei merkitse velvollisuutta ilmoituksen tekemiseen. Harkinta on tiedon luovuttavalla taholla. Lähtökohta tulisi olla se, että väärinkäytöksiin puututaan riittävän tehokkaasti.

Asianmukaista kuitenkin on, että asiakasta ensisijaisesti itse ohjataan selvittämään toisessa viranomaisessa tai laitoksessa mahdollinen väärinkäytöksensä. Säännös ei sanamuotonsa mukaan oikeuta ilmoittamaan toiselle viranomaiselle tai laitokselle mahdollisesta väärinkäytöksestä, mikäli kyse on palvelusta.

5.2.3. Poliisi, syyttäjä ja tuomioistuin

Asiakaslain 18 §:n 2 momentissa on selvennetty sosiaalihuollon järjestäjän tai toteuttajan velvollisuutta antaa tietoja poliisille, syyttäväviranomaiselle ja tuomioistuimelle.

Säännöksen mukaan sosiaalihuollon järjestäjän tai toteuttajan tulee pyydettyä antaa asiakkaan tai tämän laillisen edustajan suostumuksesta riippumatta salassa pidettävästä asiakirjasta tieto poliisille, syyttäväviranomaiselle ja tuomioistuimelle, jos kyse on rikoksesta, josta on säädetty ilmoitusvelvollisuus rikoslain 15 luvun 10 §:ssä. Samanlainen tietojenantovelvollisuus on tilanteessa, jossa kyse on rikoksesta josta on säädetty vähintään neljän vuoden enimmäisrangaistus.

Säännös ei velvoita oma-aloitteiseen tietojenantamiseen, vaan ainoastaan velvoittaa antamaan tietoja niitä pyydettyä. Säännös oikeuttaa kuitenkin sosiaalihuollon viranomaisen antamaan tietoja myös oma-aloitteisesti.

Asiakaslain 18 §:n 3 momentin mukaan sosiaalihuollon järjestäjä tai toteuttaja saa antaa salassa pidettävästä asiakirjasta tiedon oma-aloitteisestikin tilanteissa, jossa epäillään rikosta josta on säädetty vähäisempikin kuin neljän vuoden enimmäisrangaistus. Edellytyksenä tällöin kuitenkin on, että sosiaalihuollon järjestäjä ja toteuttaja arvioi tiedon luovuttamisen olevan välttämätöntä lapsen edun taikka erittäin tärkeän yleisen tai yksityisen edun

vuoksi. Tällainen tilanne voi täytyä esimerkiksi silloin, kun lapseen on kohdistunut vähäisempi kuin 2 momentissa tarkoitettu rikos ja lapsen huoltajat eivät ryhdy tilanteen edellyttämiin toimiin, esimerkiksi tee rikosilmoitusta. Tyypillinen esimerkki voi olla perheväkivaltatilanne.

5.2.4. Tietojen tarkastaminen

Asiakaslain 18 §:n 4 momentti koskee vain viranomaisia. Säännöksen mukaan viranomaisen saa antaa tiedon salassa pidettävästä asiakirjasta, mikäli tiedon antaminen on välttämätöntä tarkistettaessa sosiaalihuollon viranomaiselle laissa säädetyn tehtävän hoitamiseksi olennaisen tärkeää tietoa tilanteesta, jossa viranomaisella itsellään on oikeus saada tieto.

Säännöksessä tarkoitetaan lähinnä tilanteita, jossa sosiaalihuollon viranomaisen on laissa säädetyn tehtävän hoitamiseksi esimerkiksi toteutettaessa sosiaalihuoltoa tai sosiaalihuollon tarvetta selvittäessä, tarkistettava asiakkaan esittämiä tietoja. Tietojen tarkistamisen tulee olla välttämätöntä sosiaalihuollon toimenpiteiden toteuttamiseksi. Lisäedellytyksenä on, että sosiaalihuollon viranomaisella on oikeus saada tämä tieto asiakaslain 20 §:n tai muun tietojen saantia tai luovutusta koskevan säännöksen perusteella tai ettei tieto itsessään ole salassa pidettävä. Säännös ei siten laajenna sosiaalihuollon viranomaisen tietojensaantioikeutta, vaan antaa oikeuden luovuttaa salassa pidettäviä tietoja siinä mainituin edellytyksin.

5.3. Vaitiolovelvollisuudesta poikkeaminen ja sen lakkaaminen (19 §)

Mitä viranomaisten toiminnan julkisuudesta annetussa laissa tai tässä laissa säädetään asiakirjasalassisuuden lakkaamisesta tai siitä poikkeamisesta, koskee soveltuvin osin myös vaitiolovelvollisuuden piiriin kuuluvaa tietoa.

Säännöksessä on viittaus julkisuuslakiin koskien asiakirjan salassapidon lakkaamista tai siitä poikkeamista. Salassapidon lakkaamista on käsitelty 14 §:n kohdalla. Säännös koskee tietoja, jotka sosiaalihuollon asiakirjoihin merkittyinä olisivat salassa pidettäviä ja ovat siten asiakaslain 15 §:n mukaisen vaitiolovelvollisuuden piirissä. Vaitiolovelvollisuuden lakkaamiseen ja siitä poikkeamiseen sovelletaan samoja säännöksiä kuin asiakirjan salassapidon lakkaamiseen tai siitä poikkeamiseen. Näitä säännöksiä on selvitetty edellä.

6. SOSIAALIHUOLLON VIRANOMAISTEN OIKEUDESTA SALASSA PIDETTÄVIIN TIETOIHIN JA VIRKA-APUUN

6.1. Velvollisuus antaa sosiaalihuollon viranomaiselle salassa pidettäviä tietoja (SHAL 20 §)

Valtion ja kunnan viranomainen sekä muu julkisoikeudellinen yhteisö, kansaneläkelaitos, eläketurvakeskus, eläkesäätiö ja muu eläkelaitos, vakuutuslaitos, koulutuksen järjestäjä, sosiaalipalvelun tuottaja, terveyden- ja sairaudenhoitotoimintaa harjoittava yhteisö tai toimintayksikkö sekä terveydenhuollon ammattihenkilö ovat velvollisia antamaan sosiaalihuollon viranomaiselle sen pyynnöstä maksutta ja salassapitosäännösten estämättä hallussaan olevat sosiaalihuollon asiakassuhteeseen olennaisesti vaikuttavat tiedot ja selvitykset, jotka viranomaiselle laissa säädetyn tehtävän vuoksi ovat välttämättömiä asiakkaan sosiaalihuollon tarpeen selvittämiseksi, sosiaalihuollon järjestämiseksi ja siihen liittyvien toimenpiteiden toteuttamiseksi sekä viranomaiselle annettujen tietojen tarkistamista varten.

Edellä 1 momentissa tarkoitettu velvollisuus koskee myös rahalaitosta, jos sosiaalihuollon viranomainen ei saa riittäviä tietoja ja selvityksiä edellä mainituilta tahoilta ja jos on perusteltua syytä epäillä asiakkaan tai hänen laillisen edustajansa antamien tietojen riittävyyttä tai luotettavuutta. Pyyntö tulee esittää kirjallisena rahalaitokselle ja pyynnön esittämistä koskevan päätöksen on oikeutettu tekemään sosiaalihuoltolain 6 §:ssä tarkoitetun toimielimen määräämä sosiaalihuollon viranhaltija. Ennen kuin pyyntö tehdään rahalaitokselle, on asiakkaalle annettava siitä tieto.

Säännöksessä mainitut viranomaiset, laitokset ja muut tahot ovat velvollisia antamaan sosiaalihuollon viranomaiselle, sen pyynnöstä maksutta, salassapitosäännösten estämättä hallussaan olevat sellaiset tiedot ja selvitykset, jotka vaikuttavat olennaisesti sosiaalihuollon asiakassuhteeseen (SHAL 20 §). Edellytyksenä on, että nämä tiedot ja selvitykset ovat sosiaalihuollon viranomaiselle laissa säädetyn tehtävän vuoksi välttämättömiä

- asiakkaan sosiaalihuollon tarpeen selvittämiseksi,
- sosiaalihuollon järjestämiseksi ja siihen liittyvien toimenpiteiden toteuttamiseksi tai
- viranomaiselle annettujen tietojen tarkistamista varten.

Säännöksessä tarkoitettuja salassa pidettävien tietojen tulee olla luonteeltaan sellaisia, joita sosiaalihuollon viranomainen tehtävässään välttämättä tarvitsee. Tämä merkitsee sitä, että ilman näitä tietoja ei asiakkaan sosiaalihuollon tarvetta voitaisi ainakaan riittävästi selvittää tai esimerkiksi jotain palvelua järjestää. Lähtökohtana luonnollisesti on, että asiakas ensisijaisesti itse toimittaa ne asiakirjat ja tiedot, joita sosiaalihuollon viranomainen tehtävässään tarvitsee tai antaa suostumuksensa viranomaiselle hankkia kyseiset tiedot (SHAL 12.1 §). Viranomainen voi pääsääntöisesti vasta tämän jälkeen turvautua säännöksen mukaiseen tietojensaantioikeuteensa. Poikkeuksena ovat kiireelliset tilanteet tai muut vastaavat tilanteet, joissa asiakasta ei hallintomenettelylain 15 §:ssä säädetyn perustein tarvitsisi kuulla ennen kuin häntä koskeva päätös tehdään.

Säännöksen tarkoittamia tietoja sosiaalihuollon viranomaisella on oikeus saada

- valtion ja kunnan viranomaiselta
- muulta julkisoikeudelliselta yhteisöltä
- Kansaneläkelaitokselta

- Eläketurvakeskukselta
- muulta eläkelaitokselta
- vakuutuslaitokselta
- koulutuksen järjestäjältä
- sosiaalipalvelun tuottajalta
- terveyden- ja sairaudenhoitotoimintaa harjoittavalta yhteisöltä tai toimintayksiköltä
- terveydenhuollon ammattihenkilöltä.

Edellä mainituilta tahoilta on sosiaalihuollon viranomaisella oikeus saada pyynnöstä salassapitosäännösten estämättä kaikki näiden tahojen hallussa olevat tiedot ja selvitykset. Säännös ei siten velvoita mainittuja tahoja laatimaan sosiaalihuollon viranomaisen pyynnöstä erilaisia selvityksiä tai lausuntoja. Säännöksen tarkoittama velvollisuus koskee vain mainittujen tahojen hallussa olevia tietoja ja selvityksiä. Joissain tapauksissa voi olla perusteltua, että luovuttava taho laatii koosteen asiakirjoista tai laatii erillisen lausunnon (esimerkiksi tilanteissa, joissa pyydettyjä asiakirjoja on paljon tai asiakirjat sisältävät salassa pidettäviä tietoja myös muista henkilöistä, joita tulisi kuulla hallintomenettelylain 15 §:n nojalla). Pyydetty tiedot ja selvitykset on annettava maksutta.

Koska mainittujen tietojen ja selvitysten tulee olla kulloisenkin sosiaalihuollon tehtävän kannalta välttämättömiä ja sosiaalihuollon asiakassuhteeseen olennaisesti vaikuttavia tietoja ja selvityksiä, arvioi pyynnön välttämättömyyden ja olennaisuuden tietoa pyytävä taho eli sosiaalihuollon viranomainen.

Sosiaalihuollon viranomaisen tietojensaantioikeuden kannalta on yhdentekevää, ovatko tiedot salassa pidettäviä vai julkisia. Pyydetty tiedot on annettava siinä laajuudessa kuin sosiaalihuollon viranomaisen tietopyynnössään on esittänyt. Sosiaalihuollon viranomaisen on tietopyynnössään pystyttävä kuitenkin yksilöimään ja perustelemaan tietopyyntönsä. Perusteltavaksi tulee muun muassa se, miten tiedot olennaisesti vaikuttavat sosiaalihuollon asiakassuhteeseen. Perustelovelvollisuus ei voi kuitenkaan olla kovin yksityiskohtainen, ottaen huomioon asiakassuhteen luottamuksellisuuden suoja ja toisaalta sosiaalihuollon viranomaisen vaitiolovelvollisuus. Yksilöinnin ja perustelun tarkoitus onkin lähinnä se, että pyydetessä tietoja luovuttava taho voi lähtökohtaisesti arvioida sen, missä laajuudessa ja mitä tietoja kulloinkin tulee antaa.

Mikäli tietoja luovuttava taho ei katso voivansa suostua sosiaalihuollon viranomaisen tietopyyntöön, tulee luovuttavan tahon tehdä asiassa julkisuuslain mukainen päätös tietojen antamatta jättämisestä. Tämän kielteisen päätöksen sosiaalihuollon viranomainen voi saattaa valituksena hallinto-oikeuden tutkittavaksi.

6.1.1. Rahalaitoksen velvollisuus antaa salassa pidettäviä tietoja

Asiakaslain 20 §:n 2 momentin mukaan edellä tarkoitettu tietojenantovelvollisuus koskee myös rahalaitosta. Mikäli sosiaalihuollon viranomainen ei saa riittäviä tietoja ja selvityksiä asiakkaalta itseltään (SHAL 12 §) tai edellä 20 §:n 1 momentissa mainituilta tahoilta ja jos on perusteltua syytä epäillä asiakkaan tai hänen laillisen edustajansa antamien tietojen riittävyyttä tai luotettavuutta, voi sosiaalihuollon viranomainen pyytää tietoja rahalaitokselta.

Edellytyksenä siten on, että tietoja ja selvityksiä on pyydetty asiakkaalta tai asiakaslain 20 §:n 1 momentissa mainituilta tahoilta ja saadut tiedot ja selvitykset eivät ole vielä riittäviä tai niitä ei ole voitu saada, jotta vireillä oleva asia voitaisiin ratkaista. Näiden pyydettyjen tietojen ja selvitysten lisäksi sosiaalihuollon viranomaisella tulee olla objektiivisesti harkiten perusteltu syy tai aihe epäillä asiakkaan esittämien tietojen riittävyyttä. Säännöksen mukaan pelkkä epäily ei siten riitä.

Käytännössä tilanne, jossa tietopyyntö voitaisiin esittää rahalaitokselle, voisi olla esimerkiksi tilanteessa, jossa asiakkaan esittämät tiedot ja asiakaslain 20 §:n 1 momentissa mainituilta tahoilta saadut tiedot ovat keskenään sillä tavoin ristiriidassa, että viranomaisella on säännöksen tarkoittamassa mielessä ”perusteltua syytä epäillä” asiakkaan tietojen luotettavuutta. Näissäkin tilanteissa asiakkaalle tulee varata asiakaslain 12 §:n mukaisesti tilaisuus tutustua muualta hankittuihin tietoihin, samoin kuin tilaisuus antaa asiassa tarpeellista lisäselvitystä.

Mikäli sosiaalihuollon viranomainen päätyy pyytämään tietoja rahalaitokselta, on asiasta tehtävä nimenomainen päätös. Päätöksen on oikeutettu tekemään sosiaalihuoltolain 6 §:ssä tarkoitetun toimielimen (sosiaalilautakunta tms. vastaava) määräämä sosiaalihuollon viranhaltija. Päätös on tehtävä kirjallisesti ja annettava tiedoksi sosiaalihuollon asiakkaalle. Sosiaalihuollon asiakkaalla on tästä päätöksestä oikeus hakea muutosta. Päätöksenteon jälkeen pyyntö tehdään kirjallisesti rahalaitokselle. Hallintolainkäyttölain mukaan päätöstä, johon saa hakea muutosta valittamalla, ei saa panna täytäntöön ennen kuin se on saanut lainvoiman. Päätös voidaan kuitenkin panna täytäntöön lainvoimaa vailla olevana, jos päätös on luonteeltaan sellainen, että se on pantava täytäntöön heti, tai jos päätöksen täytäntöönpanoa ei yleisen edun vuoksi voida lykätä. Kun valitus on tehty, valitusviranomainen voi kieltää päätöksen täytäntöönpanon tai määrätä sen keskeytettäväksi tai antaa muun täytäntöönpanoa koskevan määräyksen.

Asiakaslain voimaan tullessa sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen tulee siten erikseen päätöksellään määrittellä ne viranhaltijatahot, joilla on oikeus tehdä asiakaslain 20 §:n 2 momentin mukainen pyyntö rahalaitokselle. Tällaista velvollisuutta (määrätä erikseen) ei ole, kun kyse on asiakaslain 20 §:n 1 momentin tarkoittamasta tietopyynnöstä siinä mainituille viranomaisille, laitoksille ja muille tahoille.

Mikäli tietoja pyydetään rahalaitokselta asiakasmaksulain (976/1998) 14 a §:n perusteella, ei asiassa tarvitse myöskään tehdä asiakaslain 20 §:n 2 momentin mukaista tietopyyntöä koskevaa päätöstä. Sosiaalihuollosta vastaavan kunnan toimielimen ei myöskään tarvitse erikseen määrittellä tietoa pyytävää viranhaltijatahoa. Asiakasmaksulain 14 a §:n mukaisesti tietopyynnössä on kyse asiakasmaksun suuruuden määrittämisestä eikä asiakaslain 20 §:n 1 momentin tarkoittamista tietopyyntöperusteista.

6.2. Tietojen luovuttaminen teknisen käyttöyhteyden avulla (21 §)

Sosiaalihuollon viranomainen voi saada veroviranomaisilta ja kansaneläkelaitokselta teknisen käyttöyhteyden avulla näiden henkilörekistereissä olevia edellä 20 §:ssä tarkoitettuja salassa pidettäviä henkilötietoja asiakkaan suostumuksesta riippumatta maksun määräämistä ja tietojen tarkistamista varten. Sosiaalihuollon viranomaisen tulee etukäteen ilmoittaa asiakkaalle tästä mahdollisuudesta.

Ennen teknisen käyttöyhteyden avaamista tietoja pyytävän viranomaisen on esitettävä selvitys siitä, että tietojen suojauksesta huolehditaan asianmukaisesti.

Sosiaalihuollon viranomaisella on säännöksen mukaan oikeus saada veroviranomaiselta ja Kansaneläkelaitokselta teknisen käyttöyhteyden avulla näiden viranomaisten ja laitosten henkilörekisterissä olevia asiakaslain 20 §:ssä tarkoitettuja (sosiaalihuollon asiakassuhteeseen olennaisesti vaikuttavia tietoja ja selvityksiä) salassa pidettäviä henkilötietoja asiakkaan suostumuksesta riippumatta maksun määräämistä ja tietojen tarkistamista varten. Mikäli sosiaalihuollon viranomainen luo säännöksen tarkoittaman käyttöyhteyden ja aikoo käyttää sitä, on asiakkaalle ilmoitettava tästä mahdollisuudesta etukäteen.

Mainitun käyttöyhteyden hyödyntäminen ei oikeuta saamaan tietoja maksutta. Sosiaalihuollon viranomaisen tulee siten tehdä sopimus teknisen käyttöyhteyden avaamisesta veroviranomaisen ja Kansaneläkelaitoksen kanssa.

Ennen teknisen käyttöyhteyden avaamista tietoa pyytävän viranomaisen on esitettävä selvitys siitä, että tietojen suojauksesta huolehditaan asianmukaisesti. Tietojen suojauksesta on säännökset henkilötietolaissa.

6.3. Sosiaalihuollon viranomaisen oikeus saada virka-apua (22 §)

Sosiaalihuollon viranomaisella on oikeus saada laissa säädettyjen tehtäviensä suorittamiseksi tarpeellista virka-apua muilta viranomaisilta.

Virka-avun antajan tulee salassapitovelvollisuuden estämättä ilmaista sosiaalihuollon viranomaiselle virka-aputehtävän edellyttämät tiedot.

Sosiaalihuollon viranomaisen oikeudesta saada virka-apua on säädetty asiakaslain 22 §:ssä sekä julkisuuslain 26 §:n 3 momentissa. Mainittua julkisuuslain säännöstä sovelletaan täydentävänä suhteessa asiakaslain 22 §:ään.

Sosiaalihuollon viranomaisella on oikeus saada laissa säädettyjen tehtävien suorittamiseksi tarpeellista virka-apua muilta viranomaisilta (SHAL 22 § 1 mom.). Virka-apua voi antaa siten ainoastaan viranomaistaho (esimerkiksi toinen sosiaalihuollon viranomainen, poliisi tai muu viranomaistaho).

Virka-avun antajan tulee salassapitovelvollisuuden estämättä ilmaista sosiaalihuollon viranomaiselle ne tiedot, jotka ovat välttämättömiä virka-aputehtävän suorittamiseksi ja toimeenpanemiseksi. Sosiaalihuollon viranomaisten oikeus luovuttaa virka-aputehtävän suorittamiseksi salassa pidettävästä asiakirjasta tietoja määräytyy julkisuuslain 26 §:n 3 momentin mukaisesti. Edellytyksenä on, että salassa pidettävien tietojen antaminen on välttämätöntä virka-aputehtävän suorittamiseksi. Julkisuuslain 26 §:n 3 momentin mukaan viranomainen voi antaa salassa pidettävästä asiakirjasta tiedon antamansa virka-aputehtävän suorittamiseksi sekä toimeksiannostaan tai muuten lukuunsa suoritettavaa tehtävää varten, jos se on välttämätöntä tehtävän suorittamiseksi.

Säännöksen mukaisesti myös salassa pidettäviä tietoja voidaan tarpeellisilta, välttämättömiltä osin luovuttaa sille taholle, jolta virka-apuakin pyydetään. Salassa pidettäviä tietoja ei voida luovuttaa enemmälti kuin virka-aputehtävän suorittaminen kulloinkin välttämättä

vaatii. Myös virka-avun antajalla on velvollisuus salassapitovelvollisuuden estämättä ilmaista sosiaalihuollon viranomaiselle virka-aputehtävänsä toteuttamisen kannalta merkittävät mahdolliset salassa pidettävät tiedot.

Virka-avun tarkoituksena on avustaa pyytävää viranomaista sen laillisten virkatehtävien suorittamiseksi, mikäli viranomaisella itsellään ei ole siihen riittäviä keinoja. Virka-avun tarkoituksena voi olla myös auttaa pyytävää viranomaista sen tavoitteiden toteuttamisessa ilmenneestä tai odotettavissa olevasta vastarinnasta huolimatta. Tällöin kyse on lähinnä tilanteesta, jossa esimerkiksi voi ilmetä akuutin väkivallan uhka tms.

Virka-apupyynnö on yksilöitävä. Yksilöinti merkitsee sitä, että virka-avun kohde on yksilöinnin kautta käytävä selville ja myös sitä, että peruste, jonka vuoksi virka-apua pyydetään, ilmenee virka-apupyynnöstä.

Perusteen virka-avun pyytämiseksi voi arvioida vain sosiaalihuollon viranomainen. Sosiaalihuollon viranomaisten oikeutta pyytää ja saada virka-apua ei ole säännöksillä siten rajoitettu muutoin kuin edellä mainitulla tarpeellisuuskriteerillä.

Virka-avun antajalla - virka-apupyynnön kohteella - ei ole lähtökohtaisesti oikeutta arvioida virka-apupyynnön tarpeellisuutta. Virka-avusta ja sen antamisesta voidaan kieltäytyä ainoastaan tilanteissa, joissa virka-avun pyytäjällä ei ole toimivaltaa pyynnön tekemiseen tai tilanteissa, joissa kyse on selkeästi lainvastaisesta virka-apupyynnöstä. Virka-avun tarpeen arvioi siten lähtökohtaisesti aina sosiaalihuollon viranomainen. Mikäli virka-apupyynnö on täysin yksilöimätön, voidaan virka-avun antamisesta myös kieltäytyä.

Sosiaalihuollon virka-apupyynnöjen luonteesta - kiireellinen toimenpide - johtuu kuitenkin usein, että virka-apupyynnöltä ei voida kaikissa tilanteissa edellyttää kirjallista muotoa ja tarkkaa yksilöintiä. Kiiretapauksissa myös suulliset virka-apupyynnöt täyttävät vaadittavat vaatimukset. Edellytyksenä tietysti on, että virka-apupyynnön tavoite on laillinen sekä, että pyytävällä viranomaisella on toimivalta pyynnön tekemiseen ja että virka-avun tarpeellisuuskriteeri täyttyy.

6.3.1. Ulkoasiainministeriön antama virka-apu

Lastensuojelulain 45 §:n 3 momentin mukaan asianomainen kunta - sosiaalilautakunta - voi pyytää ulkoasiainministeriön välityksellä virka-apua lastensuojelutarpeen selvittämiseksi ulkomailla.

Tällaisen selvityksen sosiaalilautakunnan pyynnöstä voi ulkomailla tehdä myös sellainen viran- tai toimenhaltija, joka ulkoasianhallinnosta annetun lain 16 §:n mukaan voi suorittaa julkiselle notaarille kuuluvia tehtäviä.

6.4. Sosiaalihuollon viranomaisten velvollisuus antaa virka-apua

Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 35 §:n 2 momentin mukaan kunnan sosiaalihuollon viranomaisten on annettava oikeusministeriölle pyynnöstä virka-apua lapsen olinpaikan ja lapsen olosuhteiden selvittämiseksi, vieraassa valtiossa annetun lapsen

huoltoa koskevan päätöksen täytäntöönpanon ja lapsen palauttamisen turvaamiseksi sekä lapsen luvattoman poisviemisen ehkäisemiseksi. Asiakslain 27 §:n 2 momentti oikeuttaa toimimaan myös suoraan paikallisten viranomaisten kanssa, joten enää ei välttämättä ole toimittava oikeusministeriön kautta.

Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta annetun lain 32 §:n 1 momentin mukaan ulosottomiehen pyynnöstä sosiaalihuollon viranomaisen on annettava täytäntöönpanon suorittamiseksi tarpeellista virka-apua. Tällainen tilanne voi tulla esimerkiksi noudettaessa mainitun lain 24 §:n mukaisesti lasta.

Poliisilain 41 §:n mukaan viranomaisen on annettava poliisille kuuluvan tehtävän suorittamiseksi sellaista tarpeellista virka-apua, jonka antamiseen asianomainen viranomainen on toimivaltainen.

7. MUISTUTUS JA SOSIAALIASIAMIES

Muistutus- ja sosiaaliasiamiesjärjestelmällä on haluttu kiinnittää erityistä huomiota sosiaalihuollon laatuun sekä asiakkaan kohteluun sosiaalihuollossa. Muistutusjärjestelmä ja sosiaaliasiamiesjärjestelmä ovat siis myös tapoja saada tietoja niistä epäkohdista, joita kunnassa mahdollisesti sosiaalihuollon järjestämisessä on. Näiden järjestelmien avulla päätöksentekijän - kunnanvaltuuston, sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen sekä virkamiesten - on mahdollisuus saada tietoa, jota voidaan hyödyntää päätöksenteossa esimerkiksi varattaessa tarpeenmukaisia määrärahoja sosiaalihuoltoon. Asiakkaan kannalta muistutus- ja sosiaaliasiamiesjärjestelmällä voidaan saada yksittäiseen asiaan nopea korjaus.

7.1. Muistutus (23 §)

Asiakkaalla on oikeus tehdä muistutus kohtelustaan sosiaalihuollon toimintayksikön vastuuhenkilölle tai sosiaalihuollon johtavalle viranhaltijalle. Muistutukseen on vastattava kohtuullisessa ajassa sen tekemisestä.

Muistutuksesta annettuun vastaukseen ei saa hakea muutosta valittamalla.

Muistutuksen tekeminen ei rajoita asiakkaan oikeutta hakea muutosta siten kuin siitä erikseen säädetään. Muistutuksen tekeminen ei myöskään vaikuta asiakkaan oikeuteen kannella asiastaan sosiaalihuoltoa valvoville viranomaisille.

Sosiaalihuollossa tehtäviin hallintopäätöksiin on mahdollisuus hakea muutosta sosiaalihuoltolaissa ja erityislainsäädännössä säädetyin tavoin. Niissäkin tapauksissa, joissa valitusoikeutta ei ole, asiakkaalla on aina mahdollisuus kantelun avulla reagoida asiansa käsittelyyn. Käytettävissä ovat tarvittaessa myös rikoslain (39/1889) ja vahingonkorvauslain (412/1974) mukaiset oikeusturvakeinot.

Sosiaalihuoltoa koskevista päätöksistä saa hakea muutosta lähinnä sosiaalihuoltolain nojalla (7. luku). Viranhaltijan päätökseen saa hakea oikaisua sosiaalilautakunnalta 14 päivän kuluessa päätöksen tiedoksisaannista. Lautakunnan päätöksestä saa valittaa hallinto-oikeuteen ja hallinto-oikeuden päätöksestä korkeimpaan hallinto-oikeuteen. Valitusaika on

30 päivää päätöksen tiedoksisaanista. Eräistä hallinto-oikeuden päätöksistä ei ole valitus-oikeutta. Hallinto-oikeus liittyy päätökseensä valitusosoituksen tai -kiellon. Myös sosiaali-huollon erityislainsäädännössä on muutoksenhakuoikeutta koskevia säännöksiä, esimerkik-si vammaispalvelulain 18 ja 19 §, lastensuojelulain 7 luku).

Edellä mainittujen oikeusturvakeinojen lisäksi kohteluunsa tyytymätön asiakas voi tehdä muistutuksen kohtelustaan (SHAL 23 §). Asiakkaalla on oikeus tehdä muistutus kohtelusta joko sosiaalihuollon toimintayksikön vastuuhenkilölle tai sosiaalihuollon johtavalle viranhaltijalle. Muistutukseen on vastattava kohtuullisessa ajassa sen tekemisestä.

Muistutus tehdään pääsääntöisesti ja osoitetaan sosiaalihuollon vastuuhenkilölle tai sosiaalihuollon johtavalle viranhaltijalle. Kunnan – esimerkiksi sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen – tulisi siten nimetä ne sosiaalihuollon johtavat viranhaltijat ja toimintayksiköiden vastuuhenkilöt, joille muistutus voidaan tehdä ja joilla on oikeus käsitellä muistutus. Kun kysymys on täysin yksityisesti järjestetystä sosiaalihuollosta, muistutus tehdään kunnan sosiaalihuollon viranomaiselle – sosiaalihuollon johtavalle viranhaltijalle. Mikäli muistutus halutaan tehdä sosiaalihuollon johtavasta viranhaltijasta, se voidaan tehdä kunnan sosiaalihuollosta vastaavalle toimielimelle.

Muistutus kohdistuu lähinnä sosiaalihuollon toteuttamista koskevaan tosiasialliseen toimintaan – asiakkaan kohteluun. Tavoitteena on, että asiakkaalla on helppo, joustava ja nopea keino esittää mielipiteensä sille, jolla on mahdollisuudet myös tosiasiallisesti vaikuttaa tilanteen pikaiseen korjaamiseen.

Muistutuksen käsittelyssä on soveltuvin osin noudatettava hallintomenettelylain säännöksiä. Muistutus on pääsääntöisesti tehtävä kirjallisesti. Asiakkaan tulisi saada muistutuksen tekemiseen liittyvää neuvontaa. Tällainen neuvonta olisi tyypillisesti sosiaaliasiamiehen tehtäviä. (Litteenä on Tampereen seutukunnan sosiaaliasiamiehen kehittämä mallilomake. Lomake löytyy internetistä www.tampere.fi)

Lähin neuvova taho voisi myös olla sosiaalihuollon henkilöstö toimintayksikössä. Muistutukseen on annettava vastaus kohtuullisessa ajassa sen tekemisestä. Asiakkaan tulee aina saada selkeä ja asiallinen vastaus muistutukseensa. Erityisesti on kiinnitettävä huomiota vastauksen ymmärrettävyyteen asiakkaan kannalta. Vastauksesta tulisi käydä myös ilmi, mihin toimenpiteisiin muistutuksen johdosta on mahdollisesti ryhdytty tai miten asia muutoin on tarkoitus hoitaa.

Muistutusta koskevaan vastaukseen ei ole valitusoikeutta. Muistutuksen tekeminen ei kuitenkaan rajoita asiakkaan oikeutta hakea muutosta palvelua tai tukitoita koskevaan viranhaltijan päätökseen. Muistutuksen tekeminen ei myöskään vaikuta rajoittavasti asiakkaan oikeuteen kannella asiastaan sosiaalihuoltoa valvoville viranomaisille (esimerkiksi sosiaalilautakunnalle, kunnanhallitukselle, lääninhallituksille, eduskunnan oikeusasiamiehelle tai valtioneuvoston oikeuskanslerille). Kantelu on vapaamuotoinen eikä se ole sidottu määrä-aikaan.

Sosiaaliasiamiehen tavoitettavuus on sosiaalihuollon asiakkaiden kannalta ensiarvoisen tärkeää. Asiamiehen tehtävien luonne on sellainen, että hänen puolueettomuutensa varmistamiseksi kunnan tulisi tehdä sellaiset järjestelyt, joilla tätä riippumatonta asemaa edistetään. Kunnan tulisi siten arvioida, millä tavoin sosiaaliasiamiesten toiminnallinen puolueettomuus turvataan.

Sosiaaliasiamiehellä ei ole laissa annettua itsenäistä päätösvaltaa. Sosiaaliasiamies voi toimia yksityisen asiakkaan puolesta ja saada tietoja sosiaalitoimelta tai muulta viranomaiselta vain asiakkaan nimenomaisen suostumuksen perusteella. Sosiaaliasiamies ei käsittele myöskään muistutuksia, vaan antaa tarvittaessa apua asiakkaalle muistutuksen tekemisessä.

Useimmiten sosiaaliasiamies voinee hoitaa laissa säädettyä neuvontatehtäväänsä tai muutoin hoitaa tehtäviään ilman että asiakkaan henkilötietoja tarvitaan. Jos on kyse yleisestä neuvonnasta, jossa asiakkaan henkilötiedoilla ei ole merkitystä, ei asiakasta koskevia henkilötietoja myöskään saa tallettaa asiakasrekisteriin pelkästään tilastointitarkoituksia varten. Tällöin voidaan tallettaa vain lukumäärä- ja muita tilastollisia tietoja. Asiakkaiden ilmoittamien työntekijöiden tietoja voidaan kerätä ja tallettaa ainoastaan yhteydenottotarkeitua varten. Sosiaaliasiamiehen asiakasrekisteriin voidaan kerätä ja tallettaa henkilötietoja vain sellaisista asiakkaista, joiden asian hoitaminen edellyttää henkilötietojen pyytämistä. Tällöin arkaluonteisten henkilötietojen käsittely perustuu asiakkaan suostumukseen.

Sosiaaliasiamiehen tulee laatia asiakasrekisteristään henkilötietolain mukainen rekisteriseloste. Liitteenä on malliksi täytetty sosiaaliasiamiehen asiakasrekisteriä koskeva rekisteriseloste, johon sisältyy myös asiakkaiden informointia. Kyseinen seloste löytyy myös tietosuojaavaltuutetun kotisivuilta: www.tietosuoja.fi ja niitä voi myös tilata tietosuojaavaltuutetun toimistosta, puh. 09–18251.

Sosiaaliasiamiehen tehtävänä on tiedottaa asiakkaan oikeuksista asiakkaille, sosiaalihuollon henkilöstölle ja mahdollisille muille tahoille. Yhteydenpito esimerkiksi sosiaalihuollon ja muihin viranomaisiin, sosiaalihuoltohenkilöstön järjestöihin ja asiakkaita edustaviin tahoihin olisi tällöin tärkeää ja tarpeellista. Tiedottamisessa olisi pyrittävä aktiiviseen tiedonvälittämiseen niin, ettei tiedon puuttuminen estäisi asiakkaan oikeuksien toteutumista. Epäkohtia ja puutteita havaitessaan sosiaaliasiamies voisi saattaa asian lääninhallituksen tai perusturvalautakunnan tietoisuuteen mahdollisia toimenpiteitä varten.

Vuosittaisessa selvityksessään kunnanhallitukselle voi sosiaaliasiamies yleisellä tasolla puuttua niihin ongelmiin ja epäkohtiin, joita hän on työssään havainnut. Selvityksessä ei voida luovuttaa salassa pidettäviä tietoja tai asiakirjoja kunnanhallitukselle. Sosiaaliasiamies voi kiinnittää selvityksessään huomiota muun muassa siihen, miten määrärahoja on varattu tai suunnattu kunnan sosiaalipalveluihin, miten sosiaalipalveluja on kunnassa järjestetty tai millä tavoin sosiaalihuoltoa ja sen laatua voitaisiin kunnassa kehittää ja edistää.

Sosiaaliasiamiehen tulisi antaa selvitys käsiteltäessä sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen talousarvioesitystä. Tällöin myös sosiaalihuollosta vastaavalla toimielimellä olisi mahdollisuus arvioida niitä tarpeita, joita selvitys mahdollisesti talousarvioehdotuksen sisältöön ja sen muuttamiseen antaa aihetta.

8. ERINÄISET SÄÄNNÖKSET

8.1. Asiakirjojen käsittelyminen ja säilyttäminen (26 §)

Sosiaali- ja terveysministeriö voi tarvittaessa antaa yleisiä ohjeita asiakastietojen käsittelyyn ja säilyttämiseen liittyvistä menettelyistä.

Säännöksen mukaan sosiaali- ja terveysministeriö voi tarvittaessa antaa yleisiä ohjeita asiakastietojen käsittelyyn ja säilyttämiseen liittyvistä menettelyistä. Tällaisia ohjeita ei vielä ole valmisteilla.

8.2. Tietosuojaa ja virka-apua koskevien säännösten soveltamisala (27 §)

Mitä 3 ja 4 luvussa säädetään sosiaaliviranomaisen oikeudesta saada ja luovuttaa salassa pidettäviä tietoja sekä virka-apusta, koskee myös sosiaalihuoltolain 3 §:ssä mainittuja sosiaalihuollon ohjauksesta ja valvonnasta vastaavia viranomaisia niiden hoitaessa yksittäistä henkilöä koskevia ja valvontaan liittyviä tehtäviä.

Mitä 1 momentissa sekä 3 ja 4 luvussa säädetään, koskee soveltuvien osin myös yhteistyötä sellaisten ulkomaisten tahojen kanssa, jotka hoitavat mainituissa säännöksissä tarkoitettuja tehtäviä. Salassa pidettäviä tietoja luovutettaessa on tällöin erityisesti pyrittävä varmistumaan siitä, että niitä käytetään vain tämän lain edellyttämiin tarkoituksiin ja että niiden suojauksesta huolehditaan asianmukaisesti.

Mitä edellä tässä laissa säädetään salassapitovelvoitteista ja niistä poikkeamisesta sosiaalihuollossa, koskee myös sitä, joka on saanut salassa pidettävän tiedon edellä 3 ja 4 luvussa ja tässä pykälässä tarkoitetuissa tapauksissa.

Kun tuomioistuimessa ilmaistaan tämän lain mukaan salassa pidettävä tieto, suullinen käsittely on tarpeellisin osin toimitettava yleisön läsnä olematta sekä oikeudenkäyntiaineisto pidettävä salassa siten kuin oikeudenkäynnin julkisuudesta annetun lain (945/1984) 9 §:n 2 momentissa säädetään. Menettelyssä noudatetaan soveltuvien osin, mitä mainituissa laissa säädetään.

Säännöksen 1 momentin mukaan asiakaslain 3 ja 4 luvussa säädettyjä viranomaisen oikeutta saada ja luovuttaa salassa pidettäviä tietoja sekä säännöksiä virka-apusta sovelletaan myös sosiaalihuoltolain 3 §:ssä mainittuihin sosiaalihuollon ohjauksesta ja valvonnasta vastaaviin viranomaisiin niiden hoitaessa yksittäistä henkilöä koskevia tehtäviä tai valvontaan liittyviä tehtäviä.

Sosiaalihuoltolain 3 §:n mukaan sosiaalihuollon yleinen suunnittelu, ohjaus ja valvonta kuuluu sosiaali- ja terveysministeriölle. Läänin alueella sosiaalihuollon suunnittelu, ohjaus ja valvonta kuuluu lääninhallitukselle. Näillä viranomaistahoilla on siten käsitellessään esimerkiksi kantelua tai valvontatehtävänsä yhteydessä, oikeus saada ja luovuttaa salassa pidettäviä tietoja siten, kuin asiakaslain 3 ja 4 luvussa on säädetty.

Sosiaalihuollon viranomaisen tai sosiaalihuollon ohjauksesta ja valvonnasta vastaavan viranomaisen on silloin, kun salassa pidettäviä tietoja luovutetaan ulkomaiselle viranomaiselle tai muulle taholle, erityisesti pyrittävä varmistumaan siitä, että niitä käytetään vain asiakaslain edellyttämiin tarkoituksiin ja niiden suojauksesta huolehditaan asianmukaisesti (SHAL 27 § 2 mom.).

Säännös oikeuttaa suomalaisen viranomaisen toimimaan tarvittaessa yhteistyössä ulkomaisten tahojen (yleensä viranomaisten) kanssa sen mukaan, kuin asian selvittäminen tai hoitaminen välttämättä vaatii.

Säännös oikeuttaa virka-aputilanteissa ja yhteistyötilanteissa luovuttamaan salassa pidettäviä tietoja myös ulkomaiselle viranomaiselle. Julkisuuslain 30 §:n mukaan salassa pidettäviä tietoja voidaan luovuttaa ulkomaiselle viranomaiselle tai kansainväliselle toimielimelle ilman asianosaisen suostumusta vain, jos siihen on valtuutus kotimaaisessa lainsäädännössä tai jos kansainvälinen yhteistyö perustuu kansainväliseen Suomea sitovaan sopimukseen.

Edellytyksenä kansainvälisen virka-avun pyytämiselle ja toisaalta sen antamiselle (ulkomaiselle viranomaiselle) on, että asiaa kotimaassa hoitavalla viranomaisella on Suomen lain mukaan oikeus saada tai velvollisuus antaa virka-apua.

Tällaisia virka-aputilanteita voi tulla varsinkin lastensuojelussa selvitettäessä lapsen tai lapselle läheisten henkilöiden olosuhteita. Myös toimeentulotuen myöntämisessä tai maksun määräämisessä voi tulla esille tilanteita, joissa viranomaisten välillä tapahtuu tietojen vaihtoa.

Asiakaslain 27 §:n 3 momentin mukaan salassapitovelvollisuus koskee myös sitä tahoa, joka on saanut salassa pidettävän tiedon asiakaslain 3 ja 4 luvussa tarkoitetuissa tilanteissa tai asiakaslain 27 §:n perusteella. Säännöksen mukaisesti salassapitovelvollisuus ja vaitiolovelvollisuus koskee myös sitä tahoa, joka on saanut salassa pidettäviä tietoja esimerkiksi tilanteissa, joissa on pyydetty virka-apua tai jossa tietoja on luovutettu tai pyydetty asiakaslain 17 – 20 §:ien perusteella. Oikeudet poiketa salassapito- ja vaitiolovelvoitteista ovat myös identtisiä tiedot saaneilla ja niitä luovuttaneilla tahoilla.

Asiakaslain 27 §:n 4 momentin mukaan, kun tuomioistuimessa ilmaistaan asiakaslain mukaan salassa pidettävä tieto, on suullinen käsittely tarpeellisin osin toimitettava yleisön läsnä olematta sekä oikeudenkäyntiaineisto pidettävä salassa siten, kuin oikeudenkäynnin julkisuudesta annetun lain 9 §:n 2 momentissa säädetään.

8.3. Merkintä tietojen hankinnasta tai antamisesta (28 §)

Sosiaalihuollon järjestäjän ja toteuttajan on tehtävä asiakirjaan merkintä, kun tietoja hankitaan ulkopuolisilta tai annetaan 16–22 tai 27 §:n nojalla.

Sosiaalihuollon järjestäjän ja toteuttajan on tehtävä asiakirjoihin merkintä, kun tietoja hankitaan ulkopuolisilta tai annetaan asiakaslain 16 – 22 §:n tai asiakaslain 27 §:n nojalla. Säännös koskee sekä yksityisesti järjestettyä että viranomaisen järjestämää sosiaalihuoltoa.

Merkinnästä tulisi käydä ilmi, kenelle tietoja on luovutettu, mitä tietoja luovutus koskee ja millä perusteella tiedot on luovutettu. Vastaavanlaiset merkinnät on tehtävä asiakasasiakirjoihin silloin, kun tietoja hankitaan sosiaalihuollon järjestäjän tai toteuttajan toimesta.

Säännöksellä on haluttu turvata asiakkaana olevan henkilön oikeus arvioida sitä, ovatko sosiaalihuollon viranomaiset tai yksityisen sosiaalihuollon palvelun tuottajat luovuttaessaan asiakasta koskevia tietoja tai niitä saadessaan ja pyytäessään toimineet lain säännösten mu-

kaisella tavalla. Merkinnän tekemisellä on siten paitsi kontrollitehtävä - kontrolloida viranomaisten toiminnan asianmukaisuutta ja lainmukaisuutta, samalla myös asiakkaan oikeusturvaa korostava vaikutus. Asiakkaalla on mahdollisuus arvioida - mahdollisen erimielisyyden syntyessä - mistä tietoja on pyydetty tai mihin niitä on luovutettu ja onko asiassa toimittu lain mukaan. Tällä voi olla erityistä merkitystä valitusasiaa käsiteltäessä tai esimerkiksi lastensuojeluasiassa, jolloin jälkikäteen asiakkaalla on mahdollisuus arvioida, ovatko viranomaiset toimineet asiassa oikein ja riittävän perusteellisesti selvittäessään lapsen etua.

Merkinnän tekemisellä on myös suora liittymä asiakkaan omiin mahdollisuuksiin osallistua sosiaalihuollon toteuttamiseen. Merkintöjen avulla voidaan arvioida mikä merkitys esimerkiksi asiakkaan omalle mielipiteelle sosiaalihuollon ratkaisutoiminnassa on annettu esimerkiksi päätettäessä siitä, miten asiakkaan vastainen huolto järjestetään tai on järjestetty.

8.4. Rangaistusvastuu (29 §)

Rangaistus 14 §:ssä tarkoitetun asiakirjan salassa pitämistä koskevan velvollisuuden sekä 15 §:ssä tarkoitetun vaitiolovelvollisuuden ja hyväksikäyttökiellon rikkomisesta tuomitaan rikoslain 40 luvun 5 §:n mukaan, jollei teko ole rangaistava rikoslain 38 luvun 1 tai 2 §:n mukaan tai jollei siitä muualla laissa säädetä ankarampaa rangaistusta.

Joka rikkoo 20 §:ssä tai 22 §:n 2 momentissa tarkoitetun tiedonantovelvollisuuden, on tuomittava, jollei teosta muualla laissa säädetä ankarampaa rangaistusta, sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annetussa laissa säädetyn tiedonantovelvollisuuden rikkomisesta sakkoon tai vankeuteen enintään yhdeksi vuodeksi.

Virallinen syyttäjä ei saa nostaa syytettä 2 momentissa tarkoitetusta teosta, jollei sosiaalihuollon viranomainen ole ilmoittanut sitä syytteeseen pantavaksi.

Säännöksen mukaan, rangaistavaksi säädetään teko, jolla on rikottu asiakaslain 14 §:ssä säädettyä asiakirjasalaisuutta taikka asiakaslain 15 §:ssä säädettyä vaitiolovelvollisuutta tai hyväksikäyttökieltoa. Rangaistus määräytyy tällöin rikoslain 40 luvun 5 §:n mukaan. Jos salassapitovelvoitetta rikkoo yksityinen sosiaalihuollon järjestäjä tai toteuttaja taikka muu yksityinen henkilö, jota koskevat asiakaslain salassapitovelvoitteet, määräytyy rangaistus rikoslain 38 luvun 1 tai 2 §:n mukaan. Säännöksen 2 momentin mukaan, joka rikkoo 20 §:ssä tai 22 §:n 2 momentissa tarkoitetut tiedonantovelvollisuuden, on tuomittava, jollei teosta muualla laissa säädetä ankarampaa rangaistusta, sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annetussa laissa säädetyn tiedonantovelvollisuuden rikkomisesta sakkoon tai vankeuteen enintään yhdeksi vuodeksi.

Tiedonantovelvollisuuden tutkiminen ja tuomioistuinkäsittely edellyttää sosiaalihuollon viranomaisen tutkintapyyntöä asiassa.

III ASIAKASLAIN MYÖTÄ MUUTETUT MUUT SOSIAALIHUOLLON JÄRJESTÄMISEEN TAI TOTEUTTAMISEEN LIITTYVÄT SÄÄNNÖKSET

Tässä kohdassa käsitellään asiakaslain voimaantuloon liittyen muutettuja muita sosiaalihuollon järjestämiseen tai toteuttamiseen liittyviä säännöksiä.

1. SOSIAALIHUOLTOLAKI

1.1. Ammatillisesti pätevän sosiaalityöntekijän palvelut

Sosiaalihuoltolain uuden 10 §:n 2 momentin (813/2000) mukaan jokaisen kunnan käytettävissä tulee olla sellaisen asiakastyöhön osallistuvan viranhaltijan palveluja, jolla on sosiaalityöntekijän ammatillinen kelpoisuus. Säännöksen nojalla kunnalla ei ole velvollisuutta itse palkata tällaista henkilöä virka- tai työsuhteeseen. Kunnat voivat sopia kuntalain 76 §:n mukaisesti, että käytettäessä sosiaalityöntekijän ammatillisen kelpoisuuden omaavan viranhaltijan palveluja, tehtävät annetaan virkavastuulla toisen kunnan viranhaltijalle. Kunnan harkintaan jää sosiaalihuoltolain 12 §:n 2 momentin tilannetta lukuun ottamatta, mihin sosiaalityön asiakastyön tehtäviin ja missä tilanteissa tällaisen viranhaltijan palveluja käytettäisiin. Erityisen tärkeiksi on hallituksen esityksessä katsottu ainakin lastensuojeluun liittyvät päätöksentekotilanteet, joista lastensuojelulain ja -asetuksen mukaan tulee vastata lastensuojelutyöhön perehtynyt sosiaalityöntekijä.

1.2. Toimielimelle säädetyn toimivallan delegointi

Sosiaalihuoltolain 12 §:n 1 momentin mukaan sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen laissa säädettyä päätösvaltaa ja oikeutta puhevallan käyttämiseen voidaan johtosäännöllä siirtää toimielimen alaisille viranhaltijoille.

Toimielimen päätös- ja puhevaltaa ei kuitenkaan voida siirtää, kun on kysymys henkilön tahdosta riippumatonta huoltoa koskevista päätöksistä. Poikkeuksen muodostaa sosiaalihuoltolain 12 §:n 2 momentin mukainen tilanne.

1.3. Kiireellinen tahdosta riippumattomaan huoltoon liittyvä päätöksenteko

Sosiaalihuoltolain 12 §:n 2 momentin mukaan kiireellisissä tapauksissa tahdosta riippumattoman huollon antamisesta ja siihen liittyvistä muista toimenpiteistä päättää sosiaalihuoltolain 10 §:n 2 momentissa tarkoitettu, asiakastyöhön osallistuva sosiaalityöntekijän ammatillisen kelpoisuuden omaava viranhaltija. Edellytyksenä on, että sosiaalihuollosta vastaava toimielin on vahvistanut perusteet ja yleiset ohjeet, jonka mukaan kiireellisissä tapauksissa tahdosta riippumattoma huoltoa annetaan. Toimielimen tulee lisäksi erikseen päätöksellään määrätä joku kunnan asiakastyöhön osallistuvista sosiaalityöntekijän ammatillisen kelpoisuuden omaavista viranhaltijoista tekemään kiireelliset tahdosta riippumattoma huoltoa koskevat päätökset.

Tällaisia kiireellisiä tahdosta riippumatonta huoltoa koskevia päätöksiä ovat lastensuojelulain 18 §:n tarkoittama lapsen kiireellinen huostaanotto ja päihdehuoltolain 12 §:n mukainen lyhytaikaiseen hoitoon väkivaltaisuuden perusteella määrääminen. Myös päihdehuoltolain 12 § (814/2000) muutettiin samassa yhteydessä.

Toimielimen määräämä sosiaalityöntekijän ammatillisen kelpoisuuden omaava, asiakastyöhön osallistuva viranhaltija päättää siten 1.1.2001 lukien lapsen kiireellisestä huostaanotosta ja päihdehuoltolain mukaisesta lyhytaikaisesta tahdosta riippumattomasta hoidosta. Koska kysymys on kiireellisestä, hallinnollisen pakon käytöstä, tulisi kunnissa mahdollisuuksien mukaan kiinnittää huomiota erityisesti esteellisyyskysymyksiin ja turvata tällaisen viranhaltijan puolueeton asema mahdollisimman pitkälle. Mikäli mahdollista, päätösvalta tulisi toimielimen päätöksellä määritellä siten, että kiireellisen huostaanoton ja päihdehuoltolain mukaisen pakkoa koskevan päätöksen tekisi sellainen sosiaalihuoltolain 10 §:n 2 momentissa tarkoitettu viranhaltija, joka ei olisi osallistunut päätöksentekoa koskevan asian valmisteluun. Koska kysymys on kiireellisestä ratkaisusta, ei sinänsä muodollista esteellisyyttä synny, mikäli päätöksen tekee asian valmisteluun osallistunut viranhaltija.

Varsinkin suurimmissa kunnissa tulisi kuitenkin pyrkiä siihen, että viranhaltijan uskottavuus ja mahdollisuus objektiiviseen ratkaisuun mahdollisimman pitkälti turvataan. Samalla tulee turvata, että tällaisen viranhaltijan palvelut ovat tarvittaessa saatavilla.

Sosiaalihuoltolain 12 §:n 2 momentin ja päihdehuoltolain 12 §:n 1 momentin mukaan päätösvallan lisäksi asiakastyöhön osallistuva sosiaalityöntekijän ammatillisen kelpoisuuden omaava viranhaltija käyttää sanottujen säännösten tarkoittamissa asioissa toimielimen puhevaltaa itse tai asiamiehen välityksellä.

Puhevallan käytöstä ja sen delegoinnista tulee muissa kuin sosiaalihuoltolain 12 §:n 2 momentin tapauksissa ottaa määräykset kunnanvaltuuston hyväksymään johtosääntöön.

2. LAPSEN HUOLLOSTA JA TAPAAMISOIKEUDESTA ANNETUN LAIN 16 §:N MUUTTAMINEN

Asiakaslain myötä muutettiin lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 16 §:n 3 momenttia.

Säännöksen mukaan tuomioistuimelle annettavassa lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa sosiaalilautakunnan antamassa selvityksessä ja asiaa koskevassa oikeudenkäynnissä saa ilmaista myös salassa pidettäviä tietoja siten, kuin asiakaslain 18 §:n 1 momentissa, 19 §:ssä sekä 27 §:n 2 – 4 momentissa säädetään. Säännöksen mukaan salassa pidettäviä tietoja voitaisiin siten edelleenkin sisällyttää tuomioistuimelle annettavaan selvitykseen. Uutena asiana säännös myös oikeuttaa poikkeamaan oikeudenkäymiskaaren 17 luvussa säädetystä todistamiskiellosta niissä tapauksissa, joissa viitatuista asiakaslain säännöksistä ilmenevät edellytykset täytyvät. Koska sosiaalihuollon asiakaslain 27 §:n 4 momenttiin sisältyy oikeudenkäynnin julkisuutta koskeva erityissäännös, olisi suullisessa käsittelyssä perusteltua todeta säännökset, joihin perustuu oikeus todistaa salassa pidettä-

vistä seikoista sekä tuomioistuimen ehdoton velvollisuus järjestää käsittely tältä osin suljetuin ovin.

3. LAKI LAPSEN HUOLTOA JA TAPAAMISOIKEUTTA KOSKEVAN PÄÄTÖKSEN TÄYTÄNTÖÖNPANOSTA ANNETUN LAIN 8 §:N MUUTTAMISESTA

Asiakaslain myötä muutettiin täytäntöönpanolain 8 §:n 4 momenttia (819/2000). Säännöksen mukaan sovittelijalla on oikeus saada asiassa sosiaalihuollon asiakaslain 12 §:n ja 20 §:n 1 momentin mukaisesti salassa pidettäviä tietoja sekä asiakaslain 22 §:ssä tarkoitettua virka-apua.

Sovittelijan ja muiden asiassa salassa pidettäviä tietoja saaneiden salassapitovelvoitteista on säännöksen mukaan voimassa, mitä asiakaslain 3 luvussa ja 27 §:ssä on säädetty.

Säännöksen mukaan sovittelijalla on nimenomainen velvollisuus ottaa kertomukseen sellaiset salassa pidettävät tiedot, joiden hän arvioi olevan lapsen edun kannalta välttämättömiä tuomioistuimen ratkaistessa täytäntöönpanolaissa tarkoitettua asiaa.

IV SOSIAALIHUOLLON VIRANOMAISEN LAKIIN PERUSTUVA VELVOLLISUUS LUOVUTTAA TIETOJA MUUN LAINSÄÄDÄNNÖN PERUSTEELLA

Tehokas viranomaistoiminta vaatii, että viranomaisilla on mahdollisuus tehtäviensä toteuttamiseksi saada muulta viranomaiselta myös salassa pidettäviä tietoja.

Julkisuuslaissa on säädetty yleiset perusteet salassa pidettävän tiedon antamiseen. Julkisuuslain 26 §:n 1 momentin 1 kohdan mukaan viranomaisen on annettava salassa pidettävästä viranomaisen asiakirjasta tieto, mikäli tiedon antamisesta tai oikeudesta tiedon saamiseen on laissa erikseen nimenomaisesti säädetty. Luovutettaessa säännöksen perusteella sosiaalihuollon salassa pidettäviä tietoja, tulee luovutuksen perustua nimenomaiseen lain säännökseen joko tietojen luovutuksesta tai muun viranomaisen oikeudesta saada salassa pidettäviä tietoja.

Mikäli toisella viranomaisella tai muulla taholla on lainsäädännössä asetettu oikeus saada sosiaalihuollon viranomaisilta salassa pidettäviä tietoja, ei sosiaalihuollon viranomaisilla ole asiassa harkintavaltaa siitä, onko tiedot luovutettava vai ei. Pyydytyt tiedot on luovutettava olivatpa ne salassa pidettäviä tai ei.

Selvää kuitenkin on, että salassa pidettäviä tietoja ei voida luovuttaa enemmälti kuin tietoja pyytäneellä taholla on oikeus saada, ottaen huomioon tietoa pyytävän viranomaisen tehtävät ja lakiin sisältyvät edellytykset tiedon saantiin.

1. POLIISI

Poliisin tietojensaannista on säädetty poliisilain 35 §:ssä. Säännöksen 1 momentin mukaan poliisilla on oikeus saada viranomaiselta ja julkista tehtävää asetetulta yhteisöltä virkatehtävän suorittamiseksi tarpeelliset tiedot ja asiakirjat maksutta ja salassapitovelvollisuuden estämättä, jollei sellaisen tiedon tai asiakirjan antamista poliisille tai tietojen käyttöä todisteena on laissa kielletty tai rajoitettu.

Poliisilain edellä mainitun säännöksen mukaan poliisin tietojensaantioikeus on periaatteessa laaja. Tietojen saanti (oikeus saada tietoja) koskee kaikkia poliisin virkatehtävän suorittamiseksi tarpeellisia tietoja sekä asiakirjoja. Säännöksen mukaan tietojensaantioikeutta ei ole rajoitettu koskemaan rikoksen selvittämistä. Tietojensaantioikeutta poliisilla ei kuitenkaan ole tilanteessa, jossa tietojen käyttöä todisteena on laissa kielletty tai rajoitettu.

Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 23 §:n mukaan todistaa ei saa virkamies tai julkista tehtävää tai asiaa toimittamaan valittu tai määrätty siitä, mitä hänen tässä toimessaan on salassa pidettävä.

Salassa pidettävästä sosiaalihuollon asiakirjasta saa antaa tiedon Asiakaslain 18 §:n 3 momentin perusteella poliisille, syyttäjälle tai tuomioistuimelle, jos kyse on rikoksesta josta saattaa seurata alle neljän vuoden vankeusrangaistus. Tiedon antamisen tulee kuitenkin olla välttämätöntä lapsen edun taikka erittäin tärkeän yleisen tai yksityisen edun vuoksi.

Mikäli kyse on edellä mainituista rikoksista voi sosiaalihuollon viranomainen luovuttaa tietoja poliisille poliisilain 35 §:n mukaisesti salassapitovelvollisuuden estämättä.

Kun kyse on rikoksesta, jonka enimmäisrangaistus on vähintään neljä vuotta tai josta on säädetty rikoslain 15 luvun 10 §:ssä ilmoitusvelvollisuus, on tiedot aina luovutettava. Harkintaoikeutta tiedonluovutuksessa ei näissä tapauksissa sosiaalihuollon järjestäjällä tai toteuttajalla ole.

1.1. Luvat

Poliisilain 35 §:n 2 momentin mukaan ajo-oikeuden, ampuma-aseluvan tai muun sellaisen luvan voimassaolon harkitsemiseksi poliisilla on oikeus saada perustellusta pyynnöstä luvan haltijan terveydentilaan, päihteiden käyttöön tai väkivaltaiseen käyttämiseen liittyviä tietoja salassapitovelvollisuuden estämättä silloin, kun on syytä epäillä, että luvan haltija ei enää täytä luvan saannin edellytyksiä.

Poliisin edellä mainittu oikeus saada salassa pidettäviä tietoja lupaharkinnan yhteydessä on ehdoton.

1.2. Törkeän rikoksen valmistelun ilmoittaminen

Rikoslain 15 luvun 10 §:n mukaan, joka tietää Suomen itsemääräämisoikeuden vaarantamisen, maanpetoksen, törkeän maanpetoksen, vakoilun, törkeän vakoilun, valtiopetoksen,

törkeään valtiopetoksen, raiskauksen, törkeään raiskauksen, törkeään lapsen seksuaalisen hyväksikäytön, murhan, tapon, surman, törkeään pahoinpitelyn, ryöstön, törkeään ryöstön, ihmisryöstön, panttivangin ottamisen, rahanväärennoksen, törkeään rahanväärennoksen, rikoslain 34 luvun 1 – 6 tai 11 §:ssä mainitun rikoksen taikka törkeään huumausainerikoksen olevan hankkeilla eikä ajoissa, kun rikos vielä olisi estettävissä, anna siitä tietoja viranomaiselle tai sille jota vaara uhkaa, on tuomittava, jos rikos tai rangaistava yritys tapahtuu, törkeään rikoksen ilmoittamatta jättämisestä sakkoon tai vankeuteen enintään kuudeksi kuukaudeksi.

Säännöstä on tulkittava siten, että sosiaalihuollon viranomaisella saadessaan tiedon virkatoiminnan yhteydessä kysymyksessä olevista, valmisteltavana - hankkeilla - olevasta säännöksen tarkoittamasta rikoksesta, on salassapitosäännösten estämättä velvollisuus tehdä tästä ilmoitus oma-aloitteisesti poliisille.

Pelkkä tieto esimerkiksi henkilön yleisestä valmiudesta rikoksen tekemiseen ei aiheuta ilmoitusvelvollisuutta. Ei myöskään henkilöön kohdistuva epäily. "Ilmiantovelvollisuus" edellyttää yleensä sitä, että tiedetään, mihin tai keihin tuleva rikos aiotaan kohdistaa ja millä tavoin rikos aiotaan tehdä. Säännöksen tavoite on, että voidaan ehkäistä ennalta vakavan rikoksen toteuttaminen.

Ilmoitusvelvollisuuden laiminlyönti on rangaistavaa, samoin salassapitovelvoitteen rikkominen. Väliin jää harkintamarginaali. Esimerkiksi seksuaalisen hyväksikäytön tai vakavan perheväkivallan tilanteissa saattaa uusimisriski olla suuri, jolloin näistä tulisi tehdä ilmoitus, vaikka rikoksen kohteesta ja tarkasta tapahtuma-ajasta tai -paikasta ei olisikaan varmuutta.

1.3. Kansalaisuuslausunnot

Kansalaisuusasetuksen 2 §:n 3 momentin mukaan päätettäessä kansalaisuushakemuksesta, voi ulkomaalaisvirasto hankkia lausunnon hakemuksesta myös hakijan asuinpaikkakunnan viranomaiselta. Lausunnossa sosiaaliviranomaisen on ilmoitettava, onko hakija ja hänen perheensä toimeentulo katsottava turvatuksi sekä muut tiedossa olevat seikat, jotka saattavat vaikuttaa asian ratkaisuun. Ulkomaalaisviraston tietojensaantioikeutta ei ole laintasoisella normilla säädetty.

Asiakaslain 18 §:n 1 momentin 1 kohdan mukaan vastoin asiakkaan suostumustakin voi sosiaalihuollon viranomainen luovuttaa salassa pidettäviä tietoja annettaessa lausuntoa tuomioistuimelle tai muulle viranomaiselle siten kuin lailla on erikseen säädetään. Ulkomaalaisviraston tietojensaantioikeus on siten tulkinnanvarainen, koska ulkomaalaisviraston tiedonsaannista on säädetty vain asetuksen tasoisella normilla. Asia on ratkaistavissa siten, että tiedot luovutetaan asiakkaan suostumuksella asiakaslain 16 §:n mukaisella tavalla.

1.4. Passiviranomaiset

Passilain 5 §:n 5 momentin mukaan sosiaalihuoltolain 6 §:n 1 momentissa tarkoitettu toimielin (esimerkiksi sosiaalilautakunta tai vastaava) on velvollinen antamaan passin antavan

viranomaisen pyynnöstä lausunnon siitä, onko passin epääminen selvästi vastoin lapsen etua.

Säännös koskee tilanteita, joissa yhteishuollossa olevan lapsen vanhemmat eivät pääse sopimukseen siitä, voidaanko passi alaikäiselle lapselle myöntää. Tällaisissa tilanteissa passi-viranomainen voi pyytää sosiaalilautakunnalta lausuntoa asiasta. Sosiaalihuollon viranomainen antaa lausunnon niissä tapauksissa, joissa viranomaisella on ennestään hallussaan alaikäistä tai hänen huoltajiaan koskevia tietoja. Lausuntoon voidaan säännöksen mukaan ottaa myös sellaista tietoa, joka muutoin olisi salassa pidettävä. Edellytyksenä tällöin kuitenkin on, että salassa pidettävien tietojen ottaminen lausuntoon on lapsen edun kannalta välttämätöntä.

Mikäli lapsi on otettu sosiaalilautakunnan huostaan lastensuojelulain tarkoittamin tavoin, antaa passilain mukaisen suostumuksen - lapsen huoltajan sijaista - toimivaltainen sosiaalilautakunta, jolle LSL 19 §:n mukaan kuuluu oikeus päättää lapsen olinpaikasta.

2. VEROVIRANOMAISET

Verotusmenettelystä annetun lain 20 §:n mukaan kunnan viranomaisen on verohallituksen tai lääninveroviraston pyynnöstä annettava tai esitettävä tarkastettavaksi sellaiset tiedot, jotka saattavat olla tarpeen verotusta tai muutoksenhakua varten ja jotka selviävät viranomaisen tai muun julkisyhteisön hallussa olevista asiakirjoista tai muutoin ovat tämän tiedossa, jos tiedot eivät koske sellaista asiaa, josta lain mukaan ei saa todistaa. Verotukseen vaikuttavia taloudellista asemaa koskevia tietoja ei kuitenkaan saa kieltäytyä antamasta. Säännös merkitsee siten sitä, että verottajalla on oikeus saada verotukseen vaikuttavat henkilön taloudellista asemaa koskevat tiedot (muun muassa tiedot toimeentulokiasiakkuudesta ja myönnetyn toimeentulotuen määrästä) sosiaalihuollon viranomaisilta salassapitosäännösten estämättä.

3. KANSANELÄKELAITOS JA ELÄKELAITOKSET

Kansaneläkelaitoksella (KELA) on oikeus saada eri etuuksiin liittyviä tietoja, jotka ovat tarpeen kulloinkin kyseessä olevan etuuden määrän ja asiakkaan oikeuden selvittämiseksi. KELA-lainsäädännössä ei ole kattavasti kaikkien säännösten osalta todettu niiden koskevan myös salassa pidettävien tietojen saantia. Po. säännöksiä on kuitenkin tulkittava siten, että KELAlla on oikeus saada säännösten mukaan salassa pidettäviäkin tietoja siltä osin, kuin kulloinkin puheena olevaa etuutta koskevan hakemuksen käsittely vaatii. Säännöksiä ollaan uudistamassa vastaamaan muun muassa julkisuuslaista tulevia vaatimuksia.

Seuraavassa on lueteltu ne säännökset, joiden perusteella Kansaneläkelaitos, muutoksenhakuelin (tarkastuslautakunta, vakuutusosasto, eläkelautakunta) ovat oikeutettuja sosiaalihuollossa oleviin tietoihin.

3.1. Kansaneläkelaki

Kansaneläkelain 83 §:n 1 momentin mukaan muun muassa viranomainen on velvollinen antamaan tietoja, jotka ovat tarpeen eläkeoikeuden tai eläkkeen määrän selvittämiseksi.

Kansaneläkelain 83 §:n 3 momentin mukaan eläkelaitoksella, tarkastuslautakunnalla ja vakuutuslaitoksella on oikeus saada sosiaali- ja terveysministeriön viranomaisen hallussa olevat työkyvyttömyyseläkkeen hakijan ja saajan terveydentilaa koskevat tiedot.

Kansaneläkelain 83 §:n 4 momentin mukaan Kansaneläkelaitoksella on oikeus saada maksutta avo- ja laitoshuollon rajanvetoa tehtäessä KEL 42 a §:ssä tarkoitettuja neuvotteluja varten asian ratkaisemiseksi tarpeelliset tiedot sosiaali- ja terveysministeriön toimintayksikön toiminnasta ja henkilöstöstä sekä muista asiaan vaikuttavista seikoista. Kansaneläkelaitoksella on lisäksi oikeus saada asian ratkaisemiseksi mainituissa neuvotteluissa tarvittavia välttämättömiä salassa pidettäviä tietoja kunnan sosiaali- ja terveystoimen viranomaisilta tai laitoksilta taikka asianomaiselta valtion tai yksityisen terveydenhuollon toimintayksiköltä. Sosiaali- ja terveysministeriöllä on samanlainen oikeus mainittuihin tietoihin kuin Kansaneläkelaitoksella.

3.2. Eläkkeensaajien asumistukilaki

Kansaneläkelaitoksella on eläkkeensaajien asumistukilain 14 §:n mukaan oikeus saada tietoja sosiaali- ja terveysministeriön viranomaisilta siten kuin kansaneläkelain 83 §:ssä on säädetty.

3.3. Rintamasotilaseläkelaki

Rintamasotilaseläkelain 17 §:n mukaan sovelletaan tietopyynnön osalta kansaneläkelain 83 §:ää.

3.4. Sairausvakuutuslaki

Sairausvakuutuslain mukaan Kansaneläkelaitoksella ja muutoksenhakuelimellä on oikeus saada sairausvakuutusta koskevan asian ratkaisemista varten tarpeelliset tiedot sosiaali- ja terveysministeriön viranomaisilta.

Kansaneläkelaitoksella on lisäksi oikeus saada SVL 68 §:n 3 momentin mukaan maksutta avo- ja laitoshuollon rajanvetoa vedettäessä asian ratkaisemisen kannalta välttämättömät salassa pidettävät tiedot. Samanlainen oikeus on sosiaali- ja terveysministeriöllä.

3.5. Perhe-eläkelaki

Perhe-eläkelain 37 §:n mukaisesti sovelletaan perhe-eläkettä koskevissa asioissa kansaneläkelain 83 §:ää.

3.6. Äitiysavustuslaki

Äitiysavustuslain 14 §:n mukaan Kansaneläkelaitoksella ja muutoksenhakuelimellä on oikeus saada äitiysavustusta koskevan asian ratkaisemista varten tarpeelliset tiedot sosiaalihuollon viranomaisilta.

3.7. Lapsilisälaki

Lapsilisälain 16 §:n mukaan Kansaneläkelaitoksella ja muutoksenhakuelimellä on oikeus saada lapsilisää koskevan asian ratkaisemista varten tarpeelliset tiedot sosiaalihuollon viranomaisilta.

Lisäksi lapsilisälain 16 §:n 2 momentin mukaan kunnan on ilmoitettava Kansaneläkelaitokselle, jos sen tiedossa on, että lapsi on lapsilisälain 11 §:n tarkoittamin tavoin kunnan kustannuksella hoidettavana laitospai perhehoidossa kalenterikuukautta pidemmän ajan tai että lapsi on muuttanut toiseen kuntaan.

3.8. Lapsen hoitotuesta annettu laki

Lapsen hoitotuesta annetun lain 9 §:n mukaan sovelletaan Kansaneläkelaitoksen tietojensaannin osalta KEL 83 §:ää.

3.9. Sotilasavustuslaki

Sotilasavustuslain 22 §:n mukaan Kansaneläkelaitoksella ja muutoksenhakuelimellä on oikeus saada sotilasavustusta koskevan asian ratkaisemista varten tarpeelliset tiedot sosiaalihuollon viranomaisilta.

3.10. Asumistukilaki

Asumistukilain 25 §:n mukaan Kansaneläkelaitoksella ja muutoksenhakuelimellä on oikeus saada asumistukea koskevan asian ratkaisemista varten tarpeelliset tiedot sosiaalihuollon viranomaisilta.

3.11. Vammaistukilaki

Vammaistukilain 8 §:n mukaan sovelletaan Kansaneläkelaitoksen tietojensaannin osalta KEL 83 §:ää.

3.12. Kansaneläkelaitoksen järjestämästä kuntoutuksesta annettu laki

Kuntoutuslain 9 §:n 1 momentin mukaan Kansaneläkelaitoksella ja muutoksenhakuelimellä on oikeus saada kuntoutusta koskevan asian ratkaisemista varten tarpeelliset tiedot sosiaalihuollon viranomaisilta.

3.13. Kuntoutusrahalaki

Kuntoutusrahalain 34 §:n mukaan Kansaneläkelaitoksella ja muutoksenhakuelimellä on oikeus saada kuntoutusrahaa koskevan asian ratkaisemista varten tarpeelliset tiedot sosiaalihuollon viranomaisilta.

3.14. Lasten kotihoidon ja yksityisen hoidon tuesta annettu laki

Lasten kotihoidon ja yksityisen hoidon tuesta annetun lain 23 §:n mukaan kunnan on ilmoitettava Kansaneläkelaitokselle, jos mainitun lain tarkoittamaan tukeen oikeutettu lapsi saa lasten päivähoidosta annetun lain 1 §:n 2 tai 3 momentissa tarkoitetun päivähoitopaikan tai jos tällainen hoito lakkaa sekä muista mahdollisista tiedossa olevista tuen maksamiseen tai määrään vaikuttavista seikoista.

Säännöksen 2 momentin mukaan Kansaneläkelaitoksella sekä muutoksenhakuelimellä on oikeus saada tukea koskevan asian ratkaisemista varten tarpeelliset tiedot sosiaalihuollon viranomaisilta.

4. MUUT TIETOJENSAANTIIN OIKEUTETUT

4.1. Asevelvollisuusviranomaiset

Asevelvollisuuslain 42 c §:n mukaan asevelvollisuusrekisterin ylläpitäjällä on oikeus asevelvollisuusrekisteriä varten saada salassapitosäännösten estämättä kutsunnan alaisen ennakoterveystarkastuksen toimittavalta terveyskeskukselta ja lääkäriltä lausunto kutsunnan alaisen terveydentilasta palvelukelpoisuuden määrittämistä varten sekä sosiaaliviranomaisilta tietoja asevelvollisen sosiaalisesta ja taloudellisesta tilanteesta, jos tiedoilla on merkitystä päätettäessä palveluspaikasta ja palveluksen ajankohdasta sekä palveluksen järjestämisen ehdoista.

4.2. Ulosottoviranomaiset

Ulosottolain 3 luvun 34 f §:n mukaan ulosottomiehellä on täytäntöönpanoa varten oikeus yksittäisessä ulosottoasiassa saada viranomaiselta tietoja velallisen tuloista ja varallisuuu-

desta, velallisen työ- ja palvelussuhteista sekä eläkkeistä sekä velallisen osoite- ja puhelin-tiedot.

Mainitun säännöksen 2 momentin mukaan ulosottomiehen on tietoja hankittaessa otettava erityisesti huomioon, ettei ulosottoviranomaisen haltuun joudu ulosottoasian käsittelyyn kuulumattomia arkaluonteisia henkilötietoja.

Ulosottomiehen oikeus saada sosiaalihuollon viranomaisilta tietoja perustuvat siten aina yksittäiseen ulosottoasiaan ja koskevat henkilön varallisuusasemaa tai sitä, mistä henkilön voi mahdollisesti tavoittaa.

4.3. Velkajärjestely

Yksityishenkilön velkajärjestelystä annetun lain 67 §:n mukaan selvittäjäksi määrättyllä henkilöllä on oikeus salassapitosäännösten estämättä, tehtävänsä suorittamiseksi samanlainen oikeus kuin velallisella itselläänkin, saada tietoja velallisen pankkitileistä, maksuliikenteestä, sopimuksista ja sitoumuksista sekä velallisen varallisuudesta, verotuksesta ja muista velallisen taloudellista asemaa koskevista seikoista.

Sosiaalitoimessa säännös oikeuttaa velkajärjestelyn selvittäjän saamaan tietoja esimerkiksi henkilölle myönnetystä toimeentulotuesta sen määrästä sekä myös perusteista.

4.4. Haastemies

Haastemieslain 4 a §:n mukaan haastemiehellä ja lain 6 §:ssä tarkoitetuilla virkamiehillä on yksittäisessä tiedoksiannossa oikeus salassapitosäännösten estämättä saada muun muassa viranomaiselta tiedoksiannon kohteena olevaa henkilöä koskevat osoite- ja puhelin-tiedot samoin kuin muut yhteydenottoon tarvittavat tiedot.

4.5. Kunta asianomistajana

Tuomioistuimelle voidaan luovuttaa salassa pidettäviä tietoja tilanteessa, jossa kunnan sosiaalilautakunta on asianomistajan asemassa esimerkiksi ajettaessa kannetta toimeentulotukipetoksen johdosta.

Tuomioistuimella on myös oikeus saada hallintolainkäyttölain perusteella kaikki salassa pidettävät asiaan vaikuttavat tiedot tilanteessa, jossa kyse on asiakkaan valitusasiasta. Tällöin kyse on lähinnä hallintotuomioistuimesta (hallinto-oikeudet, korkein hallinto-oikeus).

4.6. Syytetyn mielentilan tutkinta

Mielenterveyslain 16 §:n 1 momentin mukaan tuomioistuimen on määrättyään rikoksesta syytetyn mielentilatutkimukseen, viipymättä toimitettava asiakirjat terveydenhuollon oi-

keusturvakeskukseen. Terveysthuollon oikeusturvakeskus määrää, missä mielentilatutkimus suoritetaan ja jos se suoritetaan sairaalan ulkopuolella, kuka sen suorittaa.

Terveysthuollon oikeusturvakeskuksesta annetun lain 1 §:n mukaan terveysthuollon oikeusturvakeskuksen tehtävänä on huolehtia muun muassa oikeuspsykiatria koskevassa lainsäädännössä sille säädetyistä tehtävistä. Terveysthuollon oikeusturvakeskuksesta annetun lain 8 §:n mukaan valtion ja kunnan viranomainen sekä muu julkisoikeudellinen yhteisö ovat velvollisia pyynnöstä antamaan maksutta terveysthuollon oikeusturvakeskusselle 1 §:ssä määrättyjen tehtävien suorittamiseksi tarpeelliset tiedot ja selvitykset sen estämättä, mitä salassapitovelvollisuudesta säädetään.

Mikäli henkilö on määrätty mielentilatutkimukseen, sosiaalihuollon viranomaisen on terveysthuollon oikeusturvakeskuksen pyynnöstä luovutettava salassapitosäännösten estämättä ne asiakirjat, joilla voi olla merkitystä mielentilatutkimuksen suorittamiselle.

4.7. Lapsen tekemän rangaistavan teon esitutkinta ja tuomioistuinkäsittely

Lastensuojelulain 15 §:n 2 momentin mukaan sosiaalilautakunta on edustettuna lapsen tekemän rangaistavan teon esitutkinnassa, jos esitutkintaviranomainen pitää sitä tarpeellisena sekä myös tuomioistuinkäsittelyssä. Sosiaalilautakunnan edustajan läsnäolon tarpeellisuuden esitutkinnassa arvioi esitutkintaviranomainen.

Tässä yhteydessä voidaan yksittäistapauksissa edellyttää sellaistenkin tietojen antamista, jotka muutoin ovat salassa pidettäviä. Tietojen luovutus perustuu kuitenkin tällöin asiakaslain 17 §:n 1 momentin 2 kohtaan ”jos tieto on tarpeen lapsen edun vuoksi” tai 18 §:n 3 momenttiin ”jos se on välttämätöntä lapsen edun vuoksi”.

4.8. Lapsen koulusta erottaminen

Perusopetuslain 36 §:n mukaan oppilas voidaan erottaa koulusta enintään kolmeksi kuukaudeksi. Lastensuojelulain 15 §:n 1 momentin mukaan sosiaalilautakunnan edustajan on tarvittaessa oltava läsnä oppivelvollisen lapsen koulusta erottamista koskevaa asiaa käsiteltäessä. Läsnäolon tarpeellisuuden arvioi sosiaalilautakunta tai sen edustaja. Mikäli tietoja joudutaan luovuttamaan tässä yhteydessä, perustuu tietojen luovutus asiakaslain 17 §:n 1 momentin 2 kohtaan ”jos tieto on tarpeen lapsen edun vuoksi”.

4.9. Syyttäjä

Rikoslain 25 luvun 9 §:n mukaan virallinen syyttäjä ei saa nostaa syytettä lapsen omavaltaisesta huostaanotosta, jos se olisi vastoin lapsen etua. Ennen syytteen nostamista on syyttäjän kuultava sen kunnan sosiaalilautakuntaa, jossa lapsella on asuinpaikka tai jossa lapsi oleskelee tai siltä sosiaalilautakunnalta, jolla muutoin ilmeisesti on parhaat tiedot lapsesta.

Tällaisissa tilanteissa sosiaalilautakunnan on luovutettava syyttäjän tarvitsemat tiedot syyteharkintaa varten salassapitosäännösten estämättä. (SHAL 18.1 §)

4.10. Valvontaviranomaiset

Sosiaalihuoltoa valvovilla viranomaisilla on oikeus saada eräin edellytyksin tietoja salassa pidettävistä asioista. Lääninhallituksella sekä sosiaali- ja terveysministeriöllä on ohjaus- ja valvontatehtävänsä kannalta tarpeellisten tietojen osalta oikeus saada salassa pidettäviä tietoja. Oikeus rajoittuu kuitenkin niihin tietoihin, jotka ovat tarpeen joko valvontatehtävän suorittamiselle taikka yksittäistä henkilöä koskevan tehtävän hoitamiseksi (esimerkiksi kansainvälisessä lainkäyttöelimestä vireillä olevan valituksen tai kanteluasian selvittämiseksi).

Myös terveydenhuollon oikeusturvakeskuksella on oikeus saada sille määrättyjen tehtävien suorittamiseksi tarpeellisia tietoja ja selvityksiä sen estämättä mitä salassapitovelvollisuudesta säädetään. (L terveydenhuollon oikeusturvakeskuksesta 1 ja 8 §)

Ylimmillä lainvalvojaviranomaisilla (eduskunnan oikeusasiamies sekä oikeuskansleri) on oikeus saada kanteluasian ratkaisemiseksi tietoja sosiaalihuollon viranomaisilta salassapitosäännösten estämättä (Eduskunnan oikeusasiamiehen johtosääntö 251/2000; 6 § ja L valtioneuvoston oikeuskanslerista 193/2000; 5 ja 9 §).

4.11. Tietosuojaviranomaiset

Tietosuojavaltuutetulla on oikeus salassapitosäännösten estämättä saada pyynnöstä tiedot henkilörekistereistä. Tietosuojalautakunnalla on vastaava oikeus sen käsiteltävissä asioissa (Henkilötietol 39.1 §). Tietosuojavaltuutetulla on myös oikeus tarkastaa ja tarkastuttaa henkilörekistereitä (Henkilötietolain 39.2 §).

4.12. Kunnan luottamushenkilöt ja tilintarkastajat

4.12.1. Luottamushenkilöt

Kuntalain 43 §:n mukaan luottamushenkilöllä on oikeus saada kunnan viranomaisilta tietoja ja nähtäväkseen asiakirjoja, joita hän toimessaan pitää tarpeellisina, jollei salassapitoa koskevista säännöksistä muuta johdu.

Säännöksen mukaan luottamushenkilöllä on oikeus saada kunnan viranomaisilta tietoja ja nähtäväkseen asiakirjoja, joita hän toimessaan pitää itse tarpeellisena. Lautakunnan jäsenen tai muun vastaavan toimielimen jäsenen tietojensaantioikeus rajoittuu toimielimen käsiteltävänä oleviin asioihin. Valtuutetun ja kunnanhallituksen jäsenten tietojensaantioikeus on laajempi. Luottamushenkilön tietojensaantioikeus ulottuu kuitenkin vain julkisiin tietoihin. Salassapitosäännökset rajoittavat tätä tietojensaantioikeutta. Poikkeuksena on tilanne, jossa luottamushenkilöllä toimielimen jäsenenä on käsiteltävässä asiassa oikeus niihin salassa pidettäviin tietoihin, jotka kuuluvat hänen varsinaisten tehtäviensä hoitamiseen. Tällöin edellytyksenä on, että näitä salassa pidettäviä tietoja tarvitaan päätöksenteon perusteena esimerkiksi sosiaalilautakunnan käsitellessä yksilöhuollon muutoksenhakuasiaa.

4.12.2. Tarkastuslautakunta ja tilintarkastajat

Kuntalain 74 §:n mukaan tarkastuslautakunnalla ja tilintarkastajalla on salassapitoa koskevien säännösten estämättä oikeus saada kunnan viranomaisilta tietoja ja nähtäväksi asiakirjoja, joita tarkastuslautakunta tai tilintarkastaja pitää tarpeellisena tarkastustehtävän hoitamiseksi. Säännöksen mukaisesti tilintarkastajalla itsellään on oikeus harkita, missä laajuudessa salassa pidettäviä tietoja tilintarkastustehtävän hoitamiseksi tarvitsee.

Tarkastuslautakunnalla kollegiona on oikeus saada myös salassa pidettäviä tietoja. Säännös merkitsee siten sitä, ettei yksittäisillä tarkastuslautakunnan jäsenellä ole oikeutta ilman tarkastuslautakunnalta saatua valtuutusta, tarkastaa tai saada salassa pidettäviä asiakasasiakirjoja.

5. YHTEISTYÖ MUIDEN VIRANOMAISTEN KANSSA

5.1. Sosiaalityön toteuttaminen

Viranomaisyhteistyössä joudutaan vaihtamaan viranomaisten kesken salassa pidettäviä tietoja. Lähtökohtaisesti on selvää, että viranomaisyhteistyöhön (tietojen luovuttamiseen viranomaisten välillä) on saatava asiakkaan suostumus. Joskus voi kuitenkin syntyä sosiaalityötä toteutettaessa tai sosiaalihuollon palveluja toimeenpantaessa tilanteita, jossa asiakkaan suostumusta ei voida toimenpidettä vaarantamatta hankkia tai tietoja joudutaan luovuttamaan vastoin asiakkaan suostumustakin. Tällaisissa tilanteissa, arvioitaessa sitä, minkälaisia tietoja millekin viranomaiselle luovutetaan, on asia ratkaistava asiakaslain tietojen luovutusta koskevien säännösten (17 – 19 sekä 27 §) mukaisella tavalla, jollei luovutukselle ole muualla lainsäädännössä säädettyä perustetta.

Tehtäessä viranomaisyhteistyötä on kiinnitettävä huomiota siihen, täytyvätkö asiakaslaissa säädetyt edellytykset. Tietoja ei voida luovuttaa ilman valtuuttavaa lainsäädännöstä muissa tilanteissa.

Yhteistyö tapahtuu siten lähinnä sosiaalihuollon viranomaisen ”johdolla”, jolloin on arvioitava mitä tietoja voidaan luovuttaa sekä missä laajuudessa niitä luovutetaan. Tietoja ei voida luovuttaa enemmälti, kuin mitä yhteistyö välttämättä vaatii.

Asiakaslain 20 §:n 1 momentin mukaan sosiaalihuollon viranomaisilla on oikeus saada salassa pidettäviä tietoja muulta viranomaiselta salassapitosäännösten estämättä säännöksessä mainituissa tilanteissa.

Säännös koskee siten tilannetta, jossa muun kunnan sosiaalihuollon viranomainen pyytää tietoja asiakaslain 20 §:n perusteella toisen kunnan sosiaalilautakunnalta. Tällaisissa tilanteissa tiedot on luovutettava salassapitosäännösten estämättä. Säännös soveltuu myös tilanteisiin, jossa sosiaalihuollon organisaation sisällä tietoja vaihdetaan. Esimerkiksi lastensuojelun sosiaalityöntekijöillä voi olla intressi saada päivähoidosta tai päihdehuollosta tie-

toja. Tällöin tiedot on luovutettava kyseisestä toimintayksiköstä asiakaslain 20 §:n 1 momentin mukaisella tavalla.

5.2. Velvoite tehdä lastensuojeluilmoitus

Lastensuojelulain 40 §:n mukaan sosiaali- ja terveydenhuollon, koulutoimen, poliisitoimen tai seurakunnan palveluksessa oleva henkilö on velvollinen ilmoittamaan ilmeisen perhe- ja yksilökohtaisen lastensuojelun tarpeessa olevasta lapsesta sosiaalilautakunnalle.

Säännöksen mukaan mainitut viranomaiset ovat, mikäli he ovat virassaan tai toimessaan saaneet tietää lastensuojelun tarpeessa olevasta lapsesta, velvollisia lastensuojeluilmoituksen tekemiseen.

Säännöstä on tulkittu vakiintuneesti hallintokäytännössä siten, että tietoja voidaan luovuttaa salassapitosäännösten estämättä.

Henkilötietolain (523/99) mukainen, SOSIAALIASIAMIEHEN
ASIAKASREKISTERIÄ KOSKEVA REKISTERISELOSTE JA
INFORMOINTILOMAKE

1. Rekisterinpitäjä	Nimi Sosiaaliasiamies/Tampereen kaupunginhallitus Postiosoite PL 487 33101 Tampere Käyntiosoite Sosiaaliasiamies Aleksis Kiven katu 10 E, 4 krs
2. Rekisteriasioita hoitava henkilö tai yhteyshenkilö	Nimi X Y, sosiaaliasiamies Puhelin 03-31465377
3. Rekisterin nimi	<u>Tampereen seutukunnan sosiaaliasiamiehen</u> asiakasrekisteri
4. Henkilötietojen käsittelyn tarkoitus	Asiakassuhteen hoitaminen Rekisterinpitäjän oman toiminnan suunnittelu ja tilastointitarve Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/2000
5. Rekisterin tietosisältö (rekisteröityjen ryhmä/ryhmät ja näihin liittyvät tiedot tai tietoryhmät)	Tarvittaessa asiakkaan nimi, kotikunta, osoite ja puhelinnumero Tarvittaessa myös asiakkaan syntymäaika tai henkilötunnus, jos ne ovat välttämättömiä asiakastietojen yksilöimiseksi Asiakkaan ilmoittamat ongelmat sosiaalihuollon palvelujärjestelmässä sekä tarvittaessa valituksen kohteena olevien työntekijöiden/yksiköiden nimet ja työntekijöiden antamat vastaukset asiakkaan asiassa sekä sosiaaliasiamiehen toimenpiteet asiassa.
6. Säännönmukaiset tietolähteet	Asiakkaan tai hänen edustajansa ilmoittamat tiedot Tarvittaessa sosiaalihuollon henkilöstön ilmoittamat tiedot asiakkaan suostumuksella.

Jos tarkastusoikeus evätään , asiakkaalle annetaan kirjallinen kieltäytymistodistus ja asiakkaalla on oikeus saattaa asia tietosuojavaltuutetun ratkaistavaksi osoitteella: Tietosuojavaltuutetun toimisto, PL 315, 00181 Helsinki

Tietosuojavaltuutettu voi antaa rekisterinpitäjälle määräyksen asiakkaan tarkastusoikeuden toteuttamisesta

Rekisterinpitäjän on ilman aiheetonta viivytystä oma-aloitteisesti tai rekisteröidyn vaatimuksesta oikaistava, poistettava tai täydennettävä rekisterissä oleva, käsittelyn kannalta virheellinen, tarpeeton, puutteellinen tai vanhentunut henkilötieto (Henkilötietolaki 29 §)

Pyyntö korjaamisesta osoitetaan vastuuhenkilölle, joka asiasta päättää

Tieto korjataan ilman aiheetonta viivytystä. Jos tiedon korjaamisesta kieltäydytään, asiakkaalle annetaan kirjallinen kieltäytymistodistus ja asiakkaalla on oikeus saattaa asia tietosuojavaltuutetun ratkaistavaksi.

Yhdistetty rekisteriseloste ja informointilomake on nähtävissä sosiaaliasiamiehen toimistossa ja kotisivuilla internetissä

REKISTERISELOSTEEN täyttöohjeet.

Numerot viittaavat vastaaviin lomakkeen kohtiin.

Henkilörekisteriselosteeseen merkittävien tietojen vähimmäistaso määritellään henkilötietolain 10 §:ssä. Tarkoituksenmukaista on kuitenkin merkitä myös esim. rekisterin säännönmukaiset tietolähteet, koska ne tulee esittää rekisteröidylle tarkastusoikeuden käytön yhteydessä. Rekisteriselostetta voidaan käyttää apuna rekisteröidyn informoinnissa, jos sitä on täydennetty henkilötietolain 24 §:n informoivilla tiedoilla.

1. Rekisterinpitäjällä tarkoitetaan henkilöä, yhteisöä tai säätiötä, jonka käyttöä varten rekisteri perustetaan ja jolla on oikeus määrätä henkilörekisterin käytöstä. Rekisterinpitäjänä toimii siis asianomainen yritys, viranomainen tai säätiö, ei sen sijaan tietty osasto tai sen työntekijä taikka henkilörekisterin teknisestä ylläpidosta huolehtiva atk-alan palveluyritys.

Kun rekisterinpitäjällä ei ole toimipaikkaa Euroopan unionin alueella, mutta rekisterinpitäjä käyttää Suomessa sijaitsevia laitteita muuhunkin henkilötietojen käsittelyyn kuin vain siirtoon tämän alueen kautta, on rekisterinpitäjän tällöin nimettävä Suomessa oleva edustaja. Tämä edustaja yhteystietoineen merkitään rekisterinpitäjän nimen ohella tähän kohtaan.

2. Rekisteriasioita hoitavana henkilönä ilmoitetaan henkilö, joka voi antaa rekisteristä rekisteröidylle tarkempia tietoja ja jolle rekisteröity voi osoittaa esim. virheenoikaisua ja tarkastusoikeuden käyttämistä koskevat pyynnöt.
3. Henkilörekisterille on annettava nimi, joka erottaa sen muista rekisterinpitäjän henkilörekistereistä. Suositeltavaa on, että nimi lyhyesti ilmaisee rekisteröitävän ilmiön ja/tai rekisterin käyttötarkoituksen. Rekisteristä yleisesti käytetty lyhenne on syytä myös merkitä lomakkeeseen. Samaan henkilörekisteriin luetaan kuuluviksi teknisesti erikseen pidetyt henkilörekisterit, jos niitä käytetään saman tehtävän hoitamiseksi (looginen rekisteri). Nämä osarekisterit voivat olla sekä atk:lla että manuaalisesti ylläpidettäviä.
4. Tähän kohtaan merkitään yksiselitteisesti, mitä rekisterinpitäjän tehtävää varten (henkilötietojen käsittelyn tarkoitus/rekisterin käyttötarkoitus) rekisteri perustetaan (esim. asiakassuhteen hoito, laissa asianomaiselle säädetty nimetty tehtävä). Käyttötarkoitus on määriteltävä ennen rekisterin perustamista. Henkilötietojen käsittelyn tarkoitus voi perustua henkilötietolain 8 §:n mukaisiin käsittelyn yleisiin edellytyksiin tai henkilötietolain 4. luvussa mainittuihin erityisiin tarkoituksiin. Lisäksi henkilötietojen käsittelyn tarkoitus voi perustua suoraan erityislain säännöksiin: selosteessa on syytä mainita *sekä* varsinainen käsittelyn tarkoitus *että* lain säännös, johon tehtävä perustuu.
5. Henkilörekisterin tietosisältö on määriteltävä ennen rekisterin perustamista. Selosteeseen merkitään henkilörekisteriin talletetut tietotyypit, ts. se mitä tietoja rekisteröidystä talletetaan. Merkinnät tehdään niin yksiselitteisesti, että lukija tietää, mitä tietoja hänestä on talletettu. Henkilön yksilöintitiedot on syytä eritellä, esim. henkilön nimi, henkilötunnus, osoite, edellyttäen että kaikki tiedot ovat tarpeellisia. Muilta osin voi riittää tietotyyppien tai ryhmien kuvaus (esim. hoitotiedot, tutkimustiedot). Käytä tarpeen vaatiessa erillistä liitettä tietosisällön luettelemiseen.

Jos rekisterissä on useita osatiedostoja, eri osatiedostoihin kuuluvat tiedot ryhmitellään väliotsikoiden avulla. Tässä tarkoituksessa tietosisältöä voidaan kuvata esimerkiksi jaottelemalla ne eri toiminnot, joihin rekisteriä käytetään (esim. tilauksen toimittaminen, laskutus).

6. Rekisterin tietosisältö voidaan kuvata asianmukaisesti vain ilmoittamalla myös rekisterin säännönmukaisista tietolähteistä (keneltä, mitä tietoja ja millä perusteella /rekisteröidyn suostumus, nimetyn lain säännös).
7. Säännönmukaiset tietojen luovutukset kuvataan ilmoittamalla kenelle, mitä tarkoitusta varten ja mitä tietoja luovutetaan. Lisäksi ilmoitetaan tietojen luovutuksen peruste (esim. suostumus tai lainsäädännös). Tarvittaessa ilmoitetaan peruste vastaanottajan oikeudelle käsitellä tietoja. Edelleen on tarpeen ilmoittaa luovuttamistapa (teknisen käyttöyhteyden avulla, teknisenä tallenteena, tarra- tai paperitulosteena tms.).

Henkilötietojen siirto EU:n tai ETA:n ulkopuolelle on säännelty henkilötietolain 5. luvussa. Mikäli tarkoituksena on siirtää tietoja mainitun luvun yleisten edellytysten (22 §) tai jonkin poikkeustarpeen (23 §) vallitessa, on asia mainittava tässä kohdassa.

8. Tähän kohtaan merkitään tiedot rekisterin suojauksen periaatteista, ei siis yksityiskohtaisia tietoja suojaamisesta, joita ei luonnollisestikaan saa kertoa ulkopuolisille tai edes rekisteröidyille. Kohtaan on hyvä merkitä myös, onko rekisteriin talletetut henkilötiedot säädetty salassa pidettäviksi (vaitiolovelvollisuutta koskeva ja/tai asiakirjasalaisuutta koskevat säännökset). Tietojen suojaamisen periaatteet on tarpeen merkitä sen arvioimiseksi, onko suojaamisvelvoitteista huolehdittu.